



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBØGER

UDGIVNE AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1921

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE

1921

Redaktionsudvalget:

Redaktør P. Eliassen, Kolding (Formand),

Bankdirektør J. F. Kiær, Fredericia,

Seminarielærer Marius Sørensen, Jelling.

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri - Kolding



INDHOLD

	Side
Nogle jyske Spille­mænd. Af <i>Anton Berntsen</i> , Vejle. (Med 6 Billeder).....	1
Skolevæsenet i Almind Sogn i første Halvdel af det 19. Aarhundrede. Ved <i>Poul Lindholm</i>	47
Det gamle Saltværk ved Kolding. Af <i>P. Eliassen</i> og <i>I. O. Brandorff</i> , Kolding, samt Statsgeolog <i>V. Nordmann</i> , København. (Med 2 Kort og 1 Billede)	75
Smaastykker: Kalkmalerierne i Egtved Kirke. Af <i>Søren P. Sørensen</i> , Egtved. (Med Billede). — En gammel Frierhistorie fra Kolding. Af <i>P. Eliassen</i> . (Med 2 Billeder). — »Afskedsvals« af Ole Kjær. — En Brudeskare i 1844. Af <i>P. Eliassen</i> . (Med Billede). — Den sidste Henrettelse ved Vejle. Af <i>Arnold Hansen</i>	102
Vejle Amts historiske Samfunds Regnskab 1920	123
Sankt Peters Kirke i Langskov. Af <i>Marius Hansen</i> . (Med 2 Billeder).....	125
Vejle Købstad og dens Indbyggere ved Aar 1735. Af <i>C. Petresch Christensen</i>	174
Smaastykker: Stenene fra det gamle Fovslet. Af <i>P. Eliassen</i> . — Da Apotekeren drev Restavration i Kolding. Af <i>P. Eliassen</i> . — Brudeskaren i Haastrup 1844. Af <i>J. J. Ravn</i> . — I aaben Grav indtil Morderskens Henrettelse. Af <i>J. J. Ravn</i>	205



NOGLE JYDSKE SPILLEMÆND

AF

ANTON BERNTSEN, VEJLE

I. Lidt om Landsbyspillemanden og hans Samtid.

Det sidste Hundredaar har bragt mange Forandringer af den Slags, man i daglig Tale plejer at kalde Fremskridt; moderne Samfærdselsmidler og andre tekniske Vidundere har i høj Grad omformet Tilværelsens Yderside. Ogsaa paa det Omraade, her er Tale om, har den moderne Teknik gjort sin Indflydelse gældende. Nutidens kjoleklædte Orkestermusiker er en ganske anderledes Nodeknuser end den gamle vadmelsklædte Spillemand, og Instrumenterne er nu af en fuldkomnere og mangfoldigere Art end i hine Tider. Og de lavloftede Stuer, hvor en landlig Ungdom den Gang traadte Dansen med træskoklædte Fødder paa et Lergulv, taaler paa ingen Maade at sammenlignes med en moderne Balsal. Om Fornøjelsen saa er stegen i samme Grad, som det ydre Apparat er bleven forbedret, eller om den Livsglæde, der gav sig Udtryk under saa jævne Former, var mere ægte og umiddelbar end den Munterhed, en boston- og tangodansende Nutidsungdom kan præstere — ja, det maa de sagkyndige svare paa!

Kunsten at danse er maaske den mest internationale af alle Kunstarter, den har sine Dyrkere under alle Himmelegne og i alle Samfundslag. Ogsaa her i Dan-

mark var Dansen gennem Aarhundreder det Middel, hvorved man gav sin Livsglæde Udtryk i Livets festlige Stunder. I det 17. Aarhundrede dansede Almuen til Tonerne af de gamle Kæmpeviser, som blev sunget af de dansende; Instrumentalmusik var en Luksus, som var forbeholdt de velhavende Klasser, og som de i Købstæderne ansatte »Stadsinstrumentister« havde Privilegium paa at levere. Men i det 19. Aarhundrede krævedes der Musik til Dansen, ogsaa hos Almuen, og Spillemanden blev da en særdeles vigtig og uundværlig Person i Sognet.¹⁾

For at forstaa, hvilken betydningsfuld Rolle Landsbymusikanten spillede i Størstedelen af forrige Aarhundrede, er det nødvendigt at se lidt paa de Forhold, Almuen den Gang levede under. Befolkningen var ikke som nu delt i Partier, Foreninger og Bevægelser, der samler hver sin Flok og har hver sin Maade at søge Adspredelse og Oplivelse paa. Beboerne i et Sogn dannede i langt højere Grad end nu en sammenhørende Helhed, der havde Sorger og Glæder, Arbejde og Kamp tilfælles. Livet levedes indenfor Sognets snævre Grænser, Avislæsning spillede kun en ringe Rolle, Telefoner kendtes ikke, og man levede ikke som nu med i alt, hvad der foregaar Verden over. Alle de vigtigste Livsfornødenheder fra Øllet i Kruset og Maden paa Bordet til det Linned, der fyldte Dragkistens Skuffer, var Produkter af Markens Grøde og huslig Flid. Forbruget af »Høkersager« og andre Varer af fremmed Oprindelse begrænsedes til det mindst mulige. Det var da naturligt, at de Fornøjelser, man følte Trang til at skaffe sig, fik det samme Præg af solid Hjemmegjort-hed som alt det øvrige, og det faldt ikke let nogen ind at afvige fra de paa Egnen gængse Skikke og Former.

¹⁾ Der fandtes Landsbyspillemand længe før den Tid, men jeg mener, at Spillemandens Anseelse og Betydning naaede sit Højdepunkt i det 19. Aarhundrede.

Man kendte ikke den Tilbøjelighed til at sætte Skel, der nu gør sig gældende paa saa mange Omraader. Der var ikke noget skarpt Skel mellem Herskab og Tyende, heller ikke mellem Arbejdstid og Fritid. Det er karakteristisk, at man ved Rapstærskningen vidste at forene Arbejde og Fornøjelse paa en næsten genial Maade. Man kendte heller ikke vor Tids skarpe Skel mellem kirkeligt og verdsligt; Livet følte som en Helhed, indenfor hvilken enhver enkelt Faktor havde sin berettigede Plads. Ved Bryllupper og andre Gilder medvirkede Præst og Spillemand i god Forstaaelse, og der var ikke Tale om noget Modsætningsforhold. Det hændte en Gang ved et Bryllup i Thy, at da Brudeparret efter Vielsen gik ud af Kirken, stod Spillemanden i Vaabehuset og blæste »Møens Hopsa«. Hans Plads var egentlig udenfor Døren, men paa Grund af Regnvejr havde han fundet det praktisk at gaa ind i Vaabehuset, og det faldt ikke nogen ind, at det kunde være en Krænkelse af Stedets Hellighed. Ved et Bryllup i Gjellerup¹⁾ havde man bestemt, at to Spillemand skulde anbringes i Kirkens Kor og ledsage Degnens Sang med deres Musik, men det fandt Præsten dog var for meget af det gode.

Spillemandens Anseelse blandt Egnens Befolkning var afhængig af hans Duelighed og Skikkelighed, men enten han nu var lidt eller meget agtet, saa kunde man i hvert Fald ikke undvære ham ved Gilderne, og det var derfor nødvendigt at tage et vist Hensyn til ham. Det gik ikke an at fastsætte Tidspunktet for en Festlighed, inden man vidste, om Spillemanden var ledig den Dag. Følgende Træk, som en paalidelig Mand har fortalt mig, viser, hvorledes man maatte tage Hensyn til ham i den Henseende. Pastor *Buchholtz* i Ølgod var en meget flink og medgørlig Mand, og naar

¹⁾ Meddelt af Evald Tang Kristensen.

Folk henvendte sig til ham angaaende et Bryllup eller en Barnedaab, spurgte han altid, om de havde været hos Spillemanden og Kogekonon. Var Svaret benægtende, anbefalede Præsten, at man aftalte Tiden med disse to Avtoriteter, saa skulde han saa gerne rette sig efter deres Lejlighed.

At Spillemanden var en betydningsfuld Person, ses ogsaa deraf, at han ligesom Skræderen og flere har givet Anledning til Dannelsen af folkelige Ordsprog. Nogle af disse er af skæmtende Art, f. Eks.: Noget er bedre end intet, sagde Spillemanden, de gav ham en Lussing. Nu har vi Spillet gaaende, sagde Bonden, han væltede med Musikanterne. Det er det fine af Spillet, naar Musikanterne ligger under Bordet. Finder man en død Spillemand paa Marken, og han ikke har Harpix i Lommen, maa man ustraffet slaa ham ihjel. Nu skal vi have Fred, sagde Spillemanden, da den sidste Streng brast. Andre Ordsprog er af mere moraliserende Art, f. Eks.: Hvad vindes der ved Spillemandshaandteringen? Kolde Fødder og en rød Næse! Hvem der har bestilt Spillemanden, skal ogsaa betale Spillemandspengene. Spillemanden har det værst hjemme.

Der fandtes mange ejendommelige og rigt begavede Personligheder blandt de gamle Spillemand, og adskillige, der senere har vundet et Navn i Kunstens Verden, stammer fra gamle Spillemandsslægter. Og det er slet ikke mærkeligt. I vore Dage hænder det ikke saa sjælden, at et begavet Almuesbarn kæmper sig frem og vinder Ære og Berømmelse som Kunstner, men det lod sig vanskeligt gøre i hine Tider. Den fornødne Uddannelse var vanskelig at opnaa, og for en ung Bondeknøs med kunstneriske Anlæg var der egentlig kun en Vej aaben, nemlig den at blive Spillemand. Og selv det kunde være vanskeligt nok; der

var ikke saa let Adgang til at faa Timer i Musik som nu. Adskillige Spillemande havde slet ingen Undervisning faaet og lærte aldrig at læse Noder. Andre fik lidt Undervisning og havde lidt Kendskab til Noder, men det stod dog smaat til med Kendskabet til Musikens Teori. Følgelig var der visse tekniske Mangler ved deres Musik. Man spillede ikke som nu i alle mulige Tonearter; en gammel Musiker i Vejle, Glarmester Demstrup, forsikrede, at i hans Ungdom kendte de ikke alle disse Krydser og B'er, og saa kunde de dog lave lige saa god Musik den Gang som nu. De fleste kendte kun første Stilling paa Violinen; de Toner, der laa højere, greb man med fjerde Finger, idet man flyttede Haanden saa langt, som det var nødvendigt. Den mangelfulde Teknik medførte visse Vanskeligheder, men man vidste at hjælpe sig. Til nogle Stykker brugte man det Kneb at stemme G-Strengen op i A for at gøre Grebene lettere. Naar man gennemblader gamle Spillemandsnoder, kan man finde mærkelige Unøjagtigheder med Hensyn til Taktinddelingen, men man tager meget fejl, hvis man deraf slutter sig til, at der ikke var rigtig Takt i de gamles Musik. Den rytmiske Sans var netop stærkt udviklet hos Spillemanden; han stampede Takten med Foden, og saa blev der god Takt i Musiken, selv om der var Fejl i Noderne.

Harmonilæren kendte Spillemanden ikke. Selv om der var fire eller fem Spillemande ved et Gilde, spillede de alle Primastemmen, en enkelt spillede en Oktav over eller under de andre for paa den Maade at opnaa lidt klanglig Effekt. Senere lærte man at spille en Slags Andenstemme; man havde ingen Noder til den, men spillede »Sekond« efter Øret.

Men trods alle Mangler var der noget ved de gamle

Spillemænds Musik, der hos de bedste af dem kunde give deres Præstationer en særlig Værdi. Hvis man lader et Dusin Nutidsmusikere spille det samme Stykke, vil de alle spille det nogenlunde ens, korrekt og skole-ret, men uden Særpræg. Blandt Spillemændene var der næppe to, der spillede ganske ens; hver havde sine Ejendommeligheder med Hensyn til Tone og Foredrag. Det Indhold, de forstod at lægge ind i deres Musik, var ikke et Produkt af en tillært Musikopfat-telse; de spillede ud af en personlig Følelse, der gav hver enkelts Musik sit særlige Præg. Hos en var To-nerne præget af en usædvanlig Klangskønhed, hos en anden var det karakteristiske et Drag af Længsel og dyb Vemod, og hos en tredje var et lystigt smittende Lune den herskende Grundstemning. Det, der er Mu-sikens Sjæl, Evnen til at gribe Sindet og at sætte Hjærtets Streng i Bevægelse, ejede mange af de gamle Spillemænd i rigt Maal.

Noderne spillede ikke saa stor en Rolle som nu, Spillemanden kunde en stor Del af sit Repertoire udenad. Hvad Almuen ejede af gamle folkelige Dansemelodier, blev bevaret ved Spillemændene, den yngre lærte To-nerne af den ældre. Maaske var disse Melodier ikke af stor musikalsk Værdi, men de var dog sikkert Ud-tryk for en sundere Smag end de Varietémelodier, der nu flagrer ud over Landet for straks igen at glemmes. Spillemanden var nøje inde i alle de Skikke og Cere-monier, der efter gammel Vedtægt hørte sig til ved Gilderne, og det afgang i høj Grad af ham, om alt kom til at gaa, som det skulde. Spillemanden var i Virkeligheden noget af en Kulturbærer i sin Tid og paa sit Omraade.

Violinen var for de fleste Spillemænd det vigtigste og kæreste Instrument. Paa de ofte lange Vandringer

til og fra Gilderne bar Spillemanden sin Fiol i en Skindpose, der vendte Haarene udad. Posen var undertiden lavet af et broget Kalveskind, eller den kunde være syet sammen af gamle Soldater-Tornystre. Næst efter Violinen var *Klarinetten* det vigtigste Instrument. Det var oftest en Es Klarinet af Buxbom med 5 Messingklapper og 8 aabne Lydhuller. Bladet eller Tungen var surret fast til det næbformede Mundstykke med en Sytraad. Klarinetten skulde være fugtig indvendig for at give den rigtige Tone an, men man smurte den ikke med Olie, som det nu er brugeligt; man hældte en Pøs Vand i Tragten, saa det piblede ud af Lydhullerne. De smaa Skindpuder paa Klapperne havde ikke godt af det, men det var nu saadan en nem og billig Fremgangsmaade. *Tværfløjten* benyttedes ogsaa en Del, men den var dog ikke saa almindelig udbredt som Klarinetten. Konkurrencen med Købstadmusikerne nødte Spillemandene til at søge at modernisere deres Musik, dels i Retning af Flerstemmighed, dels ved at gøre Brug af flere forskellige Instrumenter. Blæseinstrumenter som *Kornet*, *Althorn* og *Tenorhorn* kom efterhaanden i Brug, og hist og her kunde man finde en *Kontrabas* i et landligt Orkester. Dog nøjedes man oftest med en *Violoncello*, den kunde til Nød erstatte Kontrabassen og var lettere at transportere. Da Spillemandene ikke var stive i Noderne og paa Grund af Afstanden ikke kunde samles ret ofte til Prøver, har det sagtens knebet med Renhed og Præcision i Sammenspillet, og jeg tager vist ikke fejl i at hævde, at det bedste, Spillemandene ydede, var deres Solospil og ikke deres Medvirken i Musikkorps.

Musikdirektør *Carl Møller* i Grenaa udgav i en Række Aar (Halvfjerdserne og Firserne?) en Del Nodehæfter, »Petit-Danse«, smaa lette Dansemelodier i et meget let

Arrangement for flere Stemmer. Skønt Indholdet var ret tyndt og ofte indeholdt Fejl, blev disse Noder dog stærkt udbredte blandt Landsbyspillemandene, fordi Stykkerne var saa lette at spille. Enkelte af de dygtigste forsmaaede dog Carl Møllers Noder og forskrev Noder fra København.

Med Hensyn til Evner og Karakter var Spillemandene vel saa forskellige som Adams Børn i det hele taget. Der var solide, stræbsomme og velsituerede Spillemand, som levede et mønsterværdigt Liv, og andre, som havde mere af Gøglerens letsindige Blod i sig, hutlede sig igennem, som de kunde bedst. Men trods alle Forskelligheder var der visse Egenskaber, man fandt hos de fleste af dem, et følsomt poetisk Sind, en udviklet Skønhedssans og fremfor alt den Sindets Umiddelbarhed, der gør det muligt at give sig hen i en Stemning og skabe Fest omkring sig. Der fortælles om en vestjydsk Spillemand, som aabenbart har været en Mand med Temperament, at han altid førte to Buer af forskellig Længde med sig. Til at begynde med brugte han den korte, men naar han og de dansende var kommen rigtig i Aande, tog han den lange i Brug, og saa gik Lystigheden løs for Alvor. Og om en nordfynsk Spillemand, Peder Pedersen (Havemand), som boede i Viemose i Allesø Sogn, fortælles der, at naar han spillede over Borde ved Gilderne, kunde det hænde, at Folk glemte at spise og sad stille lyttende.

Den sikre rytmiske Sans gav sig ogsaa Udslag i Evne til at kunne gøre Vers; mange Spillemand skrev Lejlighedssange, Brude- og Begravelsesvers, og enkelte kunde improvisere. Jeg kender flere Eksempler paa, at Evnen til at rime er gaaet i Arv til en Spillemands Børn og Børnebørn.



Ligesom man taler om Kaldssygdomme, kunde man med Ret tale om Kaldsfristelser, og der er ingen Tvivl om, at Spillemandens farligste Fristelse var Snapsen. Naar han, ofte efter en lang Vandring, kom til Arbejdspladsen, fik han anvist sit Sæde i en Lo eller et andet uopvarmet Lokale, hvor der var rigeligt med Træk og Støv. Her skulde han holde ud fra Dansen begyndte om Aftenen og til den sluttede henad Morgenstunden, og der skulde helst være Humør i hans Spil. Fødderne blev kolde og Fingrene valne, Halsen blev tør, og et venligt Tilbud om en Snaps og et Glas Øl var ikke let at staa for. At en og anden faldt for Fristelsen, er ikke saa mærkeligt, der er mere Grund til at undres over, at mange — og vist de fleste — levede et ordentligt Liv. Men enkelte var ganske vist slemme. I Sønder Nissum i Vestjylland levede der en Spillemand, som hed Knud Thorup, og som var forfalden til Drik. En Gang spillede han og to andre ved et Bryllup i Vedersø Klit. Allerede den første Aften drak han sig saa fuld, at han ikke kunde spille, og han blev lagt hen i Laden for at sove Rusen ud, medens de to andre besørgede Musikken. Stedets Præst, Pastor Østergaard, traf ham nogle Dage senere, og han ytrede noget om, at Knud skulde dog se at holde Maade med Drikkeriet, saa han kunde passe sin Bestilling. »Ved De hvad, Hr. Pastor,« svarede Knud, »jeg drikker for Resten aldrig mere, end at jeg hverken kan høre eller se!«

Spillemandenes Indtægter var meget forskellige paa de forskellige Egne. Min Fader var i 37 Aar Spillemand i Engum Sogn, og den højeste Aarsindtægt, han opnaede ved Musikken, var 107 Rigsdaler i Aaret 1865. Men paa andre Egne, hvor Gildevæsenet florerede stærkt, og hvor det f. Eks. var almindeligt at holde

Bryllup i tre Dage, var Spillemandens Fortjeneste betydelig større. Hans Krogh i Blaahøj, som drev Spillemandshaandværket i 78 Aar, tjente i tre Aar som Karl hos Præsten i Sønder Omme. Hans aarlige Løn hos Præsten var 40 Rigsdaler, men han havde Lov til at dyrke Musiken ved Siden af, og det indbragte ham 150 à 200 Rigsdaler om Aaret.

Det hørte vist til Sjældenhederne, at en Spillemand søgte at forbedre Embedets Indkomster ved et lille Fif, men at noget saadant dog kunde ske, ses af følgende Historie. Eske Baggessaard var Spillemand i Hoven Sogn, og han benyttedes bl. a. af Bymændene i Ørbæk, som var lutter velstaaende Gaardmænd paa en Mand nær. Peter Kristian Andresen var kun Husmand, men han regnede sig dog med til Laget og holdt meget af at sige: »vi store Ørbækkere«. Da Ørbækkerne en Gang skyldte Eske Baggessaard Spillemandspenge, gik Peder Kristian hen til ham og sagde: »Giv mig en Krone, saa faar du en Tokrone af mig, naar vi skal betale Spillemandspenge. Saa kan de andre ikke være bekendt at give mindre!« Han fik Kronen og gik saa hen til en af Gaardmændene, som hed Kr. Jensen. »Skal vi store Ørbækkere ikke gaa hen og betale Spillemandspenge i Dag?« spurgte Peder Kristian. »Det kan vi godt,« svarede Gaardmanden, og de fulgtes ad derhen. Peder Kristian betalte flot en Tokrone, og Kr. Jensen maatte bekvemme sig til at gøre det samme, han vilde ikke være bekendt at give mindre end Husmanden.

Da Spillemandsvirksomheden i Reglen ikke kunde føde en Familie, var det nødvendigt at have et andet Erhverv ved Siden af, og de fleste Spillemænd drev derfor et eller andet Haandværk. I mange Tilfælde var Spillemanden Skræder eller Væver, men der fand-

tes ogsaa Smede, Malere, Træskomænd og Rokkedrejere etc. blandt Landsbymusikerne. Den kunstneriske Begavelse hos Spillemanden kom ofte Haandværket til Gode, saa at han ogsaa der udmærkede sig ved faglig Dygtighed. Endvidere havde han i Reglen et lille Landbrug, som ogsaa skulde passes. Det var ikke let at drive alle tre Virksomheder med samme Interesse og Energi, og det gik vist oftest saadan, at Musiken var den kæreste Bestilling, som først skulde passes, derefter kom Haandværket, og tilsidst fik Landbruget den Tid, der blev tilovers.

Spillemandenes Antal var stort, og det vilde føre for vidt at omtale alle dem, jeg har hørt nævne. Det følgende er nogle spredte Smaatræk om nogle af de mest kendte Spillemande, der har levet og virket i Vejle Amt.

II. Spillemandsliv.

Ole Kjær.

Skønt mine Optegnelser iøvrigt angaar Spillemande i Vejle Amt, maa jeg dog begynde med at omtale en Mand, der boede udenfor Amtet, nemlig *Ole Kjær* i Ringkøbing. Han var ikke blot den dygtigste og betydeligste af samtlige jyske Spillemande, men han har tillige havt en Del Indflydelse paa Musiken i Vejle Amt, dels ved sine Kompositioner, der ogsaa her var kendte og yndede, dels ved, at han lejlighedsvis selv virkede som Spillemand paa disse Egne, samt sidst og ikke mindst ved, at flere østjyske Spillemande var Elever af ham.

Ole Ballebye Andersen Kjær var født i Humlum den 18. October 1807. Adskilligt tyder paa, at han har havt en ikke ringe musikalsk Uddannelse, og at han oprindeligt har havt et højere Maal end at blive Lands-

byspillemand, men der vides intet paalideligt om Grunden til, at hans Liv tog en saadan Retning. I Hjalmar Thurens Optegnelser i Dansk Folkemindesamling fortælles der, at Ole Kjær havde havt 13 Kærester, der alle slog ham fejl, han skrev da en Vise om dem alle tretten og komponerede en Melodi til Visen, og denne Melodi skal være bleven kendt som Dansemelodi over hele Jylland. Teksten begyndte saaledes: »Den første var en yndig Pige«.

At han har skrevet Visen og Melodien er meget rimeligt, han var ikke saa lidt af en Digter, skrev gode Lejlighedssange i Tidens Stil, og der blev sagt om ham, at han kunde sige næsten al sin Snak paa Rim, men det er vist meget tvivlsomt, om de tretten Kærester tør betragtes som en historisk Kendsgerning. Derimod er det paalideligt, at han var gift og bosiddende i Ringkøbing, havde mange Børn og levede i den yderste Fattigdom, saa at Folk altid omtalte Familien med dyb Beklagelse. Flere af Børnene døde af Tuberkulose, og Ole Kjærs Kone takkede Vorherre, hver Gang han tog et af Børnene til sig, de saa sig ikke i Stand til at forsørge dem.

Ole Kjær havde en Del Kendskab til Musikteori, og han kunde spille fra Bladet, hvilket den Gang var en sjælden Kunst. Ved en Markedsdans i Tarm traf han en Gang sammen med en anden Spillemand, Peder Helt Haahr fra Ølgod, og sidstnævnte medbragte en Afskrift af en ny Dansemelodi, som han gav Ole Kjær. Denne fæstede Nodebladet til Loftsbjælken med en Knappenaal — der var jo ikke ret højt til Loftet — saa spillede han Melodien, og Folk dansede til den med det samme. Det var en ganske usædvanlig Præstation, som der blev talt om længe efter.

En Gang var Ole Kjær og en af hans Elever ude

paa en længere Vandring, og de kom da forbi en Gaard, hvor der var Bryllup. De gik ind i Laden, hvor Ungdommen morede sig, og Ole Kjær spillede lidt for dem. Det rygtedes op i Storstuen, hvor de ældre dansede, at der var kommen saadan en dygtig Spillemand ovre i Laden, og der blev sendt Bud efter ham. Ole Kjær kom ind til Selskabet og indvilligede i at spille for dem, men den stedlige Spillemand skulde spille 1ste Violin og den fremmede 2den. Ole Kjær spillede imidlertid 2den Violin med saa mange Variationer, at den anden ikke kunde følge med, han tabte Traaden og maatte holde op. Saa byttede de Roller, Ole Kjær kom til at spille 1ste Violin, og nu gik det udmærket.

Folk, der har kendt Ole Kjær, omtaler ham som en god Mand med et venligt og roligt Væsen. Han var en høj, klejn Mand uden Skæg, glat barberet. Det særegne ved hans Musik var en usædvanlig Klangskønhed; selv kendte Stykker, som man havde hørt mange Gange før, blev som helt ny, naar han spillede dem. De betydeligste af hans Kompositioner er en »Afskedsvals«, komponeret i Aaret 1841 og »Den store Vals«, et Musikstykke i 160 Takter. Han døde i Ringkøbing den 4. Decbr. 1841 og blev altsaa kun 34 Aar gammel. I Kirkebogen nævnes han som Væver og Musicus i Ringkøbing.

Nicolaj Kjær.

Nicolaj Kjær var født i Humlum i Hardsyssel i Aaret 1793. I Trediveaarsalderen kom han til at bo i Brakker i Starup Sogn, og han fik i Folkemunde Navnet »den sorte Smed fra Brakker«. Ligesom Broderen, Ole Kjær i Ringkøbing, var han udmærket begavet, og han virkede i mange forskellige Fag. Han



var Smed, Spillemand, Komponist, Digter, Maler, Tegner og Stenhugger, og han var dygtig til alt, hvad han tog sig for. Han skal have malet flere Alvertavler, bl. a. til Hejnsvig Kirke, og han skrev Brudevers, Testimonier og lignende. Der siges om hans Digte, at mange af dem var mesterligt formede og fri for ortografiske Fejl. Han kunde improvisere, naar nogen henvendte en Bemærkning til ham, kunde han paa staaende Fod svare med et Rim, ofte af et meget drastisk Indhold. Mangen Gravsten paa Starup og de omliggende Sognes Kirkegaarde vidner endnu om hans Dygtighed som Stenhugger. Men som Menneske var han ikke saa tiltalende som Broderen, trods al sin Dygtighed og Begavelse var han en raa Krabat. Naar han ved Nattetid kom hjem fra et Gilde, hvor han havde spillet, kunde det hænde, at han gik ind paa Kirkegaarden, satte sig paa en Gravsten og spillede en lystig Dansemelodi. Saa kunde han bande paa, at nu havde de unge moret sig, nu skulde de gamle, som her laa og kedede sig, ogsaa have lidt Morskab. Og mange andre Løjer, som han foretog sig, var af lignende raa Beskaffenhed. — En Aftenstund i Mørkningen kom to Mænd ind til ham for at snakke lidt. Nicolaj Kjær havde just fat i Violinen, og han spillede lidt for dem, men det forekom dem, at hans Violinspil ikke var fuldt saa godt, som det plejede at være. Da der blev tændt Lys, viste det sig, at han sad med Violinen i den højre Haand og førte Buen med den venstre.

En Gaardmand havde ladet sig lave en usædvanlig fin, ny Vogn, og saa bestilte han Nicolaj Kjær til at komme og male den, for at den ogsaa i den Henseende kunde være uovertruffen. Nicolaj Kjær var tilsyneladende villig, Vognen blev anbragt i Storstuen, og han tog fat paa Arbejdet. Men da han havde

malet det højre Forhjul og det venstre Baghjul, pakkede han sammen og rejste hjem, nu vilde han ikke mere. Gaardmanden havde nær aldrig faaet nogen til at male Vognen færdig, der var ingen, der kunde fortsætte, som Nicolaj Kjær havde begyndt.

Tønning i Tavlov blev i sin Drengetid ofte sendt over til den Brakker Smed efter et Brudevers, som denne havde paataget sig at digte og prente. Han var ked af disse Ture, Vejen var lang og Opholdet ofte ubehageligt, en Gang maatte han overnatte i en Stue, hvor Smedens Datter laa Lig. Versene var i Reglen ikke færdige, naar Drengen kom, og han fik da Lejlighed til at se, hvorledes Smeden bar sig ad med at prente Bogstaverne og at tegne en sirlig Ramme med kolorerede Blomster omkring Verset. Paa den Maade lærte han efterhaanden Kunsten, og han blev snart en flittig Dyrker af denne Künstart. Det var vanskeligt at skaffe de fornødne Farver. Sod var der nok af i Skorstenen til at male sort med, men de andre Farver var vanskeligere at faa fat paa. Han opdagede, at Asken af Tørv fra Haastrup Mose indeholdt et okkeragtigt Farvestof, som kunde bruges til at male gult med.

— Den daværende Præst i Sognet, Magister Hammerich, var en from og nidkær Mand. Han gik en Dag hen til den sorte Smed for at prøve, om det skulde være muligt at paavirke ham i god Retning, men Smeden lod, som om han ikke kendte ham og gjorde Løjer med hans Magistertitel.

Mads Brems.

Mads Hansen Brems blev født den 3die Oktober 1809 i Herslev ved Fredericia, hvor hans Fader, Hans Hansen Brems, var Gaardejer. Efter en gammel Familietradition skal Slægten Brems stamme fra en ud-

vandret Præst, men derom vides intet sikkert. Mads Brems's Moder stammede fra Bundgaarden i Smidstrup. Mads var den fjerde i Rækken af otte Børn, og da hans Opvækst faldt i Pengekrisens Tid, har de økonomiske Forhold ikke været de mest gunstige. Maaske er det Forklaringen paa det mærkelige i, at



Mads Brems, Herslev.

han, skønt født Gaardmandssøn, gav sig til at drive Spillemandsprofessionen. Hans Fader og Farfader spillede ganske vist ogsaa, men ikke for Penge.

»Tidlig blev jeg Karl, og ung blev jeg Mand,« skal Mads Brems have sagt om sig selv. Da han var 22 Aar, blev han gift med Ane Lauersen Ventegodt, Datter af Laurs Hansen Møller, som ejede Gaarden »Ventegodt«.

Han byggede sit Hjem

paa Herslev Mark ved Landerupgaard, vistnok paa en Udlod af Faderens Mark.¹⁾ Allerede som Dreng havde han spillet sammen med de to Herslev Spille-mænd, Kristen Jensen og Hendrik Florup, men de holdt ikke rigtig af ham, fordi han snart blev deres Overmand i Dygtighed, og det blev ikke bedre, da han en Gang kom i Besiddelse af et gammelt Horn og lærte sig at blæse paa det. Ved en Legestue, hvor de spillede sammen, fik de to Mænd fat i Hornet og

¹⁾ Mads Brems's Hus blev udskilt fra Fødegaarden i 1838, og han gav det Navnet »Kongehuset« efter Kongens Kilde, som fandtes i Nærheden.

gemte det saa godt i Loen, at han ikke fandt det mere. Nu, da han var bleven Mand og Familieforsørger, var det nødvendigt at tage enhver Indtægt med, ogsaa Spillemandspengene. Mads Brems var ellers Rokkedrejer af Profession, og et lille Landbrug havde han efter Tidens Skik, men Pasningen af dette sidste overlod han vist nærmest til Konen.

Den berømte Spillemand, Ole Kjær fra Ringkøbing, besøgte undertiden Degnen i Alminde, som hed Brøndum, og her lærte Mads Brems ham at kende. Det fik stor Betydning for hans Udvikling, og han blev sikkert en af Ole Kjærs flinkeste Elever. Han fik Undervisning i Musikteori og Harmonilære og kom paa den Maade forud for de andre Spillemand. Snart dannede han sit eget Korps, og »Brems's Musik« blev meget efterspurgt. Hans Virksomhed strakte sig endog til Egne nord for Vejle Fjord og syd for Kolding Fjord. Enkelte af hans Fæller havde maaske mere Færdighed end han, men ingen af dem kunde stryge Fiolen saa blødt eller aflokke Klarinetten en saa ren og fyldig Tone, som han formaaede. Det, der gjorde ham til de andres Fører og skaffede ham alles Respekt, var dog især hans bramfri, taktfulde og godmodige, men tillige bestemte Optræden. Han var en sikker Mand, naar det gjaldt om at værne Spillemandene mod overdreven Spiritusnydelse ved Gilderne. Mads Peder Tønning i Tavlov udtalte en Gang, at han og de andre Spillemand maatte være taknemlige for Mads Brems, for hvis han ikke havde været, saa vilde det være gaaet de fleste af dem, som det gik Markus Degn, at de var bleven ødelagte af Drik. Hans eneste Svaghed med Hensyn til Nydelsesmidler var, at han var meget hengiven til at skraa Tobak, men en Gang imellem holdt han op en Maanedstid



for at vise sig selv og andre, at han endnu var Herre over denne sin Tilbøjelighed.

Det var ikke blot Spinderokke, der udgik fra hans Drejerværksted, han var ogsaa Instrumentmager og lavede mange Klarinetter og Fløjter. Messingklapperne fik han lavet hos Brøndum i Alminde og hos Søren Frandsen i Follerup Skov. Han forstod sig paa mange Ting og var ikke bange for at eksperimentere, men et Forsøg paa at lave Violinstrengene skal dog være falden mindre heldigt ud.

Mads Brems havde en Del Elever, som lærte at spille hos ham. En af Eleverne var Simon Gade fra Børkop, han spillede først i nogen Tid hos Mads Brems, men blev saa af denne henvist til at søge videre Uddannelse hos Ole Kjær.

Mads Brems, Simon Gade, Tønning fra Tavlov og Hans Thomsen fra Højrup kom til at spille meget sammen. Gade spillede Violin, Tønning spillede Violoncello, Hans Thomsen blæste A-Klarinet og Brems trakterede en D-Klarinet. Noderne til Sammenspillet forsynede Ole Kjær dem med. Forøvrigt spillede de flere Instrumenter og kunde skifte om paa Sammensætningen.

Ved Gilderne mødte de i langskødede Kofter af blaat Vadmel med Bly eller Messingknapper og Grejsmølleklædes Bukser, sort Hvergarnsvest og sort Silkehalstørklæde samt Skaftestøvler. Overtøjet bestod af en Kasket og et stort Slag, der gik dem helt ned over Knæerne, og som tillige havde en Hætte til at slaa op over Hovedet. Det var et udmærket Klædningsstykke i daarligt Vejr, de kunde bevæge Hænderne frit under det og bruge Kæppen at støtte sig ved. Under Slaget havde de deres Instrumenter gemte i en Pose af Faareskind, som vendte Ulden indad. Denne

Sæk var af en ret antagelig Størrelse, den skulde have Plads til Violinen, 2 à 3 Klarinetter, Horn og Fløjte og undertiden til Fødevarer fra Gildesgaarden.

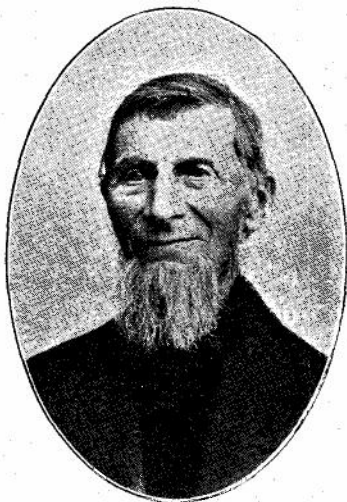
Mads Brems har komponeret en hel Del Danse, som findes rundt om i gamle Spillemandsbøger. Alle, der har kendt ham, er enige i at omtale ham som en prægtig gammel Mand. Han døde i Aaret 1895.

En Sønsøn af ham er den bekendte Romance-sanger Anders Brems.

Bernt Laursen.

Min Fader, Skræder, Husmand og Spillemand *Bernt Laursen* — almindelig kendt under Navnet *Bernt Skræder* — var født i Assendrup den 11. November 1821.

Hans Fader, Laurs Bentsen, gik paa Arbejde paa Herregaarden Tirsbæk, og han drev tillige lidt Slagterforretning. Laurs Bentsen kunde spille lidt paa Violin, og hans Hustru, Abalone Berntsdatter, holdt meget af at synge Salmer. Der var altsaa nogen Sans for Toner i Hjemmet, og det var maaske en medvirkende Aarsag til, at baade min Fader óg hans yngre Broder, Peder, blev



Bernt Laursen, Assendrup.

Spillemænd. Min Fader har næppe faaet nogen videre Undervisning i Musiken, men han havde dog lært at spille efter Noder. Efter at han havde lært Skræderprofessionen hos Christen Hansen i Stouby

Skov, begyndte han i Aaret 1841 at drive selvstændig Skræderforretning i Assendrup, hvor han havde købt et lille Hus. At han allerede den Gang var en opvakt ung Karl med gode Interesser fremgaar bl. a. af, at han var Holder af J. A. Hansens »Almuevennen«; det har vel næppe været almindeligt i de Tider, at en ung Bondekarl holdt et Tidsskrift. Jeg mindes ogsaa at have hørt fortælle, at han en Gang i sin Ungdom tilligemed nogle flere spadserede til Christiansfeld for at deltage i et gudeligt Møde.

Da Krigen udbrød i 1848, fik han Ordre til at møde i København til Militærtjeneste. I en Dagbog fra Krigsaarene, som han har efterladt sig, fortæller han om Rejsen. Min Fader og flere fra Eggen, som ogsaa skulde afsted, blev kørt i Vogne til Aarhus, og herfra kom de med et Skib til København. Rejsen var besværlig, og da de Kl. 12 om Natten landede ved Toldboden, var de alle vaade, trætte og forkomne. I Løbet af tre Uger var de færdige med Rekrutskolen, som var ret streng, og efter nogle Ugers Vagttjeneste fik min Fader Beskæftigelse med at sy Soldateruniformer. Ved dette Arbejde havde han i Løbet af fire Maaneder en Fortjeneste af 40 Rdl. 1 Mk. 13 Sk. Han fik dog ogsaa Tid til at se sig om i København, og i Dagbogen fortæller han, at han har beset Kongens Stald, været oven paa det runde Taarn, set Thorvaldsens Musæum og Frue Kirke, og han har været til Forestilling i Casino og det kongelige Theater.

Den 19. September 1849 blev han permitteret og rejste hjem, men saa fik han Ordre til at møde paa Als den 1. December. Her laa han i Kantonement i 7½ Maaned ved 1. Reserve Bataillon under Major Henckel. At han her har faaet Lejlighed til at dyrke Musiken, ses af et Brev, han har skrevet hjem herfra den 14. Januar 1850. Det hedder heri bl. a.:

»Jeg har været fri for Tjeneste i de sidste tre Dage, jeg har været ved at sy for vores Corpsskriver, hvorfor jeg fik 20 Sk. daglig foruden min Lønning, og tilige er jeg kommen til at spille hos vores Marketender til Bal, jeg spillede der sidste Nat og fortjente 1 Rdl. 2 Mk. og jeg har spillet der engang i Forvejen og fortjente 1 Rdl. 4 Mk. Jeg har laant en gammel Violin og den er daarlig, og jeg maa lade mig nøje med den som den er, jeg fortryder meget at jeg ikke fik min Broders Violin med mig, thi jeg kan ingen faa at købe her paa Als.« Min Fader tjente ialt 40 Rigsdaler ved at spille for Soldaterne paa Als.

Den 16. Juli forlod Bataillonens Als. General Schleppegrell holdt en Tale til Soldaterne paa Dybbøl Banke og meddelte dem, at Krigen var brudt ud paany. Saa marscherede de af Sted; Vejret var hedt, og Marschen var saa streng, at 15 Mand faldt undervejs og døde af Udmattelse. Den 18. Juli kom de igennem Flensborg, hvor Indvaanerne var meget gode imod dem, og den 25. Juli deltog de i Istedslaget. Min Fader passerede en Vej, hvor General Schleppegrell laa paa en Ambulancebaare i Grøften, han var just falden. Senere var min Fader med til at fordrive Tyskerne fra Grydeskoven.

At Krigsførelsen den Gang var mindre hensynsløs end i senere Tider, fremgaar af følgende Træk. Min Fader og fem andre Soldater samt en Underkorporal blev sendt til Herregaarden Louisenlund for at rekvirere Halm, »men« — hedder det i Dagbogen — »der vankede ikke stort til os, thi Mejersken var vred!«

Min Fader deltog ogsaa i Slaget ved Frederiksstad den 4. Oktober, og hans Optegnelser i Dagbogen viser, at denne Dags Oplevelser har gjort et uudslætteligt Indtryk paa ham. Den 14. Februar 1851 vendte han hjem til sin Fødeby med godt Mod og hele Lemmer, og nu skulde han begynde sin Manddomsgerning.



Min Fader og Moder var forlovede, før Krigen udbrød, de havde ventet trofast paa hinanden i Krigsaarene, og nu gjaldt det saa om at skaffe et Hjem, saa de kunde komme sammen. Der blev købt en Jordlod og bygget et Hus paa Assendrup Mark, min Fader udførte selv omtrent al Murerarbejdet, og i November 1851 tog det unge Par det ny Hjem i Besiddelse. Der var ca. fire Tønder Land Jord, og der var nok at bruge Hænderne til. Om Dagen gik min Fader ud og syede i Gaardene, Markarbejdet maatte hovedsagelig passes i tidlige Morgen- og sene Aftentimer, og Spillemandshaandværket lagde Beslag paa mange af Nætterne. I Aaret 1852 spillede min Fader 26 Steder, og da han Nytaarsaften gjorde Aarets Regnskab op, havde han tjent 39 Rigsdaler, 1 Mark og 10 Skilling ved Musiken, en rigtig pæn Biindtægt for en Husmandsfamilie.

Af et Spillemandsregnskab, som min Fader har efterladt sig, ses det, at han har virket som Spillemand i 37 Aar, og at han i dette Tidsrum har spillet ved 122 Bryllupper, 53 Barselgilder, 111 Høstgilder, 51 Raps-gilder, 375 Legestuer og Baller, 6 Rejsegilder, 9 Spillegilder, 1 Sølvbryllup og 40 andre Lejligheder af forskellige Art, ialt 768 Gange. Den samlede Indtægt ved Musiken i disse 37 Aar var 3,838 Kr. 67 Øre, eller gennemsnitlig ca. 104 Kr. om Aaret. Efter Nutidsbegreber er det jo meget beskedne Tal, især da det ikke en Gang var ren Nettofortjeneste, der er slidt mange Støvlesaaler og Violinstrengene paa disse 768 Ture, men jeg tror dog, min Fader fandt, at det var de Penge, han tjente lettest. Violinen var hans Hovedinstrument, men han blæste ogsaa Es Klarinet.

Da der ved mange Lejligheder skulde flere Spille-mænd til, maatte min Fader søge Samarbejde med

andre Musikere paa Egnen. En af dem var hans Broder, Peder, sædvanlig kaldet Peder Vith; han var en dygtig Violinspiller og blæste tillige Piccolo-Cornet, Jørgen Kragh fra Løsning blæste A Klarinet, Frederik Mårtens i Daugaard spillede Violoncello, Søren Løjtnant, som var Staldkarl i Daugaard Kro, blæste Althorn, endvidere var der en Musiker i Hatting, som hed Chr. Hansen. Ialt var der seks Spillemand, som dannede en Slags Musikforening; der var ikke nogen egentlig Direktør, Folk henvendte sig til den nærmestboende, og han traf Aftale med de andre. Da mine ældre Brødre voksede til, lærte de ogsaa at spille og var med til at spille ved Gilderne. Det hændte ogsaa, at dette landlige Musikkorps spillede i Vejle, men de høstede vistnok ikke særligt Bifald hos Byens Musikere.

Der er en Post i min Faders Spillemandsregnskab, som vækker nogen Undren. Der staar nemlig:

Spillet for Østerisk Husare paa Thyrsbæk

den 29. October 1864 4 Rdl. 2 Mk.

Det synes mærkeligt, at Veteranen fra forrige Krig her spiller til Dans for Landets Fjender, og man spørger sig selv om, hvad der kan have bevæget ham til at gøre det. Man vil maaske tro, at det er Pengene, der har fristet ham. 1864 var et daarligt Aar for Spillemanden, der var ingen Bryllupper, og andre Fester var det smaat med. Skræderforretningen var ogsaa paavirket af Krigstiden, og det kunde nok være nødvendigt at tage alt med. Men det var alligevel ikke Hensynet til Fortjenesten, der gjorde Udslaget. Fader var meget ked af det, da han fik Anmodningen; han vilde ikke gerne spille for disse fjendtlige Officerer, og han var ikke sikker paa at faa nogen Betaling for det. Alligevel bestemte han sig til at gaa derned. Befolkningens Stilling til de fjendtlige Krigsfolk var vist-

nok den, at man vel betragtede dem som ubudne og besværlige Gæster, som man ønskede at blive kvit hurtigst muligt, men man fandt det ikke klogt eller nødvendigt at benytte enhver Anledning til at vise dem sit Fjendskab. Man vidste fra det daglige Samkvem, at mange af de fremmede Soldater var skikkelige og godmodige Mennesker, som kun var kommen hertil efter deres Øvrigheds Befaling og ikke, fordi de personlig ønskede os noget ondt. Fjenderne var nu en Gang her i Landet, og man fandt det klogest ikke at irritere dem, hvor det kunde undgaas. Maaske har min Fader frygtet for, at Herskabet paa Tirsbæk kunde faa Ubehageligheder, hvis han nægtede at komme. Endelig har det vel havt nogen Betydning, at det var de forholdsvis vellidte Østerrigere og ikke Prøjserne, Anmodningen kom fra. De behandlede ham for øvrigt rigtig pænt og betalte ordentligt.

I November 1888 spillede min Fader ved et Bryllup i Tirsbæk Mølle, og dermed sluttede han sin Spillemandsvirksomhed. Helbredet var ikke saa godt som tidligere, og harmonikaspillende Karle havde til Dels gjort Spillemanden overflødig. Men Violinen skilte han sig ikke af med, og naar han en Gang imellem havde en ledig Stund, kunde han glæde sig selv og andre med at spille sine gamle Yndlingsmelodier. Den gamle Symaskine fik heller ikke Lov at ruste, den var anskaffet i 1872 og var efterhaanden bleven tandslidt og lidt for »snaksom«, men den var dog ikke ringere, end at dens Naal endnu kunde arbejde sig igennem et Dynevaar. Da min Fader anskaffede Maskinen, var han vistnok noget i Tvivl om Maskinsyningens Soliditet, men Konkurrencehensyn nødte ham til at følge med Tiden. Andre Skrædere paa Egnen havde nemlig anskaffet sig Symaskiner, og de kunde

ved Hjælp af Maskinen udstyre Tøjet med allehaande sirligt slyngede Stikninger. Det var en Nyhed, som Folk satte stor Pris paa, og da det ikke kunde laves med Haanden, maatte min Fader bekvemme sig til at bekoste sig en Symaskine. Den fulgte ham paa de mange Ture omkring til Gaardene, hvor han syede; han bar den i en Trækasse paa Ryggen, og den gik flittig rundt, indtil en halv Snes Dage før min Fader i August 1905 lukkede sine Øjne for sidste Gang.

Naar jeg tænker paa min Fader, mindes jeg uvilkaarlig om Apostelen Jakobs Ord: »Dersom nogen ikke støder an i sin Tale, denne er en fuldkommen Mand«. I de 32 Aar, jeg har kendt ham, har jeg aldrig set ham blive hidsig eller hørt ham bruge hæftige Ord. Han krævede saa lidt for sig selv og vilde saa gerne tjene andre, og hans milde, ligevægtige Sind hjalp ham igennem de trange Tider. Hans Børn takker ham for en Rigdom af gode og smukke Minder.

Simon Gade.

Simon Gade var født i Pjedsted i Aaret 1824. Han lærte at spille først hos Mads Brems og senere hos Ole Kjær og var vist en ret dygtig og anset Spillemand. I en Række Aar boede han paa Børkop Mark, hvor han havde en Landejendom paa 5 à 6 Tønder Land, men han havde ondt ved at klare sig i økonomisk Henseende, maaske var han ikke nogen dygtig Landmand. Senere flyttede han til Børkop By og gav sig til at lave Blomsterborde, som han solgte til Forhandlere rundt om i Landet. Folk, der har kendt ham, giver ham det Skudsmaal, at han var en god og ærlig Mand; han maatte undertiden laane Penge hos Venner og Bekendte, men han betalte dem altid tilbage. En fremtrædende Egenskab hos ham var et slagfærdigt

Vid, der undertiden kunde udarte til Kaadhed. Han var en ypperlig Fortæller, og naar han gav en eller anden pudsig Oplevelse til Bedste, tindrede hans Øjne af Skælmeri.

En Gang spillede han ved et Gilde sammen med Hans Thomsen fra Højrup og Mads Peder Tønning fra Tavlov. De skiftedes til at spille 1. Violin, og da



Simon Gade.

det blev Hans Thomsens Tur, begyndte han i H Dur. Han maatte undertiden døje nogle Skoser af de andre for sine tykke Hjulmandsfingre, og nu vilde han vise sin Dygtighed. »Kunde du ikke have fundet paa et Kryds mere?« bemærkede Simon Gade tørt.

Ved en anden Lejlighed maatte Hans Thomsen ligeledes finde sig i at være Genstand for Simon Gades spøgefulde Indfald. De havde spillet til Gilde syd

for Kolding Fjord sammen med Mads Brems og M. P. Tønning, og paa Tilbagevejen skulde de fire Mænd færges over Fjorden i en Pram. Hans Thomsen var ikke nogen Helt paa Søen, og da de først kom saa langt ud, at han ikke længere kunde naa Bunden med sin Kjæp, satte han sig forsigtigt midt i Baaden og vovede ikke at røre sig. Simon Gade sad ved en Side og lod Haanden hænge ned i Vandet, og han fiskede den ene Vandmand op efter den anden og lagde den ligesom i Tankeløshed over paa Knæerne af Hans

Thomsens Grejsmølleklædes Bukser. Hans Thomsen sendte ham nogle vrede Øjekast gennem de store Messingbriller, men turde ikke røre sig. Af og til skelede Simon Gade ængsteligt til Hans Thomsens Kjæp, og da de kom til Land, løb han, saa hurtigt han kunde, op til Tønnings Gaard og sagde til Konen: »Nu kommer vi, giv os lidt Rødgrød, Hans Thomsen er saa gal, han vil slaa mig.« »Det har du vist selv været ude om, lille Simon!« svarede Konen, men Rødgrøden fik de.

En Gang spillede Simon Gade sammen med Hans Peder Just fra Linnet, og her gjorde han i Gæsternes Paahør den Bemærkning: »Ja, jeg lader gerne Hans Peder faa mine gamle Klæder«. Hans Peder var ikke slagfærdig nok til at give et passende Svar, men han følte sig dybt krænket, og det varede længe, inden han kunde glemme denne Fornærmelse. Han var nemlig en velsitueret Mand, som ikke trængte til andres gamle Klæder, hvorimod Gade ikke var ukendt med økonomiske Vanskeligheder.

En Gang havde Simon Gade og hans Søn spillet ved et Høstgilde i Bredstrup, og paa Hjemvejen kom de igennem Pjedsted Spang sent paa Natten. Paa lignende Ture havde Gade ofte talt om, hvordan man vel vilde forholde sig, hvis man ved Nattetid pludselig stod overfor en Bandit, der truede en paa Livet, om man vilde slaa til ham eller søge at redde sig ved Flugt. Som de nu gik gennem Skoven, rejste der sig pludselig en Skikkelse foran dem, som i Halvmørket syntes at være af en usædvanlig Størrelse. Gade løftede sin Stok og raabte: »Hvem er du? Svar mig, eller jeg slaaer dig!« »Naa, naa, lille Far, gi dæ sinde teen,« lød en meget sagtmødig Røst, »a er en skikkele Mand«. Det viste sig at være en fredelig



Kreaturtrækker, der havde været i Fredericia med nogle Køer, han var bleven træt paa Vejen og havde hvilet sig lidt i Grøften.

Da Jernbanen i Tredserne blev anlagt gennem denne Egn, var Befolkningen meget optaget af det forunderlige ny, der skulde komme, og flere mente at have set og hørt Varsler for Jernbanetoget, bl. a. havde man hørt en overnaturlig skræbende eller brølende Lyd. En Aften havde Simon Gade været ude at spille og var paa Vej hjemad med sin Klarinet. Han kom forbi Peder Jespersens Gaard, som laa lidt fra Vejen, flere af Gaardens Folk var ude med en Lygte, og Gade blev klog paa, at Peder Jespersen var ved at stige til Hest for at ride et eller andet Sted hen. Peder Jespersen var lidt stortalende, men for Resten ikke nogen Helt, og Gade kunde nok lide at spille ham et Puds. Han ventede, til Rytteren kom op til Vejen, og holdt sig lidt bagved ham, saa tog han Mundstykket af sin Klarinet og blæste i det. Det lød som et uhyggeligt Vræl, og Rytteren blev synlig forfærdet. Lidt senere blæste Gade i Mundstykket igen, og efter et lille Ophold endnu en Gang. Dagen efter kom Peder Jespersen hen til ham og bad om at maatte tale med ham under fire Øjne, og Gade var lige ved at frygte, at hans Gavtyvestreg var bleven opdaget. Men saa fortalte Peder Jespersen i dyb Alvor, at han havde ganske vist hidtil talt noget overlegent om Folks Snak om Varsler for Jernbanen, men nu var han bleven overbevist, han havde selv hørt »æ Skræev«. — Simon Gade holdt af at blive beværtet med god Mad. Naar han havde spist et eller andet særligt lækkert, og man spurgte ham om, hvordan det smagte, svarede han gerne: »Aa, nu har jeg glemt det, lad mig lige faa lidt mere!«

Han har komponeret en Del Dansemelodier, men har dog næppe havt større Betydning i den Henseende. En Gang kom han til at drøfte et musikteoretisk Spørgsmaal med sin Ven, Urmager Dahl i Børkop, som var en mærkelig selvlært Mand og havde Forstand paa mange Ting. Gade mente, at han som Musiker maatte vide bedst Besked, men Dahl beviste med sort paa hvidt, at han havde Uret. Det gik Gade saa nær til Hjærte, at han udbød med Taarer i Øjnene: »Og det skal jeg høre af saadan en som dig!« — En af Gades Elever var Urmager Dahls Søn, Niels Dahl. Han kom senere paa Musikkonservatoriet og blev en fremragende Musiker. Nu dirigerer han et stort Orkester i Amerika og har komponeret en Del Musik.

Simon Gade døde i Foraaret 1900. En Sønesøn af ham er Komponisten Jakob H. Gade.

Markus Degn.

Markus Degn boede i Højen ved Vejle. Han var meget musikalsk begavet og spillede godt, men han havde aldrig faaet Undervisning og kunde ikke spille efter Noder. Dog spillede han sammen med andre dygtige Musikere, f. Eks. Hans Peder Just i Linneth og Mads Brems i Herslev. Sidstnævnte satte ham ofte i Rette for hans uordentlige Liv; ved et Bryllup, hvor de skulde spille sammen, laa han paa Møddingen og blæste Klarinet, og Mads Brems gav ham da en alvorlig Røffel.

I sine senere Leveaar gik han fra Sted til Sted og spillede for at faa lidt Penge til at drikke for. Jeg har som Barn set ham spille paa et Marked i Vejle, han holdt sig i Nærheden af Beværtningsteltene og søgte at vække Opmærksomhed ved at gøre Kunster med Violinen, snart holdt han den omme paa Ryggen

og snart nede mellem Benene, og alt imens spillede han paa den.

Trods sin Drikfældighed satte han en Ære i at være pænt klædt, han var som Regel finere i Tøjend end de andre Spillemand. Og der siges om ham, at han kunde spille Ole Kjærs Afskedsvals saa kønt som ingen anden.

Jørgen Knudsen.

Jørgen Knudsen var født i Vester Smidstrup i Gadbjerg Sogn den 29. Juni 1838. Han spillede fra han var 13 Aar og til sin Død, og hans Instrumenter var Violin og Es Klarinet. Kroejer N. Schou i Hjortsballe var hans Læremester i Musiken. Han var anerkendt som en dygtig Spillemand, og han har komponeret en Del Dansemelodier, som viser, at han baade har været en dygtig Violinspiller, og at han tillige har havt et godt Greb paa at bygge en Melodi. Naar han komponerede en Melodi, havde han den færdig i Hovedet og nedskrev det hele paa en Gang, og alt imens han skrev med højre Haand, bevægede han Fingrene paa venstre Haand, som om han i Tankerne prøvede Fingersætningen. Han havde lidt Kendskab til at arrangere og forstod at skrive en anden Stemme til en Melodi. Der var en ejendommelig vemodig Stemning over al hans Musik. En Musiker, som hed Kristen Bojsen, sagde en Gang om en Vals, som Jørgen Knudsen havde komponeret, at han kunde ikke lide den, fordi den var saa vemodig, »naar man spiller til Dans, skal man ikke græde«.

Oprindelig var han en munter og livsglad Natur, men Livets Modgang, særlig i Form af økonomiske Vanskeligheder, kastede sine Skygger over hans Vej. Han overtog sin Fødegaard i Vester Smidstrup, men

kom til at sidde lidt haardt ved den, da han jo skulde udbetale de andre Søskende deres Arvepart. Landbruget interesserede ham ikke saa meget som Musikken, og det gik tilbage for ham. I 1886 byttede han Gaarden bort og fik en mindre Ejendom i Hammer, og samtidig forsøgte han at opgive det usunde Spillemandsliv. Men her blev han kun et Aar, saa byttede han igen og fik en lille Ejendom i Romsdal i Give Sogn, og her tog han atter fat paa Musikken. Det blev heller ikke af lang Varighed, et Aarstid efter flyttede han igen og kom til at bo i et lille Hus ved Give Plantage. Her ernærede han sig udelukkende ved at spille og at give Musikundervisning. Han gik omkring til sine Elever og var i Reglen en Dag hos hver.



Jørgen Knudsen,
Vester Smidstrup pr. Gadbjerg.

Honoraret var en Krone om Dagen og Kosten. Det skal have været hans lykkeligste Tid, men han længtes dog efter den hjemlige Egn i Gadbjerg Sogn, og hans Hjemve fandt Udtryk i en »Længsels Vals« og i et længere Digt. Han var nemlig ogsaa digterisk begavet og skrev Lejlighedssange, f. Eks. ved Dødsfald. I 1864 maatte han med i Krigen, og han fik der en slem Asthma, som plagede ham hele hans øvrige Liv. Hans Aandedræt var saa besværligt, at man kunde høre paa Afstand, naar han kom. Men trods denne Lidelse vandrede han milevidt omkring til de

Steder, hvor han skulde spille, og til Eleverne. Alle omtaler ham som en hjærtensgod og ærlig Mand.

En Gang spillede han sammen med Niels Bruun fra Give og Karl Olesen fra Daldover ved et Bryllup i Tofthøj. Festen holdtes i et Telt, og ved den ene Side var der anbragt en Forhøjning til de tre Spille-mænd, men den var ikke større, end at de tre Stole lige kunde staa der. Bagved Spille-mændene var Telt-lærredet løftet i Vejret paa Grund af Varmen, og udenfor Teltet var der en Skrænt ned til Vejen. Jørgen Knudsen var saa uheldig at faa sin Stol skubbet for langt tilbage, saa de bagerste Ben kom udenfor, han gik bagover og greb i Faldet fat i Karl Olesen, saa denne maatte gøre ham Følgeskab, og de trillede begge ned ad Skrænten med deres Instrumenter. Karl Olesen var lige ved at faa fat i Niels Bruun, som sad og blæste Trompet, men denne holdt dog Stillingen. Lidt efter traadte de to uheldige Spille-mænd ind i Teltet igen, og Jørgen Knudsen sagde: »Nu skal vi sandele ha en Dram«.

Ved en anden Lejlighed spillede han sammen med Laust Sørensen fra St. Lihme eller, som han sædvanlig kaldtes, Laust Lihme. Hen paa Natten, da Dansen var ved at slutte, kom der en glad Mand og gav Spille-mændene en Mark, han havde moret sig godt, og nu vilde han betale for det. »Hvad har du moret dig over,« spurgte Laust Lihme. »Ja hvad,« svarede Manden, »I har jo spillet for mig, og jeg har danset«. »Du har ikke danset efter vor Musik, vi skal ingen Penge have hos dig,« erklærede Laust, og Manden maatte tage sin Mark tilbage. Han kunde nemlig ikke danse ordentligt, men havde fornøjet sig med at hoppe omkring mellem de dansende paa sin egen Manér. Han havde altsaa ikke havt nogen Nytte af Musiken,

og det var under Spillemåendenes Værdighed at tage imod Betaling af den Slags Gæster.

En af Jørgen Knudsens mange Elever var Særlingen Jakob Peder Kristensen, ogsaa kaldet Hauge, som boede i Tromhuse i Hvejsel. Han havde faaet Lyst til at lære at spille, men de naturlige Betingelser for at lære Kunsten var ikke de bedste. Ganske vist havde han et godt Øre, men han havde tillige et Par usædvanlig store, tykke og klodsede Hænder, der syntes skabte til alt andet end til at gribe paa Violinstrengene. Og det skortede ham i høj Grad paa Udholdenhed, naar de havde spillet lidt, blev han træt og sagde: »Skal vi saa slaas!« Men trods alle Vanskeligheder blev han dygtig til at spille, og han har endog komponeret en Vals. Jørgen Knudsen, som aabenbart har været en dygtig Musiklærer, sagde, at ingen kunde gribe saa rent i Dobbeltgreb som Jakob Peder Hauge. Særlingen beskæftigede sig desuden med at lave Violiner, og en Gang byggede han en stor Kontrabas. Han blev en Gang meget syg, og Lægen dømte ham fra Livet, men en Dag forlangte han sin Violin, og saa laa han i Sengen og spillede; der var Livsmod i ham endnu, og Døden fik da heller ikke Bugt med ham denne Gang. Paa Grund af hans vanskelige Karakter kom han let i Spektakel med Folk, og Jørgen Knudsen var den eneste, han kunde spille sammen med.

Jørgen Knudsens Moder fik Skyld for at kunne hekse, og flere af Naboerne var bange for hende. Jørgen Knudsen lod sig en Gang forstaa med overfor Niels Bruun, at han ogsaa nok kunde hekse en lille Smule, men da Niels Bruun i en gemytlig Tone tilbød, at han maatte prøve sin Kunst paa ham lige med det samme, svarede han: »Nej, naar du snakker

paa den Maade, kan jeg ikke«. Hans første Kone døde under Krigen i 1864, og han blev gift anden Gang. Hans anden Kone, som endnu lever og bor i Vejle, er en mild og venlig Morlille, som omtaler Jørgen med stor Hengivenhed. Han døde i Huset ved Give Plantage i 1898.

Jens Husmand.

Jens Husmand boede paa Stougaards Mark. Han overtog sin Fødegaard, men han havde ingen Lyst til Landbruget, og det gik tilbage for ham i økonomisk Henseende. Musikken var det eneste, han rigtig havde Lyst til, men det gav for lidt til, at han kunde leve af det, og Drikkeriet ved Gilderne fik for megen Magt over ham.

En Gang skulde han spille ved et Bryllup, og han havde skaffet to fremmede Spille-mænd til at hjælpe sig. Da Brudetoget kørte til Kirken, sad de tre Spille-mænd paa den forreste Vogn og blæste Klarinet, Jens sad ved Kusken, og de to andre sad i den bagerste Agestol. Jens skulde jo dirigere Musikken, men han mærkede snart, at de to fremmede vilde søge at overdøve ham og tage Ledelsen fra ham. Et Sted var der gravet en Rende tværs over Vejen. Jens saa den i Tide og tog Klarinetten ud af Munden, men de andre blæste videre, og idet Vognen gik over Renden, fik de et saadant Stød, at de omtrent fik Klarinetterne ned i Halsen. Det gjorde ondt, og nu gik Vigtigheden af dem, saa Jens kunde faa Lov at være den førende.

En anden Gang spillede han sammen med Henrik Martinussen fra Kollemorten ved et Gilde, de blæste begge Klarinet og blæste efter Tidens Skik begge den samme Stemme. Men den ene af dem havde en A Klarinet og den anden en B Klarinet, saa de stemte ikke

sammen, og det lød saa rædsomt, at man ikke kunde holde ud at høre paa dem, og saa blev de enige om at blæse skiftevis. De to Spillemand synes ikke at have havt noget særlig følsomt musikalsk Øre, men det stemmer godt nok med, hvad den vittige Kromand i Gadbjerg, Frederik Iversen, en Gang bemærkede om Henrik Martinussen: »Han æ gue te å spell, men de er ett råde å hør o!«

Jens Husmand, som ellers var en ret vel udviklet Mand, havde den mærkelige Tro, at han efter sin Død skulde være Spillemand paa Maanen, og han paalagde sin Kone at sørge for, at »den sorte«, som han kaldte sin Violin, kom med i Kisten, naar han skulde begravnes. Ellers vilde han komme til at savne den, mente han. Om han fik dette Ønske opfyldt, ved jeg ikke; det er ikke ret mange Aar, siden han døde.

Niels Bruun.

Niels Hansen Bruun er en Høkers Søn fra Herslev ved Fredericia, født $\frac{5}{9}$ 1852, og han har spillet siden han var 15 Aar. Han har lært at spille hos Mads Brems i Herslev, hvem han omtaler som en prægtig gammel Mand. Niels Bruun har spillet sammen med Jørgen Knudsen, Jens Husmand, Otto Petersen og Rasmus Væver (Rasmus Rasmussen), og han har drevet Musiken som Profession i 40 Aar. Han er en flink og venlig Mand af en munter Karakter, en gemytlig Spøg har han altid været parat til. En Gang havde han spillet til Markedsdans i Brande; der dansedes rundt om i Gaardene, og hvert Sted var der en Spillemand, der leverede Musiken. Folk gik ud og ind af Danselokalerne, og naar Spillemanden skønnede, at der var kommen nyt Publikum, standsede han Spillet og bankede paa Fiolen, og saa maatte Folk op med

Fireskillingerne til Spillemanden for at faa ham til at fortsætte. Da Dansen var endt, begav N. Bruun sig paa Vej ad Harresø til, der skulde han spille den følgende Nat. Undervejs kom han ind i Hjortsballe Kro, den var fuld af Folk, der havde været til Brande Marked. Da Mændene saa Spillemanden komme med Hornet, raabte de, at han skulde spille for dem, de vilde have en Dans mere. N. Bruun havde ikke megen Lyst, men han kunde ikke blive fri, han maatte blæse, og Mændene dansede til Hornmusik lige til den lyse Morgen. Der var ingen Kvinder til Stede. Om Morgenen kom N. Bruun til at køre med et Par unge Mænd, det var en Handelsbetjent og en Provisor. Paa Vejen mødte de to Mænd, der kom kørende med hver sit Studeforspand. »Kan du blæse et Stykke for dem der?« spurgte de to Rejsefæller. Bruun var straks villig; da de var lige ved Siden af de to Køretøjer, blæste han et mægtigt Brøl i Hornet. De to Par Stude optog denne Hilsen som en Fornærmelse, der i høj Grad saarede deres Følelser, de drejede straks om og satte af Sted fra Vejen og ind over Markerne i en saadan Fart, at Mændene ikke en Gang fik Tid til at skælde ud over Spillemanden. Løbske Stude er næsten ikke til at faa Hold paa, og det tog Tid at faa dem standset, men der skete ellers ingen Skade. De to unge Gavytve morede sig over Spasen, og da de kom til Riis Kro, gav de Niels Bruun en Flæskepandekage med tilhørende Drikkevarer. — En anden Gang fulgtes Bruun med Rasmus Væver og Otto Petersen fra Matrup, de skulde til Give at spille. I Oksenbjerre kom de forbi et lille Hus, som var bygget ind i en Bakke, saa at Straataget gik lige ned til Jorden paa Husets Bagside. Rasmus Væver løb lige op ad Taget, stak sit Horn ned i Skorstenen og blæste, saa det rungede i Huset.



Det havde den Virkning, at Husets Beboer, en Særling, som man kaldte Skovskræderen, kom farende ud i stor Rædsel og raabte: »Hvad Snaven er det?« Han kiggede op til Skorstenen, men Rasmus Væver havde gemt sig ved Enden af Huset, og Skovskræderen fik aldrig opklaret, hvor det ræddelige Brøl kom fra. — En Gang havde Niels Bruun og Jens Husmand spillet sammen i flere Nætter, de var trætte og forvaagede og lagde sig i en Vognport, hvor der laa noget Halm, for at faa en Søvn. Men der var ogsaa Høns i Vognporten, og lidt efter at de havde lagt sig, var der en Hane, der vækkede dem med en skingrende Galen. Det gentog sig flere Gange, og tilsidst blev Niels Bruun saa ærgerlig, at han udbrød: »Den bandsedes Kok, da skal a snåe gjør et å mæ en!« Han slog efter den med sin Stok og ramte saa godt, at den laa død paa Stedet. — En Gang var Niels Bruun, Rasmus Væver, Otto Petersen og Nis fra Tørring paa Vej fra Hammer til Brande, hvor de skulde spille. Det var en lang Vej, ca. 4 Mil, og der laa dyb Sne, saa det var meget anstrengende at gaa. Niels Bruun havde ondt ved at holde ud, og da de havde tilbagelagt de to Trediedele af Vejen, følte han sig syg. Han brændte af Feber og vilde spise Sne for at slukke sin Tørst, men det maatte han ikke for de andre; de mente, det var farligt. Saa blev det sort for hans Øjne, og han faldt bevidstløs om i Sneen. Otto Petersen, som var en nogenlunde stærk Mand, bøjede sig ned og tog ham paa Ryggen og bar ham ca. en halv Fjerdingsvej, saa kom de til en Gaard i Askær, og her gik de ind. Otto Petersen gik med sin Byrde paa Ryggen ind i Forstuen, fik en Dør aabnet og satte sin syge Kammerat ind i Stuen. Niels Bruun var omtrent kommen til Bevidsthed undervejs, og nu blev han lysvaagen af



Forskrækkelse ved det Syn, han saa. Han var kommen ind i en Stue, hvor der laa et Lig! De fire Spillemand hvilte sig lidt her i Gaarden og fik noget at spise, inden de drog videre. Men da de kom til Brande, var Rasmus Væver saa medtaget af Anstrengelse, at han ikke kunde kende sine Kammerater. Efter en saadan Tur skulde de sidde og spille hele Natten, helst med lidt Humør, og den følgende Dag skulde de vandre samme Vej tilbage — altsammen for at tjene et Honorar paa 6 Kr. til hver!

Niels Bruun var en pæn og ordentlig Mand i sit Hjem, men i hans yngre Dage kunde det ske, at man fik ham til at tage Del i Drikkeriet ved Gilderne. Det var hans Kone ked af, og hun var urolig for ham, naar han var borte om Nætterne. Da han en Gang kom hjem fra et Gilde, sagde hun til ham: »Du skulde endda lade det Drikkeri være, Niels, kan du ikke lade det være for vore Børns Skyld?« »Jo«, svarede Niels, »a har netop ogsaa faaet den Tanke, at nu skal det høre op!« Niels holdt sit Løfte som en Mand, han blev ved at spille, men drak ikke Spiritus mere. — Jeg har besøgt de to gamle Folk i deres lille Hus bag Giv Kirkegaard; det var et Par hyggelige og elskværdige Mennesker, og de havde et nydeligt Hjem.

Søren Nielsen.

Søren Skræder i Dørken eller Søren Nielsen, som han egentlig hed, hørte nærmest til Standens komiske Elementer. Han var ikke særlig dygtig til at spille; dog siger nogle, at hans Musik lød ret godt, og han har ogsaa komponeret Dansemelodier. Det mærkeligste ved ham var visse legemlige Færdigheder. Han var vanfør og havde en meget kort Overkrop, saa at han



knap kunde se over Bordet, naar han sad paa en Stol, men han havde et Par usædvanlig lange og utrolig smidige Ben. En Gang gjorde han et Væddemaal med en Karl. Karlen maatte holde sin flade Haand saa højt i Vejret, som han kunde række, og saa skulde Søren sparke til den. Karlen ansaa det for umuligt, men Søren sparkede til Haanden, saa Fingrene smækkede mod Loftet. Han holdt meget af kuriøse Væddemaal og skal en Gang i en saadan Anledning have drukket en Kaffepunsch med Næsen. Allerbedst som han sad og spillede, kunde han finde paa at forskrække Folk ved at kaste sig voldsomt henad Gulvet, saa man troede, at baade Søren og hans Violin blev knust, men han rejste sig ganske rolig op og spillede videre. Ved et Bal i Grejsdals Kro skal han have sparket Hul i Loftets Gibsdæk!

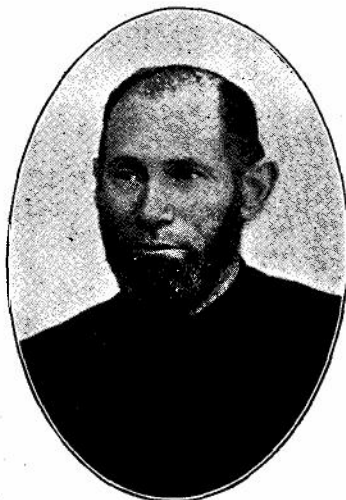
Han boede i Dørken, men flyttede senere til Thyregod og døde der.

Knud Andersen.

Knud Andersen er født i Egeskov ved Fredericia den 26. Maj 1838. Som Barn fik han en Benscade, der nær havde gjort ham til Krøbling for Livstid; om-sider blev han kureret hos en Doktor Poulsen, der boede ved Kristiansfelt, men han var sengeliggende i to Aar, og Benet blev noget misdannet. Skinnebenet var helt borte, og Benet blev noget kortere end det andet. Dog gik han meget godt paa det, og da han var paa Session, forbavsede han Sessionslægen ved at sige, at han kunde godt være Soldat for Benets Skyld. Den 6. Juli 1849 var han nær bleven skudt; under en Fægtning mellem danske og tyske Soldater løb han over en Mark, hvor Kuglerne fløjtede omkring ham. Da han var 15 Aar, kom han i Lære hos en Træ-

skomand, som hed Laust Grau. Læremesteren var baade Træskomand og Musiker, og Knud skulde lære begge disse Professioner. Laust Grau drog rundt i Gaardene med sine Hjælpere og lavede Træsko, og naar Beboerne i en Gaard var bleven tilstrækkelig forsynede med Fodtøj, drog Træskomændene videre.

I Efteraaret 1855 var Knud Andersen naaet saa vidt,



Knud Andersen, Brejning.

at han kunde begynde at spille for egen Regning, og da det blev Jul, havde han allerede spillet til 7 Bryllupper. I den første Tid spillede han sammen med Malte Kristian, senere spillede han ofte sammen med Simon Gade, og i nogle Aar var han fælles med S. Thomsen (senere Lærer i Klattrup) om et Dansetelt. Under Krigen i 1864 opholdt han sig hos en Mand paa Fyn, som var Fotograf og Danselærer. Her lærte

han at fotografere og drev senere dette Haandværk i 15 Aar. I 1869 blev han gift og købte da en Ejendom i Gaarslev, og her boede han, indtil han i 1902 flyttede til sin nuværende Bopæl i Brejning. Han mener selv, at han i en Aarrække var kendt af omtrent ethvert Menneske mellem Vejle, Fredericia og Kolding. Mange havde han fotograferet, og de øvrige havde han spillet for.

Et Aar i Fastelavn spillede han fire Nætter i Træk. De tre første Nætter gik det udmærket, men den fjerde

Nat kneb det svært at holde Øjnene aabne. Han gned dem, men det hjalp ikke, saa spyttede han paa sit Lommetørklæde og vaskede Øjnene, men det nyttede heller ikke. Han spillede just »Sjællandstur«, en lang Dans, der varede en halv Times Tid, og som sluttede med en Galopade, naar Turene var gaaet igennem. Men de dansende ventede forgæves paa Galopaden, Spillemanden var falden i Søvn og vedblev i Søvn at spille »Sjællandstur«, indtil en af Deltagerne slog ham over Nakken og raabte: »Sover du!« Saa blev han vaagen, og nu, da han havde sovet, kunde han igen, men han var selv meget forbavset over, at han i Søvn havde kunnet spille saadan, at de dansende ikke mærkede noget.

Knud Andersen er nu paa sine gamle Dage Vejer ved de Kellerske Anstalter og er, som han altid har været, en flittig Mand. Hans Helbred er saa godt, at han for den Sags Skyld godt kunde drive sin Musik endnu, men han kan ikke lide de moderne Danse, hvor man efter hans Mening ikke følger Musiken. Han har været Spillemand i 62 Aar og ved nok, hvordan der skal danses. Da han en Gang betragtede et Selskab af moderne Dansere, fandt han kun en i Selskabet, der dansede rigtigt, og om en anden Deltager udbød han forarget: »Hvad er det for en Vipstjært? Han snurrer jo rundt som en Sysselkone!«

Jakob Andersen.

Bjerre Herred var i sin Tid bekendt for sine mange dygtige Spillemand. Regimentsmusiken i Fredericia havde mange af sine Folk fra denne Egn, og naar Stabshornist Schmidt hørte om en Musiker, at han var fra Bjerre Herred, var han interesseret i at lære Manden nærmere at kende.



En af de dygtigste Spillemand fra denne Egn var *Jakob Andersen*, som fødtes i Skjold i 1839. Han deltog i Krigen i 1864 og fik da en Skade i venstre Haandled, som hindrede ham i at spille Violin, men han var en fortrinlig Fløjtenist og kunde spille fra Bladet. Han virkede som Spillemand i 60 Aar og har i dette Tidsrum øvet sin Kunst i mange Egne af



Jakob Andersen, Ørum.

Landet; han nøjedes ikke med at spille til Gilderne i den hjemlige Egn, men fulgte omrejsende Karusseller og har endog spillet en Del i Cirkus Overgaard. Ved Siden af Musiken drev han Væverprofessionen, men skønt Musiken saaledes ikke optog hans hele Tid, kunde hans aarlige Fortjeneste med Fløjten dog beløbe sig til 700 à 800 Kr. Som saa mange andre af de gamle var han i Besiddelse af en Nøjsomhed og

Udholdenhed, der synes Nutidsmennesker utrolig. Efter at have spillet en hel Nat til et Gilde kunde han komme hjem om Morgenen og straks sætte sig ved sin Væv; der var ikke Tid til at sove. Og naar han saa havde arbejdet flittigt hele Dagen, kunde han gaa ud at spille den næste Nat igen.

Man tænker sig uvilkaarlig, at den Mand maa have havt et Jernhelbred, men det vari Virkeligheden ikke Tilfældet. I Ungdomsaarene skrantede han en Del, Brystet var ikke stærkt, men han fik et godt Raad hos en klog Kone. Hver

Morgen spiste han paa fastende Hjærte de smaa fine Hjærteblade af Grønkaal, og han mener, at denne Kur har hjulpet ham. Vi yngre har saa let til et Smil, naar vi hører om Kure af den Art, men hvem ved, om der ikke en skønne Dag bliver skrevet en lærd Doktordisputats om Kaalplantens medicinske Egenskaber. Man har før hørt, at en Læge er bleven berømt ved at opdage Ting, som Almuen kendte længe i Forvejen. Nogle Aar efter Grønkaalskuren fik Jakob Andersen en meget heftig Lungebetændelse og laa længe syg. Dr. Langgaard fra Ørum, som behandlede ham, sagde, at det var et Under, hvis den Mand kom sig. Det gjorde han nu alligevel, men Lungerne var noget medtagne, og Doktoren sagde til ham, at nu maatte han i hvert Fald opgive sit Fløjtespil, hvis han gav sig til at blæse Fløjte efter dette, var han en Dødens Mand. Andersen sundede sig lidt paa den Besked, saa gav han sig til at spille igen, og han holdt dog ud med det endnu i ca. 40 Aar. Det var naturligvis af væsentlig Betydning, at han levede et yderst ordentligt Liv. I de 60 Aar, han har spillet, har han kun en Gang været beruset, og han førte saaledes et praktisk Bevis for, at Spillemandslivet godt kan forenes med Afholdenhed.

Ogsaa som Væver var han en dygtig og driftig Mand. Han havde stadig 2 à 3 Svende i sin Vævestue, og det gik ikke ham, som det er gaaet saa mange Mestre senere, at naar de først kom til at holde Folk, kunde de ikke selv overkomme at bestille noget. En Gang havde han en Svend, som han syntes bestilte for lidt, men Svenden mente, at naar han vævede 14 à 15 Alen Lærred om Dagen, var der ikke noget at klage over. »Er det noget at tale om?« sagde Jakob Andersen, »jeg kan væve 30 Alen«. Det



ansaa Svenden for umuligt, og de gjorde et Væddemaal. Næste Morgen tog Andersen fat paa Vævningen, og da det blev Aften, havde han vævet 32 Alen Lærred. Svenden skulde nu have været af med en kostbar Pibe, som Væddemaalet gjaldt, men han stak af og tog Piben med sig. Andersen var berømt som Kunstvæver, han vævede Dækketøj (Damask) i kunstfærdige Mønstre, og i mange Aar leverede han Dækketøj til Herregaarden »Tjele«.

Sammen med Bernt Andersen i Hornum, som var en dygtig Violinspiller, ejede han et Dansetelt, som benyttedes ved Skovfester. Det førtes fra Sted til Sted og kunde ved Sommertid være i Brug hver Søndag. Jakob Andersen havde to Sønner, som begge var med til at spille allerede i deres Drengetid (en af dem blev senere Musikdirektør i Vejle). Høkeren i Hostrup, Jens Mikkelsen, havde en Hest, og han kørte gerne for Spillemandene, naar de skulde hen til en Skovfest. Naar Teltet var rejst, og Dansen begyndte, stod Jens Mikkelsen ved Indgangen og modtog Entre, men senere paa Aftenen blev der givet fri Adgang, og der kunde da komme saa mange Folk, at Orkestret maatte forstærkes.

Det skete da paa den Maade, at Jens Mikkelsen blev sat til at spille Kontrabas. Han havde rigtignok ikke lært at spille og kendte ikke Grebene og langt mindre Noderne, men han strøg, saa godt han kunde, paa de løse Streng. Lidt Øre for Musiken havde han, saa han kunde skønne, hvilken Streng han skulde stryge paa, og for Resten kom det sig ikke saa nøje, blot det brummede dygtig og gik nogenlunde i Takt med den øvrige Musik. Naar de kørte hjem henad paa Morgenstunden, laa de to Drengene paa en Klappning (et Halmknippe) bag i Vognen og sov med et



Dækken over sig. Det hændte en Gang, at en Mand, som de mødte, spurgte Jens Mikkelsen om, hvor han havde været henne at købe Kalve saa tidlig, han troede, at det var et Par Kalve, der laa i Vognen.

En Gang havde Jakob Andersen spillet i Hornsyld, sammen med en Musiker Frederik Jørgensen. Det var ved Vintertid, Føret var træls, og de var meget trætte, da de ud paa Natten fulgtes ad hjem. Da de kom igennem Hostrup, gik de ind i Marius Slagters Port for at hvile sig lidt, her stod en Fjedervogn med magelige Sæder, og de to Mænd entrede op i Vognen og satte sig til Rette. De knappede Forlæderet og tænkte blot at sidde og hvile lidt, men Søvnigheden overmandede dem, og de sov til henad Morgenstunden. Før det endnu var bleven lyst, kom Slagterens Tjenestepige med en Lygte og en Spand, hun skulde malke Kreaturerne. Men idet hun gik igennem Porten, fik hun Øje paa de to mystiske Mandfolk i Fjedervognen, og hun raabte forskrækket: »Ih, men hvad er dog det!« og saa løb hun ind i Huset igen. Men de to søvnige Spillemand kom ned af Vognen og listede af.

For ogsaa at kunne optræde alene, anskaffede Jakob Andersen sig en Gang en stor trerækket Harmonika med mange Basser og Klokkespil. Han øvede sig Nat og Dag og lærte snart at traktere den med betydelig Færdighed. Den gjorde stor Lykke ved Gilderne, men den har næppe helt tilfredsstillet den dygtige Musiker, han brugte den et Aarstid, saa satte han den til Side og holdt sig udelukkende til Fløjten.

Jakob Andersen har ofte assisteret ved Orkestermusik i Vejle og Horsens, og da han paa sine gamle Dage tog Ophold hos Sønnen i Vejle, blev han Æresmedlem af Vejle Orkesterforening.



Kilder.

Det meste af det her anvendte Stof er hentet fra mundtlige Kilder. Enkelte Oplysninger er laante fra Lærer Lindholms Bog om Starup Sogn, Hjalmar Thurens Optegnelser i Dansk Folkemindesamling og en Artikel i Vejle Amts Folkeblads Julenummer 1919. Lærer G. Køster i Kolding har velvilligt stillet en Del værdifulde Optegnelser til min Raadighed. Gode mundtlige Bidrag har jeg modtaget af pens. Lærer Johs. Thomsen, Bredsten, Købmand Hans Knudsen, Grejsdal, Musiker Niels Bruun, Give, Knud Andersen, Brejning, Hans Gravesen, Ølgod, A. J. Andersen, Vejle, Niels Berntsen, Assendrup, A. P. Andersen, Vejle og fl.

Nogle af de gengivne Ordsprog er hentet fra Evald Tang Kristensens: Danske Ordsprog og Mundheld.

Samtlige Bidragydere bedes modtage min bedste Tak.

Anton Berntsen.

SKOLEVÆSENET I ALMIND SOGN

I

FØRSTE HALVDEL AF DET 19. ÅRHUNDREDE

VED

POUL LINDHOLM

I. Indledning.

Forordningen af 29. Juli 1814 om almueskolevæsenet på landet, der er et af de smukkeste udslag af kong Frederik den sjettes landsfaderlighed, vakte ikke begejstring omkring i sognekommunerne, hvad der var ganske naturligt, ti selv om mange bønder nok havde forståelse af, hvilken velsignelse den med tiden kunde bringe, så lå det dog nærmest for dem at se på de i høj grad øgede udgifter, den både strax og i al fremtid vilde medføre.

I »Vejle amts. årbøger« for 1908 har jeg fortalt om, hvor ihærdigt sognemændene i Starup og Nebøl kæmper imod præsten *L. M. Lund* for at komme udenom forordningens bestemmelser. I Almind sogn gik bølgerne ikke så højt. Dær stod præst og sognemænd i reglen sammen, og begge parter var enige om så læmpeligt som muligt at komme over i det nye. Dærimod lader enigheden mellem sognets tre byer (Almind, Dons og Møsvrå) en del tilbage at ønske.

Kilden til det, her skal fortælles, er en gammel skolekommissionsprotokol, der findes i Almind sogneråds arkiv. Foruden at give et billede af skolevæsenet i Almind, giver protokollen også et billede af et



sogn i trykkende økonomiske omstændigheder. Når man gennemlæser de mange skrivelser fra skolekommissionen til amtsdirektionen og kancelliet, skrivelser, der vrimler af udtryk som det »ej velhavende«, »temmelig fattige«, »meget uformuende«, »overordentlig bebyrdede« sogn, mindes man uvilkårligt hele tiden det gamle mundheld: A er fra Almind, Gud bejr et!« Om dette billede svarer til virkeligheden, er dog et stort spørgsmål. Nu hører Almind sogn jo absolut til de velstillede, og jeg vil antage, at byer som Dons og Møsvrå altid har været forholdsvis velhavende. Almind by fik jo selvfølgelig et slemt knæk ved den store ildsvåde, der overgik den den 14. Juni 1786, men mon ikke følgerne af den var forvundne henimod midten af det næste århundrede, da klagerne lyder særlig stærkt? Amtsdirektionen tror da heller ikke rigtig på klagerne. Den lader gang på gang skolekommissionen vide, at Almind sogn på ingen måde er dårligere stillet end andre sogne i amtet.

II. Skolevæsenets ordning.

Skolevæsenet i Almind skriver sig fra 1721. I dette år lod kong Frederik den fjerde som bekendt bygge 240 skoler omkring på ryttergodset, og Almind by fik da også en. Til den henlagdes både hele Almind og hele Viuf sogn, men da skoleloven af 1814 trådte i kraft, var der foruden denne skole tre private skoler i distriktet, nemlig Viuf, Dons og Møsvrå.

I 1815 blev Viuf et selvstændigt skoledistrikt, og i Almind indrettede man sig på den måde, at Almind by og mark henlagdes til den kongelige skole, medens de private skoler i Dons og Møsvrå blev til biskoler. Denne ordning skulde dog kun gælde ganske foreløbig.

Adskillelsen fra Viuf var ikke ganske smærtefri. Da skolekommissionen i 1816 skal lægge ligning til udredning af skolelærernes løn for 1815, erklærer både ligningsmændene (*Christen Nielsen Grunnet*, Dons, *Jens Henriksen*, Møsvrå, sognefoged *Jørgen Christensen* og *Christen Ødsted*, Almind) og begge skoleforstanderne (*Anders Jensen Snedker*, Almind, og *Christian Henriksen Dons*), at de ikke vil underskrive nogen ligning, med mindre Viuf ansættes til lige del med Almind. Da sognepræsten (*Christoffer Plesner*) og skolepatronen (*Jens Pedersen*, Møsvrå) ikke mener, at de ene to kan lave ligningen, indstiller de sagen til amtsdirektionen, der sikkert har resolveret, at de skal gøre det, ti i August affattes ligningen af de to mænd og approberes af direktionen.

Ligningen bestemte den 30. Novbr. til betalingsdag, men den dag mødte kun fire, to fra Møsvrå (skolepatronen og *Christen Sørensen*), to fra Almind (*Jens Sørensen* og smeden), ingen fra Dons. Nu må sagen atter indstilles til direktionen, og skolepatronen begærer, at skoleforstanderne må »belægges med mulkt, og kraftige forholdsregler iøvrigt tages for at hæmme denne modvillighed, hvorved både skolelæreren forures, og skolevæsenets forbedring forhindres«.

Da sognefogden i Almind var en af de modvillige, beskikkede amtmanden under 31. Decbr. 1816 sognefogden i Viuf til at inddrive ligningens beløb, hvis beboerne ikke betalte inden otte dage, og så har vel nok skolelærerne fået deres løn for 1815 i begyndelsen af 1817.

Lønnen var for Almind lærers vedkommende 6 td. rug og 10 td. byg in natura samt 25 td. byg efter kapitelstaxt og 20 rdl. for kirkesang (ændret 1818 til 10 rdl. rede sølv). Dette skulde dog ikke alt pålignes,



idet der blev fradraget degneindkomsterne: a) 3 td. rug, b) højtidsoffer 50 rdl., c) accidentser 60 rdl. og d) 22 snese æg 6 dl. De 96 rdl., der således blev at fradrage, ansattes til 11 td. byg efter kapitelstaxt, og ligningen blev således på 3 td. rug + 10 td. byg in natura og 14 td. byg efter kapitelstaxt (= 122 rdl. 3 Å). Hertil kom endvidere 238 l Å hø og 238 l Å halm, og så havde han jo desuden skolelodden, 6 td. land.

Biskolelærernes løn sattes til 3 td. rug, 3 td. byg og 50 rdl. Egentlig skulde både Dons og Møsvrå selv skaffe lokale til skolen, men kun Møsvrå gør det. Kommunen måtte derfor leje et lokale i Dons.

Også skolebrændselet pålignedes hartkornet (dog måtte Møsvrå by selv sørge for brændsel til skolen dær). Man leverede tørv, af hvilke man regnede 6 læs à 600 stk. lige med en favn brænde. Ligningen ser således ud:

Gårde på 2—4 td. hartkorn:	550 tørv.
— - 4—6 -	825 —
— - over 6 -	1100 —
Jens Pedersen, Møsvrå:	1650 —

1834 fik Almind sin endelige skoleordning. Dette år tog Møsvrå skolelærer, som hed *Bech*, sin afsked, og Møsvrå blev da lagt ind under Almind skole. Dærmed fik de Alminder et længe næret ønske opfyldt, men Møsvråerne var ikke så tilfredse; de ønskede at få en vinterlærer, så børnene kun om sommeren skulde søge Almind skole.

Samtidig med at Møsvrå lagdes under Almind skole, henlagdes 10 steder på Almind hede til Dons skole, hvorhen de havde kortere vej end til Almind.

Til hovedskolen hørte så 24 gårde og 33 huse (godt 92 td. hartkorn) med 80 à 90 børn, til biskolen 11

gårde, 1 mølle og 21 huse (hartkorn omtrent 50 td. og 6 td. mølleskyld) med ca. 40 børn.

Almind skolelærers løn gjordes der ingen forandring med, men Dons skolelærers pengeløn blev nu ansat til 25 td. byg efter kapitelstaxt, hvad der foreløbig ikke var nogen vinding for ham, idet kapitelstaxten 1834 kun var 1 rdl. 3 $\frac{1}{2}$ 15 β , men allerede næste år gik kapitelstaxten op til 2 rdl. 3 β og gik aldrig senere under 2 rdl.

Endvidere bestemtes det, at når lærer *Brøndum* i Almind afigik, skulde højtidsofferet deles lige mellem lærerne, men accidentser og småredsel følge skolekredsen. For disse indtægter skulde Almind lærer afkortes 14 td. bygs værdi, og Dons lærer 10 td. bygs værdi, men allerede 1839 kom en cancelliskrivelse, som krævede, at der ikke måtte foretages noget afdrag for offer og accidentser, og året efter approberer cancelliet, at også højtidsofferet følger skolekredsen.

III. Strid om skolevæsenet.

1826 er det mest bevægede år i Almind skolevæsens historie. Det står i tvedragtens tegn. Først vækker det stor misfornøjelse hos beboerne, at skolekommissionen, endda enstemmig, »i hensyn til tidernes omstændigheder«, har forhøjet biskolelærernes løn, der i tidens løb var gået ned til 25 rdl. Forhøjelsen var ikke overvældende, 5 rdl. til læreren i Dons og 2 rdl. til læreren i Møsvrå. Denne misfornøjelse gjorde sig gældende hos beboere i alle tre byer, men ellers er det Almind by, der står imod de to andre.

Almind bys beboere ansøger skoledirektionen om, at »det må pålægges beboerne i Dons og Møsvrå at svare det halve af den afgift 2 rdl. 2 β , som årlig indtil 1815 har været erlagt til Almind af Viuf by til

erstatning for den af Almind by til skolen sammesteds udlagte skolelod«, og klager desuden over, at hverken Dons eller Møsvrå i de senere år har »erlagt den dem ved ældre bestemmelse pålagte årlige afgift til erstatning for den ommældte skolelod«.

Direktionens svar blev ikke i de Alminders favør, ti vel går det ud på, at de Donsinger og Møsvråder skal betale den dem pålagte årlige afgift, men Viufafgiften skal pålignes alt Almind sogns harthorn, og Almind må ikke forlange noget for de 10 år, der er gået siden 1815, »i betragtning af, at det ikke er et ubetydeligt fortrin for Almind bys beboere, at de har den faste skole i byen hos dem«.

Umiddelbart efter, at angrebet på de to byer således er afslået, vender Almind sig mod Møsvrå alene, idet den giver ansøgning ind om, at Møsvrå skole må nedlægges, eller, hvis direktionen ikke kan gå ind på det, at Almind må fritages for at yde noget til denne skole.

Det blev et nyt nederlag. Direktionen vil, at Møsvrå skole skal vedblive indtil videre. Almind kan godt blive fri for at betale til Møsvrå skole, men så skal Møsvrå også være fri for at betale til Almind skole.

Almind gav dog ikke tabt endnu, men henimod slutningen af året indsender en del af beboerne, denne gang støttet af nogle Dons folk, en ny ansøgning om nedlæggelsen af Møsvrå skole. Inden direktionen nåede at få afgivet svar herpå, blev dog freden indenfor sognet genoprettet, idet det lykkedes nogle besindige mænd i alle sognets tre byer at få en mindelig overenskomst istand, som også mange af dem, der havde indgivet den sidste ansøgning, underskrev.

Den 2. Januar 1827 indsendtes da følgende skrivelse til skoledirektionen:

»Da der i afvigte år er opkommen en misforståelse mellem en del af alle tre byers beboere i Almind sogn, angående sognets skolelæreres lønning og hovedskolens vedligeholdelse, men især om, at Møsvrå bys hjælpeskole skulde bortfalde, og der i den anledning forhen under 22. Marts f. å. er falden resolution fra amtsdirektionen, hvilken høje resolution en del af Almind og Dons bys beboere har indstillet ansøgning og påstand imod på ny, så har vi undertegnede ved nøjere overvejelse og mindelig overenskomst, for at hæmme tvistigheder og have fred og enighed i sognet, nu og i fremtiden desangående indgået med hverandre og herved oprette følgende forening.

Vi undertegnede tilstår herved, at Møsvrå bys beboere nyder årligt til understøttelse og hjælp for at holde dem en skolelærer til de mindre børns undervisning i deres hjælpeskole 12 rdl. r. s., 2 td. rug og 2 td. byg in natura, der årligt leveres som fast og uforanderligt til Møsvrå skolelærer, eller fradrages Møsvrås beboere i deres ellers ydende andel, hvorimod Møsvrå bys beboere ligesom hidtil svarer i proportion alt, hvad de årligen efter skolekommissionens bestemmelse kan tilkomme i alle dele, såvel i vare som penge til sognets skoler.

Hvad hjælpeskolen i Møsvrå ellers angår i hensyn til bygning, reparation, ildebrændsel m. v., da er det en pligt, som ganske hviler på byen selv og ikke i mindste måde vedkommer de øvrige to byer i sognet. Dog er det Møsvrå bys ældre børn, når de er ordentlig vejledte i deres hjælpeskole indtil deres 10de års opnåelse, ikke forment at søge hovedskolen, når og så ofte forældrene ønsker det.

Hvad påstande, der i ovenforommældte ansøgning af dato 17. Novbr. ellers er betræffende, da skal de



her ved denne forening være at anse som ugjorte og tilbagekaldte, om den endog har været underskrevet af nogle af os undertegnede.

At ovenanførte forening således i mindelighed er aftalt og bestemt samt uryggelig skal holdes og opfyldes, dette bekræftes herved med vore hænders underskrift«.

N. Buch, Chr. Grunnet, Hans Henriksen, Christian Dons, Niels Dahl (m. f. p.), Jens Poulsen, Jan Andr. Johansen, Iver Enevoldsen, Poul Sørensen Buch, Peder Nielsen (m. f. p.), W. A. B. Dreyer, Jens Andersen, Jørgen Christensen, Jens Christiansen, Jens Jespersen, Jens Sørensen, Søren Jacobsen, Jens Iversen, Jens Jensen, Chr. Hougård, Niels Bertelsen, Peder Nissen Barsøe, Anders Jensens enke, Chr. Salling, Gregers Christensen, Peder Jacobsen, Jens Pedersen, Peder Pedersen, Mikkel Jepsen, Jens Henriksen, Christen Sørensen, Jens Christensen, Hans Wintersen, Jeppe Andersen.

Skolekommissionen medsender følgende erklæring: »Ovenstående forening, som ved de fleste stemmer af sognets beboere er antaget og ønskes sat i kraft, anbefaler undertegnede skolekommission til den høje amtsskoledirektions gunstigste approbation. Vi håbe og bede, at de enkelte af Almind by, hvilke — endskønt de i skolekommissionens nærværelse og i den ved denne lejlighed holdte forsamling billigede forening — ikke have underskrevet, — ikke måtte kunne omstyrte en forening, der, med undtagelse af disse enkelte, er hele sognets oprigtige og inderlige ønske — og sikkert det tjenligste middel til at hæve den strid, der i anledning af skolevæsenet har hersket i sognet, og atter tilvejebringe almindelig enighed og fred«.

Under 17. Januar resolverer skoledirektionen: »Denne foranførte bestemmelse, som af skolekommissionen er fundet passende, og af pluraliteten af sognets beboere vedtaget, approberes herved til fremtidig regel, så længe skolevæsenets organisation i Almind sogn forøvrigt forbliver uforandret«.

* * *

Fjorten år senere blusser en ny skolestrid op, idet Almind og Møsvrå i 1840 ansøger kongen om, at Dons skole må nedlægges, da børnetallet både i Dons og Almind er betydelig mindre end i 1834, da skolevæsenet ordnedes, og børnene i Dons ikke har længere vej til Almind skole end dem fra Møsvrå. I den anledning afæsker direktionen skolekommissionens mening. Denne går beboerne imod (dog afgiver skolepatronen, *Knud Sørensen Grøn*, en særskilt erklæring), idet kommissionen bl. a. skriver: »Skønt sognets folketal i år befandtes at være 624, medens det i 1834 kun udgjorde 573, og altså er forøget med 51 personer, er dog børnenes antal f. t. mindre end det her [1834] beregnede; imidlertid er det større end det angivne i ansøgningen, da Almind skole tæller 76, og Dons skole 37, tilsammen 113. Det er dærnæst rimeligt, dels at børnetallet i det hele herefter vil tiltage, dels at dette navnlig vil blive tilfældet i Dons skole, fordi Dons mark i den senere tid er bleven mere bebygget, og den særegne omstændighed for øjeblikket finder sted, at i de 6 gårde i Dons by gives kun 7 skolepligtige børn«.

Endvidere fremhæver skolekommissionen, at en hel del af de »til Dons skole henlagte børn« vilde få $\frac{1}{2}$ mil at gå til skole, samt at »ansøgningens angivelse af udgifterne til skolevæsenet kunde lede til misforståelse«.

På grund af disse »omforklarede omstændigheder« blev ansøgningen ikke bevilget, og Dons skole fik lov at bestå.

IV. Dons skole.

Det ser ikke ud til at have været nogen misundelsesværdig stilling at være skolelærer i Dons.

Niels Pedersen, som var den første biskolelærer i Dons, fik i de første år sin kost på omgang hos de folk, der havde børn i skole. Hvad han gav for den, ved jeg ikke, men betalingen har vel nok været lidt sløj, ti i 1819 klager *Chr. Grunnet* over dette forhold, og præsten tilskriver da direktionen, om ikke denne byrde kan fordeles på hele byen. Direktionen svarer, at hvis frivillig akkord ikke kan opnås, skal beboerne give ham kosten efter omgang, mod at få godtgjort i ligningen over skoleløn, årlig 3 td. rug, 3 td. byg og 10 rdl.

Stakkels mand! Så har han kun 25 rdl. til, ti da man i 1818 gik over fra at betale med sedler til at betale med sølv, nedsattes de 50 rdl., som hans penge-løn jo oprindeligt var, til 35 rdl. Og selv denne beskedne løn er ham misundt! Ti da kapitelstaxten for byg i 1820 går ned i 3 rdl. 49 β , foreslår kommissionen, at biskolelærernes pengeløn skal nedsættes til 30 rdl. for hver. Præsten hævder rigtignok, at lærerne jo får deres kornløn in natura, og at »den øvrige løn er til andre nødvendigheders anskaffelse«, men det gør ikke noget indtryk på bønderne. De fordrer sagen indanket for direktionen, der dog lader ham beholde de 35 rdl. Men 1822, da kapitelstaxten er et godt stykke under 2 rdl., må biskolelærerne ned på 30 rdl., og 1825, da kapitelstaxten er 1 rdl. 35 β , bliver pengelønnen yderligere nedsat til 25 rdl.

Men tilbage til *Niels Pedersens* kost igen. En frivillig akkord kunde ikke opnås, og han måtte så til at gå på omgang hos alle beboerne. Det gik også godt 14 dage hos madam *Friberg* og 14 dage hos *Christian Dons*, men da han dernæst skal til *Laurs Kring*, nægter denne at tage imod ham. Ganske vist tager *Christen Grunnet* ham så, men forbeholder sig, at denne tid må ved næste omgang blive ham godtgjort. Skolekommissionen prøver først i mindelighed at få *Laurs Kring* til at bøje sig, og da dette ikke lykkes, spørger den naboerne, om de vil koste ham på *Laurs Krings* regning, men det er der ingen, der vil. Så bestemmer man sig til at skrive til amtmanden, »og bede ham ved tvangsmiddel at tvinge *Laurs Kring* til at opfylde sin pligt«.

Dette må vel så være sket, ti der høres ikke flere klager fra *Niels Pedersen*, der forresten, inden ret mange år var gået (i hvert fald inden 1825) flytter fra *Dons*. Hans efterfølger hedder *Anders Jørgensen*.

1826 stiger pengelønnen til 30 rdl., 1828 til 35 rdl., 1829 til 40 rdl. og 1830 bliver den 50 rdl. igen.

Kort efter bliver *Hans Hansen*, der var født i Ågård, lærer i *Dons*. I 1832 klager han til direktionen over, at nogle »af skolepatronen *Christen Grunnet* og sognefoged *Christian Dons* givne løfter, om at blive fri for omgangskost og at få vedbygget ved skolen ikke var blevne opfyldte, men endog skulde synes ganske tilbagekaldte«. I den anledning må skolekommissionen holde et overordentligt møde, hvori den vedtager at forestille for direktionen »det ubeføjede i skolelærerens klage,« men dog tillige også »det vistnok ønskelige eller fornødne i, at skolehuset blev udvidet«. Dette har man imidlertid ikke råd til, med mindre der kan fås understøttelse fra amtet, »da *Almind skoledistrikt*

er så hårdt bebyrdet,« »fremfor noget andet så hårdt trykket«.

Direktionens svar er kort og klart. Da det er oplyst, »at undervisningsstuen i Dons skolehus er så indskrænket, at børnene dæri ikke kan samles uden fare for deres helbreds tab, ligesom også det kammer, der forhen har været tilsagt læreren i skolehuset til seng og kost, endnu mangler«, så anmodes skolekommissionen om snarest muligt at drage omsorg for disse manglers afhjælpning. Understøttelse kan der ikke blive tale om, »ti ethvert sogn anses hårdt nok bebyrdet med bidragets udredelse til dets eget skolevæsen; også gives adskillige sogne her i amtet, hvori er forholdsmæssigen ligeså mange skoler som i Almind sogn; ligesom og lignende ansøgninger fra sådanne sogne ikke er blevne bevilgede af det kongelige danske kancelli«. Hvad kosten angår, kan lærer *Hansen* vel ikke fordre den på et sted, men direktionen ser gerne, at han får det, da det andet er forbundet med så mange vanskeligheder for læreren.

Skolehuset i Dons var et hus, som oprindelig ejedes af nogle af gårdmændene i fællesskab, og som kommunen dærfør måtte betale leje af. Lejen var, til at begynde med, 25 rdl., hvilken sum kommissionen stadig omtaler som uforholdsmæssig høj. Ved pengeforandringen 1818 nedsattes den til halvdelen, og siden dalede den yderligere, først til 10 og dærnæst til 8 rdl., men i slutningen af 1820rne, steg den igen, og da den 1840 nåede 16 rdl., fandt kommunen det tjenligst at afkøbe gårdmændene huset.

Det blev en udgift på 200 rdl, og nu skulde man så have en yderligere udgift knap 2 år efter. Det var ærgerligt, men nødt til det var man jo, da direktionen havde befalet det.

I forsommeren 1833 indrettede man så et værelse med køkken for læreren samt udvidede og istandsatte skolestuen, hvilket ialt blev en udgift af 77 rdl. 2 $\frac{1}{2}$ 1 β , men særligt grundigt er det vist ikke gjort, ti allerede i Decbr. samme år er skorstenen faldet ned, og næste år klager Hansen igen over adskillige brøst ved skolen. 1835 må der opføres et nyt tørvehus, som koster 33 rdl. 4 $\frac{1}{2}$ 1 β .

Der er næppe tvivl om, at skolekommissionen har syntes, lærer Hansen var noget pågående med sine krav, og det har derfor næppe vakt sorg, da han 1839 blev kaldet til lærer i Ågård.

Nu skulde Dons så have en ny lærer. I den anledning henstiller direktionen til kommissionen, om den ikke finder sig foranlediget til at indstille den fremtidige skolelærer i Dons til et interimistisk lønningstillæg af 16 rdl. årlig. Men kommissionen svarer, »at den vel erkender skolelærerembedet i Dons for at være ringe, men da det ej velhavende sogns skoleudgifter er temmelig store og vil betydelig forøges ved det nylig gjorte forslag, at afkortningen af skolelæreren løn i Almind herefter vil bortfalde, så kan kommissionen ikke andrage på bemældte tillæg i Dons skolelærers løn, idet den tillige formener, at en ugift person under de senere års kornpriser er istand til at leve af den ved skoleplanen bestemte«.

Den eneste ældre skolelærer, der søgte Dons, kaldedes, men trak sig tilbage, og den unge seminarist, *Christian Simonsen*, antoges da »til fra 10. Septbr. af indtil videre imod den i planen bestemte løn at forestå embedet«.

Efter 7 års forløb kaldedes han til skolelærer i Nørre Bjert, og *Hans Henrik Kragh* var så lærer i Dons fra 1847 til 1853.

I 1853 blev *Rasmus Jensen*, der hidtil havde været i Brakker, lærer i Dons, og han ansøger strax om, at Dons skole må ombygges snarest muligt, »da dels vinduer og døre er rådne, så at der ikke kan holdes tilbørlig varme, dels lejligheden er altfor indskrænket, da den indvendige vidde kun er $6\frac{1}{2}$ alen, og højden 69 tommer«.

I den anledning afholdt sogneforstanderskabet et ekstraordinært møde, hvortil beboerne sendte følgende delegerede: *Just Lauritsen* af Møsvrå, *Christen Andersen* og *Søren Jensen* af Almind, *Jes Jessen*, *Niels Jensen*, *Mikkel Conradsen* og *Jens Christiansen* af Almind mark. Ved dette møde var der kun to, der vilde have skolen ombygget, nemlig *Peder Dons* og *Jørgensen*, Dons mølle, der begge var medlemmer af forstanderskabet. De andre afgav erklæring om, »at Dons skole endnu måtte anses for at være i brugbar stand, og at sognet dærfor ikke for tiden kunde gå ind på at ombygge samme. Det blev dærfos særlig fastholdt, at Dons skole efter den approberede skoleplan (af 14. Juni 1834) er en biskole, og at lærerens lejlighed måtte anses tilstrækkelig for en ugift lærer, som det må antages, at skolen i almindelighed vil være betroet til«. Erklæringen sluttes med, »at mangler, som måtte finde sted ved den nuværende skolebygning, selvfølgelig vilde blive afhjulpne«.

Det varede dog ikke længe, inden sogneforstanderskabet ændrede sin mening om Dons skole, ti ikke mere end godt et år efter, at det har afgivet ovenstående erklæring, skriver det til skoledirektionen, at selv om den nuværende skolebygning i Dons endnu i nogle år kunde opfylde sin bestemmelse, så har dog sogneforstanderskabet »i længere tid« været betænkt på at tilvejebringe en forandring til det bedre. Det

fremkommer da med forslag til en ny skolebygnings opførelse, »i det håb, at det hies direktionen måtte finde den uundværlige understøttelse og det billige hensyn til sognets ævne, der gør det umuligt for forstanderskabet at bringe anden eller større bygning i forslag end en sådan, der vil afgive en fuldkommen stor og anordningsmæssig skolestue, samt en sådan lejlighed for læreren, der må anses tilstrækkelig for en biskole, hvilket Dons skole efter planen er«.

»Den plads, hvorpå den nuværende skolebygning er opført, i den søndre ende af Dons by, er i enhver henseende så vel beliggende, at heri ikke kan ønskes nogen forandring. Dærimod er pladsen, der omtrent indeholder 600 □ al., aldeles utilstrækkelig. Det er derfor forstanderskabets plan at lade den nuværende bygning og haveplads sløjfe og omdanne til den påbudne ny gymnastikplads, der jo vel så, uanset skolebørnenes ringe antal, måtte udvides til det anordningsmæssige minimum af 800 □ al., samt at tilkøbe en skæppe land af den tilstødende, gårdejer *Christian Dons* tilhørende, lod til ny bygge- og haveplads, hvorved gymnastikpladsen vilde komme til at ligge foran skolen, imellem denne og landevejen, skolen i midten, og haven bagved skolen«.

»Til det nye skolehus er påtænkt en grundmuret bygning af anordningsmæssig højde, af 12 al. bredde og på 8 fag, hvoraf de 3 fag indrettes til skolestue, de 4 til bolig for læreren, og det 8de tildels til tørvehus«.

»Sogneforstanderskabet er sig bevidst at være gået så vidt i sine bestræbelser for at skaffe læreren en anstændig bolig, som det af hensyn til beboernes stemning nogenlunde troede at kunne gøre«.

Samtidig ansøgte om, at det gamle skolehus måtte

sælges til nedbrydning, og at kommunen måtte tilstås et lån på 1000 rdl., at forrente og afdrage med 6 % p. a. Uden dette sidste kan man slet ikke tænke på at bygge, da sognet lige har haft en større reparation på Almind skole og desuden en overordentlig stor udgift med en hovedreparation på kirken.

Sogneforstanderskabets forslag vandt ministeriets bifald, endogså lånet bevilgedes, dog knap på så gunstige vilkår som ønsket, idet det skulde afdrages med $\frac{1}{15}$ årlig.

I løbet af forsommeren 1855 byggedes så Dons nye skole. Den 29. August kunde entreprenøren *Hans Bertelsen* aflevere den, og samme dag afhændedes den gamle skolebygning til *Anders Uth* for 130 rdl.

Den nye skolestue var $8\frac{1}{2}$ fod høj, $22\frac{1}{3}$ fod dyb, $14\frac{3}{4}$ fod vid, altså 2800 kubikfod. Da det største børnetal i en klasse var 22, blev der altså 127 kubikfod luft for hvert barn.

V. Almind skole.

I 1815 var *Christian Brøndum* lærer i Almind. Han var født 1775 og havde 1802 efterfulgt sin fader i embedet. Denne hed *Jacob Brøndum* og var 1784 kommen til Almind fra Aulum (mellem Herning og Holstebro). Han er mest bekendt som forfatter af sangen om den store ildebrand i Almind (se »Vejle amts årbøger« I side 161 ff.)

Christian Brøndums navn er ikke glemt endnu. Det er dog ikke hans lærervirksomhed, der har bevaret det i frisk minde, men dærimod hans udstrakte virksomhed som benbrudslæge og »mirakeldoktor«.

Det ser ud til, at skolekommissionen knap har været så karrig overfor Brøndum som overfor biskolelærerne. I 1821, da man vilde nedsætte biskolelærernes løn på

grund af den lave kapitelstaxt, er der enighed om at forhøje Brøndums løn med 1 td. byg af den samme grund. Og da han i 1839 trænger til en medhjælper, erklærer både kommissionen og ligningsmændene sig villige til, at der årlig ydes ham en hjælp af 40 rdl. dertil. I den anledning skrives til direktionen:

»Skolelærer *Brøndum* i Almind, som nu er 64 år gl., er i den sidste tid befundet lidet duelig til at undervise den ham betroede ungdom, hvorfor man har ønsket en forandring heri, når den kunde ske uden for stor styrre, hverken for det lille ikke velhavende sogn, eller for ham, hvis formuesomstændigheder kun er ringe. Den pensionerede skolelærer *Bechs* [Møsvrå] død sidst i forrige år syntes en bekvem lejlighed til at få dette ønske opfyldt, og sagen blev dærfør bragt på bane, og en medhjælper for Brøndum foreslået, da ligningsmændene d. 12. Marts d. å. var samlede med skolekommissionen. Følgende resultat af denne forhandling, i hvilket alle var enige, blev indført og underskrevet i protokollen: »Da skolelærer Brøndum i Almind behøver en medhjælper, så blev der vedtaget, at sognet årlig vil bidrage 40 rdl. sølv til en sådans lønning fra 1. Novbr. d. å., hvorimod hr. Brøndum selv antages at kunne skaffe ham logis, kost og vask samt varme og lys«. I håb om, at skoledirektionen vil skænke denne således påtænkte forbedring i Almind skolevæsen sit gunstige bifald, tager kommissionen sig den frihed at forespørge, om den da hertil må foreslå en seminaristisk dannet person, hvis han på ovennævnte vilkår kan erholdes.«

Denne skrivelse blev imidlertid ikke afsendt, ti netop nu kom kancelliskrivelsen, der påbød, at der ingen afkortning måtte finde sted for offer og accidentser. Derved vandt Brøndum jo 24 td. byg årlig, og så

fandt man selvfølgelig ingen anledning til at give ham yderligere 40 rdl. Skrivelsen blev da omredigeret, men om Brøndum fik en medhjælper vides ikke. Foreløbig fik han i hvert fald ingen lettelse i arbejdet, idet han, da lærer *Hansen* i Dons forflyttedes til Ågård, foruden sin egen skole også måtte forestå skolen i Dons i vakancetiden.

I begyndelsen af 1841 døde Brøndum, og *Niels Christian Bramming*, der hidtil havde været lærer i Bjert, Eltang sogn, kaldedes da til skolelærer i Almind.

Skolebygningen i Almind var temmelig simpel, og vedligeholdelsen af den synes man stadig at have indskrænket til det, der var bydende nødvendigt. Da taget i 1823 trænger til reparation, ansøger skoledirektionen om, at stentaget må tages ned og erstattes med stråtag. Dette blev ikke bevilget, men da der i 1826 skal finde en større reparation sted, ansøger man igen om det samme, og denne gang bevilgedes det. Dog tog det så lang tid at få det bevilget, at reparationen først kunde finde sted 1827.

Der var ikke noget udhus til Almind skole, men da Brøndum selv ejede et sådant hus, havde kommunen siden 1821 givet ham en årlig leje af 10 rdl. deraf. I 1841 forlanger han imidlertid, at kommunen skal købe det af ham, men det vil kommunen ikke, og den beslutter i stedet for at bygge et nyt udhus, hvilket da også skete samme år. »Imidlertid vil man gerne oprette den affældige, svage lærer det tab, som han kunde lide ved det gamle huses nedbrydelse«, og skolekommissionen vedtog derfor at give ham i erstatning 25 rdl. cour. Det er forresten tvivlsomt, om han nogen sinde fik de penge, ti han døde kort efter, og det er også tvivlsomt, om hans enke fik dem. I protokollens margin er nemlig senere tilføjet: »Man blev siden enig

om, at betalingen af ovennævnte 25 rdl. cour. skulde være en privat sag mellem hr. Brøndum og beboerne«, og det ligger jo ret nær at antage, at det er en manøvre, der er foretaget for at dække tilbagetoget.

I 1854 havde Almind igen en større bekostning med sin skole og håbede sagtens så, at nu skulde den have fred en tid, men direktionen vilde det anderledes. Da den i 1856 erfarer, at Almind skole kun har $50\frac{3}{4}$ kubikfod luft til hvert barn, stiller den fordring om, at skolestuen skal udvides, og beboelseslejligheden også gøres større.

I sogneforstanderskabets svar på denne skrivelse hedder det, at en udvidelse af skolebygningen er aldeles umulig, da den ligger så indkneben, men man er villig til at opføre en ny skole, hvis dertil kan opnås »en passende hjælp af skolefonden«. »En sådan begæring formener man især at kunne støtte på følgende grunde:

- a. at sognet i det hele har et meget bekosteligt skolevæsen og en bygningsgæld af 1000 rdl. paa Dons skole;
- b. at sognet også har en stor bekostning med sin kirke, på hvilken det skylder 3200 daler og i 1854 bekostede over 1000 rdl., medens endnu meget arbejde står tilbage;
- c. at sognet i det hele er meget uformuende.

Forstanderskabet tør ikke påtage sig det ansvar at optage noget nyt lån på sognet for at ombygge Almind skole. Bekostningen måtte på een gang udredes af beboerne, men dette vilde være dem umuligt, hvis ikke skolefonden kommer til hjælp med en passende andel.«

En ny skrivelse fra skoledirektionen siger, at Almind ikke kan vente sig nogen understøttelse, og at efter dens formening kan skolen nok udvides ved en tilbygning. Men hertil svarer forstanderskabet, at det er



både u hensigtsmæssigt og ugørligt at udvide ved tilbygning, at der bør opføres en ny skolebygning på 11 fag og 13 al. vid, liggende i nord og syd, med bagsiden mod Jens Nielsens havedige, og at den bør opføres i sommeren 1857, og bekostningerne udredes af sognets beboere efter en i dette øjemed foretagen ligning.

I Marts 1857 indsender forstanderskabet så tegning til en ny skolebygning, der vil koste mindst 1800 rdl. »Da imidlertid det lille og forholdsvis fattige Almind sogn har en årlig udgift til sit skolevæsen af 800 rdl., må vi på det indstændigste gentage og ærbødigst til direktionen anbefale vor tidligere begæring om, at der måtte ydes det hjælp af skolefonden, da ellers byrden for mange vil blive uoverkommelig.«

Skoledirektionen approberede den indsendte plan, men meddelte, at både herredsfogden og branddirektøren krævede, at skolen fik tegltag, da den ved ombygningen kom til at ligge nærmere ved nabohuset. Dette vil forstanderskabet imidlertid ikke gå ind på, men ansøger direktionen om, at den nye bygning må forsynes med stråtag, »på grund, dels af de forøgede bekostninger, dels af de ulæmper, det fører med sig, at have tegltag på landet.« Ansøgningen slutter med: »Forsåvidt som dette ikke kan bevilges, agter man at vælge det andet alternativ, at udvide skolebygningen ved en tilbygning, hvilket imidlertid i alle henseender må anses for mindre hensigtsmæssigt.«

Forstanderskabet fik sin vilje frem med hensyn til stråtaget, men forhandlingerne med autoriteterne dærom tog så lang tid, at skolen først kunde opføres det følgende år (1858). Den nye skole kostede godt 1600 rdl. at opføre; deraf indvandttes ca. $\frac{1}{10}$ ved salg af materiale fra den gamle bygning.

VI. Lidt om undervisningen.

Almind sogns skoler var hver delt i to klasser, og i 1815 fastsloges følgende skolegangsordning: Nederste klasse går om sommeren hver mandag, onsdag og torsdag, om vinteren hver mandag, onsdag og fredag; øverste klasse om sommeren hver tirsdag og fredag, om vinteren hver tirsdag, torsdag og lørdag. I 1840 ændres det til, at øverste går 2 dage om sommeren, fire om vinteren, nederste omvendt.

Timeplanen er meget enkel: Nederste klasse bruger alle tre formiddage og onsdag eftermiddag til inden- og udenadslæsning, de andre to eftermiddage til regning og skrivning; hos øverste klasse er inden- og udenadslæsning indskrænket til formiddagene, og eftermiddagene anvendes udelukkende til regning og skrivning.

Som læsebog har sikkert i den første tid kun været benyttet Balles lærebog (måske dog suppleret med salmebogen og en eller anden lille bibelhistorie), men 1833 indførtes D. S. Birchs læsebog (»Naturen, mennesket og borgeren«), af hvilket værk Almind skole fik 7 eksemplarer, og Dons skole 3. I 1846 afløstes den af P. Hjorts »Den danske børneven.«

I 1825 besøgte lærer *Brøndum* borgerskolen i Vejle, for at »erhverve sig fornøden duelighed til at lede den indbyrdes undervisning,« og denne undervisningsmetode indførtes da i Almind skole, men da det viste sig, at lokalet var altfor lille dertil, måtte man standse med den igen, indtil efter at skolestuen var bleven udvidet i 1827. Fra 1828 dreves den så i alle tre skoler, idet biskolelærerne fik underretning af *Brøndum* om, hvordan den skulde foregå. Der er en stadig jammer af skolekommissionen, når der skal anskaffes

nye tabeller, når tabellerne skal klæbes på pap eller ferniseres o. l. Gang på gang søger den om understøttelse dertil og opnår da endelig engang at få 8 rdl., hvilken sum den langtfra er tilfreds med og gentagne gange søger om at få forhøjet, men forgæves.

Den gamle protokol optegner meget nøje hver halvårsexamen, der er afholdt i sognets skoler, men den nævner ikke noget om børnenes fremgang og lærernes duelighed, når lige undtages følgende, som Ribe biskop har skrevet i bogen:

Aar 1836, d. 16de Juli, visiterede jeg i Alminde Skole. Af øverste Classe læste en Fjerdedeel godt ibog; af de 3 Fjerdeparter læste den største Deel meer eller mindre maadeligt; og paa Indenadslæsningen bør anvendes større Flid. Børnene have vel læst en Deel af Lærebogen og den bibelske Historie; men kun et Par Enkelte vidste Noget deraf til sand Nytte. — Skriften derimod er behandlet med Flid, og Børnene have deri gjort god Fremgang. I Regning ere Børnene vel ei uøvede, men da de for det meste endnu regne i ubenævnte Tal, saa kan Fremgangen kun kaldes liden for øverste Classe. Nederste Classes Fremgang er ikke betydelig; og med den indbyrdes Undervisning gaaer det ikke godt; især maa det paatales, at Bihjælperne ei opfylde deres Pligt.

S. Dag visiterede jeg Dons Skole, hvis Børn mødte i Alminde. Af øverste Classe læste kun faa Børn med Færdighed; men hvor Færdigheden endnu mangler, ere Børnene dog tilholdte at læse Ordene rigtigt og tydeligt. Børnene svarede meget godt paa Religions-spørgsmaalene; baade have de læst og lært en betydelig Deel af Lærebog og Bibelhistorie, og ere anførte til at tænke derved. Skriften er vel behandlet; Frem-

gangen meget forskjellig; men Børnene skrive i Almindelighed ordentligt, nogle Børn meget godt. I Regning vare endel af Børnene endnu temm. tilbage; nogle regnede godt paa Tavle; Hovedregning er kun lidt øvet. — I den lille nederste Classe læste de fleste Børn antageligt. I Skrivning er endnu ei gjort stor Fremgang. Der kjendtes ret godt Tal.

Gymnastiske Øvelser ved Alminde Skole, 3die Grad med nogle militære Øvelser, ere i god Fremgang. De befalede Kredsreeb bør anskaffes.

TAGE MÜLLER.

Den gamle protokol bærer vidne om, at skoleforsømmelser er meget hyppige, men kommissionen er særdeles varsom med at mulkttere og synes at have meget let ved at finde lovlige grunde, som fattigdom eller sygdom i hjemmet¹⁾, dårligt vejr, travlhed med forårsarbejde eller høstarbejde o. lign. Men stundom kan dog forsømmelserne drives for vidt. Den 10. April 1844 skriver sognepresten til amtmanden:

»For to måneder siden flyttede indsidder *Ole Nielsen* med kone og tre skolepligtige børn fra Starup til Almind sogn som forsørgelsesberettiget i dette. Da hans 2 tiårige børn endnu aldrig havde besøgt en skole, og den ældste datter, 14 år gl., var højst uvidende, bar Almind sogneforstanderskab strax omsorg for, at disse meget forsømte børn kunde komme i skole, og forsynede familien med de nødvendigste fødemidler og klæder, for at der fra denne side intet skulde være i vejen. Men desuagtet har børnenes skolegang været næsten ingen, skønt forældrene gentagne gange er blevne formanede og advarede; for

¹⁾ ja endogså kartoflernes sygdom. I 1845 hedder det: »For Septbr. måneds mange forsømmelser blev der ikke mulktet, da de for største delen havde deres grund i den ved kartoflernes sygdom foranledigede pludselige opgravning af disse.»

de små kunde nogen undskyldning søges i vejret, hvilket imidlertid ej kan gælde om det ældste pigenbarn, som i Marts måned har forsømt ikke mindre end 12 dage i Almind skole. For disse er Ole Nielsen ansat til en mulkt af 36 β rigs β ., og da han ikke formår at betale denne, så tillader jeg mig, på Almind sogneforstanderskabs vegne, ærbødigst at anmode det kongelige amthus om, overensstemmende med anordningen, at foranstalte samme for sine børns åndelige vel såre ligegyldige mand (det bemærkes, at konen skal være lige skyldig, om ikke den skyldigste) straffet på kroppen.«

Resultatet af denne skrivelse blev, at Ole Nielsen fik 1 dags vand og brød. Men det hjalp ikke. For Maj måned blev han 27 β skyldig i mulkter, og atter skrives til amtet en begæring om, at han må straffes på kroppen. Tillige gentages den bemærkning, at hans kone, *Maren Thomsen*, efter almindelig mening var den egentlige skyldige, og at det dærfor syntes hensigtsmæssigst, at hun led straffen. Så fik hun 1 dags vand og brød, men ikke desmindre er mulkten for Juni 4 $\#$ 14 β , hvilket høje beløb dog er nået ved, at man har fordoblet mulkten på grund af hans børns gentagne forsømmelser. Atter begæres Maren Thomsen sat fast, men »denne mulkt blev imidlertid betalt, og hun slap for vand og brød«. I Juli måned mulkteres Ole Nielsen for 3 $\#$ 12 β (5 dage à 12 β). Også denne mulkt synes at være bleven betalt, men i August er det galt igen: 10 dage à 24 β = 2 rdl. 3 $\#$; det blev 2 dages vand og brød for Maren Thomsen. For Oktober måned er Ole Nielsens mulkt 5 rdl. 1 $\#$ 8 β (21 dage à 24 β), hvilket han kvitterede med 3 dages vand og brød.

De næste halvandet år høres ikke noget til Ole

Nielsen. Der mulkteredes så at sige ikke i den tid. Vinteren 1844—45 havde meget hårdt vejrligt, hvad man fandt var lovlig grund til forsømmelserne, og fra Maj 1845 til Marts 1846 rasede en slem tyfus i Almind (ligesom 3 år før i Dons), så at skolen næsten hele tiden var lukket. Men om sommeren blev det galt igen. Da vedtager man at lade Ole Nielsens søn Thomas »blive fulgt« til skolen hver dag. »Mulktering, vand og brødstraf har hidtil forgæves været forsøgt,« hedder det helt vemodigt i protokollen.

Muligvis har denne foranstaltning hjulpet; i hvert fald figurerer Ole Nielsens børn ikke tiere på forsømmelseslisten.

* * *

Lad mig slutte denne fremstilling af Almind skolevæsens historie med at fremdrage en hel romantisk lille episode, som protokollen mælder om. Den 5. Decbr. 1838 skriver sognepræsten, hr. *C. F. Kragerup*, til amtet:

»For omtrent 6 uger siden bortgik fra Almind sogn skolepligtigt barn, *Ane Marie Hansdatter*, 11 år gl., datter af arbejdsmand *Hans Thomsen*, som nyder understøttelse af fattigvæsenet. Efter faderens udsigende fulgte hun med sin søster, *Hansine Jacobine*, 20 år gl., som foretog en rejse til omegnen af Ålborg og Nibe for at besøge sin kæreste, og var ved bortgangen iført en mørkeblå vadmels trøje og hvergarns skørt samt træsko på fødderne. Da hun under denne fraværelse forsømmer skolen og rimeligvis intet andet sted er indført til skolegang, så tillader jeg mig herved at gøre anmeldelse til det kongelige amthus.«

Den 11. Januar 1839 giver amtmanden »underretning om, at bemældte pigebarn var anholdt i Nibe

og skulde afhentes snarest muligt.« Fattigvæsenet udbad sig da hende »transporteret til sin hjemstavn, i overensstemmelse med plakat af 14. Decbr. 1810.«

Hvad var det, der drev den lille fattigklædte pige ud på den lange vandring? Var det lyst til æventyr, lyst til vagabondering eller var det ulyst til skolen?

Efterskrift.

Efterat foranstående var trykt, har jeg hos gårdejer *Anders Jessen*, Stagebjerggård i Almind, set et brev, som hans bedstefader, gårdejer *Jes Christensen* i Dons, har skrevet til den side 56—57 omtalte lærer *Niels Pedersen* i Dons, da denne i 1825 var på Lyngby seminarium. Af dette brev synes det at fremgå, at *Niels Pedersen* har været en ret dygtig lærer, og at det ikke har været misfornøjelse mod læreren, men chikani mod autoriteterne, der har dikteret Donsingerne deres adfærd imod ham (*Jes Christensen* skal jo hilse ham fra alle Donsingerne, og læreren selv regner Dons som den første adgang til sin forfremmelse). Men det, der giver brevet sin store interesse, er det billede, det tegner af en ganske almindelig bondemand for 100 år siden, brevskrivere selv. *Jes Christensen* er en mand med interesser. Han interesserer sig for sine børns undervisning, han interesserer sig for »diskurering om inden- og udenlands såvel som religionsvæsen«, og han er så bibelstærk, at han endog har kørt læreren fast i spørgsmålet om antallet af Israels dommere. Han er en mand med lune, hvad man kan se af hans ironiske bemærkninger om »den indbyrdes undervisning« og hans slutningsønske til læreren om »en kone med fornøjelse«. Han er godt tilfreds med tilværelsen (»tiden begynder at bedre sig« — ved den reparation, han har foretaget med stuehuset, er alt blevet »så smagfuldt, så det er en lyst«). *Jes Christensen* skriver en smuk håndskrift, men hans ortografi lader jo unægtelig en hel del tilbage at ønske. Jeg lader brevet aftrykke aldeles bogstavtro efter originalen.

Goede Ven.

Jeg tacker for det mig tilsendte Brev fra dig, Og jeg hilset alle dine bekendte Venner fra dig Og det er os en stor

for nøyelse at det er gaaet Dig Saa Vel, og det meldes i dit Brev at Dons har den første adgang Til den for fremelse som du aller reede har faaet, Saa leedes gik det og med min skoleholder Jens Thomssen som fra fattigdom Til Dons efter tro tjeneste blev Sogne degn i Brande, Jeg Sender her med flittig hilsen fra mig Koene og alle børn saa vel som heele Jndvaaner i Dons Og vi lever alle gudskee lov Vel — Og ingen forandring er forre gaaet siden, undtagen Hans Hendrichsen Daatter i Sidste foraar er bleven gift med Hans Roed i Bølling og Niels Dalls den stoere Peder blev Syg samme Tiid og Laae i 28 Uger og blev det Elændigste Meneske Som nogen har seet til Døden hans Fodsaaler gik Reent fra føderne og alle lemer Reent af lave men Ellers er der ingen for andring skeet men alle friske og Vel Og det er som et glimt for os som Tiiden begynder at bedre Sig — og flittig hilsen fra Sr Brøndum i Allmind som er med Koene og Familie i beste Velgaaende — Den nye Skoele Jndretning er der aller reede anlagt i Allmind Skoele og det Paa nyeste og Vel muellig Paa beste maade undtagen at der siden kunde opfindes bedre Degnen sider Paa sin høye stoel Saa hand kand med et Vink Comandeere hele Battalionen Saa det er Rett (ynkelig) en skrive feyl men meent Rett yndelig at See — den Dons Skoele er sin gamle stand som for hen og Vores børn for fremes daglig min liden Søn Jess [8 år] kand Regne og Jndzifret en stor deel af Cramers Regnebog og lært sin liden Latinske bog og læse hvad bog som forre findes og den mindre liden Else Marie [6 år] kand læse og stave uden ad ligesaa gott som ieg — hvad Vores Skoeleholder angaar da er det et got Meñiske til Embedet efter som hand er ung men Vil tage efter underretning og stiller Sig meget gott kand spille for træfflig Paa Fiolin og er tegne Mester saa ieg ey har seet hans mage — men i det fald Savner ieg dig tit med daglig tale og discureering om inden og udenlands Saa vel som Regelions Væsen som er min største Fornøyelse i ledige Timer men blandt andet siden du er komen i den høye skoele Vilde ieg gjerne Vide om du ey har funden de tvende Israels Dømer som du betalte mig for engang ~ Ligeleedes fra den gamle *Bech* Skoleholder i Møsvraae sider og Ved sin gamle stiil og er for nøyet med sitt Kald — og ligeleedes *Ravn* i Aagaard Som Sædvanlig han har Værret hos mig

i 2 dage og bedet mig hilse dig — Jeg har i denne Sommer Repart Paa min stue huus og faaet Nye stue og tvende Sove kamre alt saa Smagfuld saa det er en lyst — Og Vores Præst er vi saa gott for nøyet med saa som det er en meget godgiøren omgiængelig og god i alle maader Forresten er alting Ved det gamle Jeg har tænkt ofte paa at Vilde skrive dig til men de mange Post penge har forhindret dette og ieg har aldrig kunde fundet leylighed at Sende det den bekiendte *Petter Kræmer* som der har lovet at Vilde tage breve med til deñe Egn er borte maaeske død skulde Du tale ham da hilse ham dermed Vær flittig hilset fra mig Koene og alle mine Børn og Dig takke de for Din gode omgang og lærdom saa du gaar dem aldrig af minde Og forglem Ey at hilse og lykønske Vorres gode gamle Præst Hr. *Plesner* med Familie og tak for forige dage der med alle gudbefalet — og Ynsker dig Engang en Kone med fornøyelse og nu en glædelig Juul og gott tilkomende Nye Aar —

Dons den 2. Decemb. 1825.

Jess Christensen.

DET GAMLE SALTVÆRK VED KOLDING

I. HISTORISKE OPLYSNINGER

VED

P. ELIASSEN, KOLDING

I Arrild Huitfeldts Krønnike (Folioudgaven, Side 1012) fortælles under Aaret 1496:

Dette Aar/uden for Colding fick en/hed Lambret Hermelin/Kong Hansis Breff/paa en Saltbrønd at anrette uden for Coldinge/halfdeelen sig/halfdeelen Kongen til beste/udi vor tid er atter begynt der med/men til forgeffvis/thi der er vilt Vand kommet i Saltbrønden/saa der er Saltvand nederst oc ferskt offven/Saltet er som Lyneborger Salt/men noget rødere.

Det vides ikke, hvorfra Huitfeldt har Aarstallet 1496, muligvis er Saltkilden funden det nævnte Aar, men Overenskomsten med Kong Hans er dateret 24. November Aar 1500. Det er et Pergamentsbrev med vedhængende Segl, og lyder saaledes (i Oversættelse fra Plattysk):

»Jeg Lambert Hermelingh bekender med dette mit aabne Brev for mig og mine Arvinger, at højbaarne Fyrste og Herre, Hr. Johan (Hans), Konge til Danmark, Sverig og Norge etc., har givet og forundt mig at opsøge Saltbrønden, der er beliggende tæt ved Kolding, og at opbygge den paa min egen Bekostning og Fortæring og fremtidig at holde den i Stand med alt Tilbehør og hvert Aar at gøre Hans Naade Regnskab derfor, saaledes, at Hans Naade skal have Halvdelen af det Salt, der kommer derfra, og jeg den anden Halvdel, og jeg og mine Arvinger skal holde dette

overfor Hans Naade til evige Tider og ligeledes Hans Naades efterkommende Konger af Danmark til evige Tider. Endvidere har Hans Naade tilladt mig at bygge Gaard og Hus til Saltværkets Behov og at beskærme mig og mine Arvinger og holde os fri for al gejstlig og verdslig Paatale, mig og mine Arvinger til Hinder.

Til Stadfæstelse af, at dette er i al Sandhed, har jeg hængt mit Segl under dette mit aabne Brev, som er givet og skrevet i København efter Christi Fødsel, (Aar) et Tusinde og fem Hundrede paa Sancte Katharine Aften, den hellige Jomfru og Martyrerske.«

Paa Bagsiden staar med en anden (yngre) Haand: »Itt breff att Lambert Hermelin skulle gjøre then β altebrynd ferdig with Kollen (c: Kolding) och ther fore haffe halt thett β alt thett bleff branddet.«

(R. A. Nørrejylland. 215. 1500 ²⁴/₁₁. Kongens Arkiv. Adk. Nørrej.).

Hvordan det siden gik med denne tyske Saltbrænder, faar vi ikke at vide, thi intet er opbevaret derom. Sandsynligheden taler for, at han vel er begyndt paa at lave Salt (se det følgende Privilegium), men snart har opgivet det hele og atter er rejst sydpaa.

I et Brev, dateret Flensborg 1526, Lørdagen efter Invocavit (c: 24. Febr.), giver Kong Frederik I tilkende, at han »af synderlig Gunst og Naade og paa Grund af mangfoldige tro Tjenester« har forundt og givet sin tro Hærfører, Johan Rantzau og Cordt Goldtsmidt, Hertigh Maler, Boyge Fre β e og Hans Braede, at de atter skal »lade vor Saltbrønd ved Kolding oprense og istandsætte, og bruge den i 10 Aar til deres Nytte, Bedste og Fromme, og hvad de i de 10 Aar syder af Salt, skal vi eller vore Arvinger have Halvdelen af, og naar saa disse 10 Aar er gaaet, skal denne Saltbrønd med alt Tilbehør tilfalde os igen.«

Han skænker dem til Saltbrønden 40 Stykker Tømmer, og Bønderne i Kolding Len skal desuden arbejde tre Dage ved Værket.

Heller ikke Johan Rantzau og de fire Borgere synes at have haft Held med sig. Sagen laa saa hen i en Menneskealder, indtil Enkedronning Dorothea tog fat.

Salt var i hine Dage en kostbar Nødvendighedsartikel, som for en stor Del maatte indføres fra Udlandet. Vel blev der dengang lavet en Del Salt her i Landet, væsentligst ved at inddampe Havvand. Adskillige Steder i Danmark er der i det 16. Aarhundrede svaret Afgifter i Form af Salt. Man kunde forstaa dette, om det drejede sig om Steder, der laa ved Havet og hvor der var særlig Lejlighed til at »brænde« Salt. Men ofte er det Gaarde langt fra Strand, der svarer Salt i Landgilde. Tager vi f. Eks. Jordebogen for Koldinghus Len fra 1573, da finder vi foruden de sædvanlige Landgildeydelse: Rug, Byg, Havre, Malt, Svin, Lam, Gæs, Høns, Æg, Honning, Kul, Véd el. l., ogsaa ganske enkelte Steder Saltafgifter. Vi ser, at Tonnis Ifversen i Starup bl. a. skal svare 1 Tønde Salt, ligeledes Laurids Thuesen i Viuf. Endvidere svares der af flere Mænd i Viuf og Herslev tilsammen 2 Tønder Salt, og endelig er der Poul Jensen i Bramdrup, som svarer hele 2 Tønder Salt i Landgilde. I Andst Herred svares ialt 1 og i Holmans Herred 2 Tønder Salt. Der svaredes saaledes i 1573 hele 10 Tønder Salt i Landgilde i Koldinghus Len. Der brugtes dengang langt mere Salt her i Landet end i vore Dage, dels til de mange saltede Næringsmidler, dels til den overordentlig rige Fiskefangst. Trods alle Bestræbelser for at skaffe Salt nok, baade ved Hjemmeindustri og ved Indførsel, er det dog ofte sket i de svundne Aarhundreder, at danske Fiskere

har maattet bortkaste deres Fangst af Mangel paa Salt. Saaledes raadnede en stor Del af den uhyre Sildefangst i Øresund 1492 op paa Stranden, da man manglede tilstrækkelig Salt. Langt op i Tiden vedblev man at fremstille Salt her i Danmark. Et Eksempel paa, at der 1679 er lavet »Strandsalt« i »de 8 Sogne«, nævner jeg i min Koldingbog, Side 331. En Bondemand dernede havde da lavet 4 Skæpper, som han førte paa Torvet i Kolding. Endnu for knap 100 Aar siden lavedes der Strandsalt herhjemme i Landet. For hvem, der har Lyst til at læse udførligt derom, findes der gode Oplysninger i «Historisk statistisk Maanedstidende for Ribe Stift» (Jan. 1838—Juni 1839), redigeret af P. Adler. By- og Herredsfoged Wedel-Heinen fortæller, at der i de jyske Vestkystbyer i Somrene 1825 og 26 saa godt som intet indført Salt blev solgt til Befolkningen, som selv brændte Salt af udludet, særligt saltholdigt Strandsand. Den Slags Salt kunde fremstilles for 1 Rigsdaler Kurant pr. Tønde, hvilket var en Trediedel af Prisen paa indført Salt. Man havde ganske vist ogsaa dengang Brændselet billigt, thi 2 Læs Klyne beregnes til 24 Lybskskilling.

Det er derfor let at forstaa, at Opdagelsen af Saltkilden i Harte i Slutningen af det 15. Aarhundrede vakte stor Opsigt og mødtes med store Forventninger. Og man forstaa ogsaa, at den virkelystne Enkedronning Dorothea under sit Ophold paa Koldinghus fæstnede sine Tanker ved Saltkilden og søgte at faa Saltudvindingen i Gang igen. Hun tog fat paa Arbejdet i 1568 eller 69, og hendes Søn, Kong Frederik II, var meget interesseret i Sagen. Han havde 1569 lovet hende 1000 Daler til Saltværket, og Dronningen takkede ham i Brev af 12. April 1569: »De 1000 Daler til det nye Saltværk ved Kolding modtager vi med

venlig Tak af Eders Naade. Naar vi kommer saa vidt, at vi behøver Pengene, skal Borgmesteren i Kolding udbetale dem til Arbejderne og gøre Eders Naade Regnskab derfor, at E. N. selv kan se, hvorledes de anvendes«. Det fremgaar af Dronningens Breve (Geheimark. Aarsberetninger III 82), at Bønderne i Omegnen maatte slide haardt til Saltværkets Opførelse, og for at lette dem paa anden Maade, ønskede Enkedronningen, at Kongen skulde fritage dem for Skat, hvilket han dog afslog. Hun skriver, at hun saare nødig vilde være ham og Riget til Besvær og meget hellere og hjærtensgerne vilde lave 1 Gylden til 1000, om hun bare kunde. Det var netop derfor, at hun havde bygget denne Saltkunst til hans og Rigets Bedste. Hun takker for de bevilgede 100 Egetræer.

Ogsaa i Breve til Peder Oxen omtaler Dronning Dorothea sin Saltkunst. Peder Oxen skal fremme hendes Ønsker overfor Kongen og sørge for, at Træet fra Norge snart kommer, at hun kan begynde med »Kunstværket«. Det er ikke Smaating, hun forlanger. I et Brev, dateret Nytaarsdag 1570, nævner hun 400 Bøge- og 100 Egestammer, og dette synes endda kun at være en Del af det, som hun skal bruge. Hun siger udtrykkelig, at dette Træ ikke kan skaffes i hendes Livgeding Koldinghus Len. Naar Sagnet fortæller om de store Skove omkring Harte, saa har de i hvert Tilfælde allerede været borte paa den Tid.

Peder Oxen svarede, at det i Norge bestilte Træ nu sikkert var fældet og vilde komme med første aabne Vande. De 400 Bøge- og 100 Egestammer skulde Lensmanden i Nyborg, Eskild Gø, lade hugge paa Fyn.

Endnu i Januar 1570 sendte Enkedronningen til Peder Oxen en *Prøve af Sallet*. Peder Oxen svarer 31. Jan. 1570 bl. a: »Jeg har smagt den tilsendte Prøve

af Saltet og finder, at det har en god, skarp og kraftig Smag. Skøndt jeg er bekymret over, at en frisk Aare maaske er løbet med og kan volde Værket Forhindringer, saa finder jeg dog, at Saltvandet er rigeligt og overgaar det friske Vand, siden det kan sydes i Panden og beholde denne Kraft, hvorfor videre Bekymring er unødvendig, og Eders Naade vil dermed ikke alene udføre et nyttigt Værk, men ogsaa ved Eders vel mente Arbejde vinde et stort kristeligt Navn og Eftermæle, der altid vil forpligte Efterkommerne til vedvarende Taknemlighed«.

Den 12. Febr. 1570 beder Enkedronningen Peder Oxe om fra Norge at skaffe 100 Granstænger, hver af dem 20 Alen lang, og ved den smalle Ende saa tyk som en Arm, endvidere 30 Stykker Fyr, hver paa 22 Alen og 5 Spænd i Omkreds. Hun mangler ogsaa nogle »Jærn« (Bøsninger?) og har nylig sendt en Prøve, »thi vor Vandkunstner driver ikke, og da vi med Guds Bistand gerne vilde have Arbejdet til bestandig at gaa fremad, saa vilde vi heller ikke gerne forsømme noget, som kan komme dette Land til gode . . .« Endnu 18. Juni 1570 skriver Peder Oxe, at Kongen skænker 500 Rdl. til Saltværkets Fremgang, og at det forlangte Tømmer fra Norge kan ventes til Kolding med første Vind.

Dette er sidste Gang, man hører noget om »Saltkunsten« og Enkedronning Dorothea, der døde i Sønderborg 7. Okt. 1571. Brevene til og fra Peder Oxe er aftrykte i A. N. Ryges Bog (1765) om denne Statsmand, og det er godt det samme, thi den Protokol i det tyske Kancelli, som Ryge hentyder til, og hvori Brevene om Saltværket findes, er ødelagt efter 1770 ved en Oprømning i Rigsarkivet.

Man hører endnu en enkelt Gang om det standsede

Saltværk i Harte, idet der foreligger et Brev fra Frederik II til Lensmand Morten Svendsen paa Koldinghus, dateret 28. Juni 1572: Da Kongen nu er bleven enig med Michel Vandkunstner om, at denne skal *fuldføre* den Saltkunst, der er bleven paabegyndt ved Kolding, og skal have bestemte Maanedspenge derfor og 8 Tylter Tømmer til Bygningen, men derimod selv afholde Arbejdsløn og Udgifterne til Jærnfang, Træværk og andet, skal Morten Svendsen optegne, hvad der allerede er bygget paa Møllen, Saltkunsten og dens Tilbehør, for at man kan vide, hvad der herefter skal bygges.

Michel Vandkunstner var netop i disse Aar en meget anvendt Mand ved Springvandsanlæg baade ved Skanderborg og Frederiksborg Slotte. Han nævnes ofte senere, men man hører aldrig mere om Saltværket ved Kolding. Det er rimeligvis aldrig kommen i Gang igen.

Befolkningen glemte dog ikke let det udførte Arbejde og Stedet, hvor »Saltmøllen« laa. I gamle Papirer, navnlig under Skelstridigheder mellem Kolding og Harte, tales ofte om »Vaskerbæks Rende« og »det gamle Saltmøllested« (min Koldingbog, Side 81 og 364). Saltmøllestedet synes at have ligget lige i Skellet, og i det følgende Afsnit vil Hr. I. O. Brandorff gøre Rede for Stedets formentlige Beliggenhed. Jeg skal endnu kun tilføje, at der i Christian IV' Tid ikke sjældent arbejdedes baade i Terrænet mellem Stallerup Sø og Grønsø og mellem Hart-Sø (Grønsø) og Aadalen, uden at de af Brandorff nævnte Ledninger nævnes. Saaledes anføres i Koldinghus Lens Regnskab for Philippi Jacobi 1610 til Aarsdagen 1611 (Udgiftspost 261 med tilhørende Bilag), at Mads Nielsen Graver i Vranderup af Tørv og Jord paany har opsat en Dæmning imellem Hart Sø og Stallerup Sø, 3 Roder lang, 4 Roder bred og 8 Alen høj, og deri

indlagde Tømmermændene en ny Sil og indsatte en ny Post. »Noch færdiget med Jord og opsat med Tørv en Dæmning paa den søndre Ende af fornævnte Hart Sø, Vandet havde udbrudt«.

Det er maaske den Dæmning, der brød sammen 1699, og hvis Fald forvoldte Kolding Havn ubodelig Skade (V. Amts Aarb. 1914: Side 123 f.).

II. UNDERSØGELSER I MARKEN.

AF

I. O. BRANDORFF, KOLDING

I Begyndelsen af 80erne paaviste daværende Lærer Lindelof i Harte mig en ejendommelig Grøft, der er udgravet i den nordlige Bakkeskraaning, langs den saakaldte »Kohave«, Matr. Nr. 5a af Harte, og meddelte mig, at det var en Del af »Saltgruen« (Saltgrøften), der langs Bakkesiderne havde ledet Vand til Saltværket ved Kolding. Han viste mig samtidigt, hvorledes man i Kornet, der stod grønt paa den sydlige Bakkeskraaning, kunde spore den tilkastede Saltgrøft, som tegnede sig med en mørkere grøn Farve i et bredt Belte, der tydeligt angav Grøftens Retning.

Ligeledes meddelte han mig, at man kunde spore Grøften et langt Stykke til den modsatte Side.

Jeg havde den Gang ikke Tid og Lejlighed til at forfølge Sagen videre, men da Redaktør P. Eliassen i nogle Artikler i »Kolding Folkeblad« (Nr. 257 f) i November 1903 tog Sagen op¹⁾, og vejledet af stedkendte Folk i Harte fik oplyst, hvorledes denne Grøft fortsatte langs Bakkeskraaning, helt om til Stallerup Sø, blev min Interesse paany vakt, hvorfor jeg

¹⁾ Det var Eliassens første lokalhistoriske Arbejde fra Koldingegnen.

henvendte mig til Hr. Eliassen, for at vi muligt i For-
ening kunde forsøge at skaffe Klarhed i Sagen.

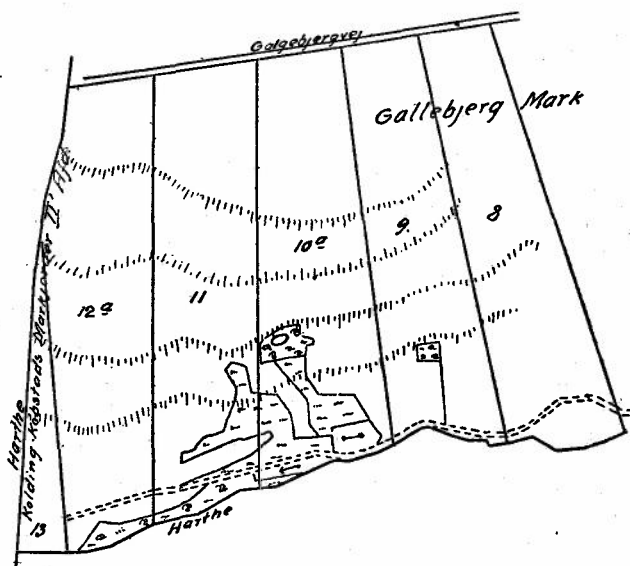
Da der var funden en af Tømmer og Planker byg-
get Kanal paa Kirkedalgaards Mark, Matr. Nr. 36,
nedenfor Harte Kirke, lod vi i Juni 1905 foretage
nogle Udgravninger paa dette Sted, den udtørrede
Grønsøes østlige Bred, hvorved vi fandt en af Bjæl-
ker og svære Egeplanker bygget Rende af ca. 1.25 m
Bredde. — Den blev undersøgt og opmaalt, og vi
havde Forstaaelse af, at den havde ført Vandet fra
Stallerup Sø langs Bakkeskrænterne, hen imod Kol-
ding; men hvortil havde man brugt dette ferske Vand?
Denne Gaade stod uløst.

I Maj Maaned 1908 blev for Kolding Vandværk gra-
vet en ny større Brønd paa Matr. Nr. 10b af Kolding
Markjorders II Afdeling, hvilket Arbejde jeg havde
Lejlighed til at følge. — Fylden bestod af ca. 3 m
blandet Fyld, — Muld, Sand m. v. — hvori fandtes
Munkesten, Munketagstensbrokker, Søm og Spiger af
Jern, et Par Stumper Kobber og en lille kortskaftet
Hornske, alt noget der tydede paa, at Jorden tidligere
havde været opgravet. Samtidigt blev ca. 12 m vest-
ligere gravet en mindre Prøvebrønd af 2 m Tvermaal.
Fylden bestod her af 0.9 m Muld, 1.2 m rødligt Ler-
fyld, 0.6 m sandet Fyld og et 1.2 m tykt Lag Hugge-
spaaner, hvori laa Bjælker af Bøgetræ i Retning ØV.
Imellem eller ovenpaa disse laa 2 Plankestumper af
Egetræ af 33 mm Tykkelse med udarbejdet Fals,
hvoraf det ene var afsavet, indadvendt buet, som om
det havde sluttet til en rund Genstand. — Spunds-
planke omkring en større Hjulaksel?

Samtidigt meddelte Brøndborer Chr. Lund mig, at
der i Engen nedenfor, Matr. Nr. 30 af Harte, som
han havde ejet, var opgravet svært Egetømmer og et

kort meget svært Stykke rundt Tømmer. — en Mølleaksel. —

Her var nu et nyt Fund, der syntes at staa i Forbindelse med Saltværket, særligt, da der i Bakkeskraaningens ovenfor findes et Væld, der paa det gamle Udskiftningskort af 1821 er antydnet som anlagt i bestemt Hensigt, ligesom der i Bakkeskraaningens herfra



Kalke af Udskiftningskortet 1821.

imod Vest spores en Fordybning, som kunde tyde paa et Led af Saltgrøften. — Set fra Bankerne syd for Aaen og Statsbanelinien kan den tydelig skelnes.

Men Spørgsmaalet, hvor er Saltkilden? stod stadigt aabent, og vore Udflugter i Egnen for at finde Saltvand vare uden Resultat. Tilfældet kom mig imidlertid til Hjælp. Under et Møde, jeg som Medlem af Vandværksudvalget deltog i, kom den nuværende Ejer af Matr. Nr. 30 af Harte, Boelsmand Foged, tilstede

og beklagede sig over, at Kommunen ved det omtalte Brøndanlæg havde afskaaret en Ledning, der fra et Væld i Bakken førte Drikkevand til hans Ejendom, en Ledning hvorpaa han imidlertid ikke havde tinglig Adkomst. Jeg udtalte til ham min Forundring over, at der bygges en Bolig, uden at man sørger for, at der er Brønd til Vandforsyning. Han svarede, at han vel havde en Brønd, men: »Vandet var salt«!

En foretagen Smagsprøve viste, at Manden havde Ret, Vandet smagte virkelig salt. Nu syntes Gaaden at finde sin Løsning. Foged paaviste samtidigt, at der i Engen nedenfor var nedrammet en Del svære Egepæle, der stod noget over og noget under daglig Vande i forskellige Grupper, hvilket kunde tyde paa, at de vare Dele af et Bygningsværk. Hr. Landinspektør Axel Johansen har opmaalt og optegnet dem, men man kan desværre ikke faa nogen Forstaaelse af, i hvilken Hensigt de ere anbragte; muligt findes flere dybere staaende Pæle, muligt ere flere borttagne.

Hermed lod det til, at vi havde faaet fastere Udgangspunkter for Opklaring af hele Anlægget. Jeg tog straks fat paa at arbejde videre og fandt her en god Støtte i de Undersøgelser, der i Foraaret 1909 bleve foretagne af Vandværket for at finde rigeligere Vandtilførsel. Det første, der blev gjort, var at undersøge de gamle borede Brøndes Dybde, Vandføring og Vandets Kvalitet, hvorved det viste sig, at medens de fleste Brønde — der var ialt 22 — kun indeholdt 1 à 2 ‰ Saltsyre, fandtes der i 3 Brønde 9—15 og 19.7 ‰. Disse 3 Brønde vare førte ned i en Dybde af 18 og 19 m under daglig Vande. To andre Brønde i samme Dybde gav 3.7 og 4 ‰ Saltsyre. Alle øvrige Brønde, der gav godt Drikkevand, naaede kun en Dybde af 10 à 11 m. De fem Brønde bleve straks kasserede som ubrugelige for Vandværket, saa en

senere Undersøgelse er udelukket. Desværre forelaa ingen Borejournaler for disse Brønde, saa Oplysninger om Jordbundsforholdene kunde ikke faaes.

En Undersøgelse af den paa Boelsmand Fogeds Ejendom værende Brønd kunde ikke foretages uden større Bekostning, da den for en Del var fyldt med Mudder, og Vandets Saltholdighed er afhængig af mere eller mindre Højvande i Kolding Aa, da Haven kun ligger lidt over daglig Vande, og Grunden bestaar af temmelig blød Mosejord.

Den 31. Marts 1913 udtraadte jeg af Byraadet og dermed af Vandværksudvalget, saa jeg ikke mere kunde følge Undersøgelserne paa nær Hold. Det blev saaledes kun lejlighedsvis, jeg kunde skaffe mig Oplysning om de Boringer, der senere bleve foretagne.

De første foretoges i Vinteren 1914—15 af Brøndborer Poulsen i København, der bl. a. udførte 2 Dydboringer paa Vandværkets Grund, den første vest for Samlebeholderen, den anden syd for Maskinhuset. Jeg blev temmelig sent bekendt med disse, men har senere faaet følgende Borejournaler:

I.	II.
11 m fedt Ler.	5 6 m Tørvejord og Træ.
9,4 - Sand og Grus.	0,4 - fint Sand.
1,6 - Ler og fint Sand.	6,2 - lerblandet fint Sand.
6,0 - lerblandet Sand og Grus.	3,2 - fint vandførende Sand.
0,8 - Grus.	13,2 - Ler.
4,0 - skarpt Sand, førende noget fersk Vand.	0,9 - Grus.
6,7 - lerblandet Sand.	29,5
1,9 - skarp Sand.	34,6 - Sand, Grus og Sten, førende saa rigeligt Saltvand, at det kunde løbe oven ud af Røret.
41,4	
6,6 - Sand og Grus, førende rigeligt Saltvand.	2,1 - skarpt Grus og Sten.
0,7 - mørkt Sand.	3,7 - Sand.
7,1 - sandblandet Ler.	2,4 - stenet Ler.
21,2 - meget fint Sand og Ler.	41,3 - fint Sand.
77,0	0,3 - sandblandet Ler.
Boringen standsede her, da Foringsrøret blev beskadiget, saa det ikke kunde drives længere ned.	29,6 - fint Sand med Lerrevler.
	0,6 - Brunkulsler.
	20,5 - Mergel.
	164,6

Den sidste Boring er altsaa ført ned paa den største Dybde, der kendes ved Vandværket, og man har boret 20 m ned i et Mergellag, der kan spores overalt under Koldingegnen i forskellig Dybde.

Begge disse Boringer viser altsaa Aflejringer i ca. 40 og 30 m Dybde, der fører rigeligt Saltvand, men jeg fik desværre ikke nogen Prøve af Vandet til Indsendelse, dette skete først i Efteraaret 1916, da Vandværket ved Brøndborer Jacobsen lod foretage en ny Række Boringer for at fremskaffe mere Vand. Der blev ialt foretaget 15 Boringer, men kun en af dem gav Saltvand. Den blev boret i Engen, lige ind til Skellet af Boelsmand Fogeds Ejendom — paa det medfølgende Kort, mærket f, og Borerøret førtes ned i 10½ m Dybde, gennem følgende Jordlag:

Sort Mosejord.....	7.85 m
Blaaler.....	0.15 -
Fint Sand.....	0.95 -
Vandførende Grus	1.57 -
	10.52 m

Prøvepumpning gav 80 ltr. Vand pr. Minut. Af denne Boring fik jeg taget 10 ltr. Vand, der blev indsendt til Danmarks geologiske Undersøgelse, som villigst lod foretage en Analyse paa V. Steins analytisk kemiske Laboratorium den 31. Oktober 1916. Denne udviste et Indhold af 19.96 ‰ Saltsyre, hvilket svarer til 3199.7 mg Natriumklorid pr. ltr., d. v. s. 0.32 ‰ Salt. Dette er et temmelig stort Saltindhold, men dog betydeligt mindre end i Havvand.

Samtidig med denne Undersøgelse var Danmarks geologiske Undersøgelse saa elskværdig at sende mig en lille Prøve af Salt, der er udtaget af den indsendte Vandprøve. Det har en god, salt Smag, men er noget gullig i Farve, rimeligvis af Vandets Jernholdighed.

Dybde i m under daglig Vande:	18. ⁰²	19. ⁰⁷	17. ⁰⁸	19. ⁴⁸	19. ⁸²	10. ⁵²
Inddampningsrest ved 130° C. i 10 l	9. ⁴⁴⁰ Gram	31. ⁰⁸⁰ Gram	29. ⁸⁸⁰ Gram	18. ⁴⁴⁰ Gram	10. ⁴⁰⁰ Gram	37. ⁹⁶ Gram
Ammoniak N. H. ³ —	0. ⁰⁰⁵ —	0. ⁰¹⁰ —	0. ⁰⁰⁸ —	0. ⁰⁰⁸ —	0. ⁰⁰⁵ —	0 —
Salpetersyre H. N. ⁰² —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	0. ⁴⁰ —
Salpetersyrning H. N. ⁰² —	0 —	0 —	0 —	0 —	0 —	ret rigeligt
Saltsyre H. Cl.	3. ⁷⁴⁴ —	19. ⁷²⁰ —	15. ⁰⁴⁰ —	9. ¹⁰⁹ —	4. ⁰⁵⁶ —	19. ⁹⁶ Gram
Svovlsyre H. ³ S. O. ⁴	0. ²⁸⁶ —	0. ⁷²⁸ —	0. ⁸⁰⁶ —	0. ⁴⁷¹ —	0. ²⁸⁶ —	1. ⁵⁹ —
Total Kulsyre C. O. ²	2. ¹⁶⁹ —	1. ⁹⁰⁵ —	2. ⁰⁶⁴ —	1. ⁹²⁷ —	1. ⁹⁰⁵ —	2. ²² —
Fri og halvunden Do. C. O. ²	1. ²⁶⁷ —	1. ⁰⁰⁸ —	1. ¹⁶² —	1. ⁰⁰⁸ —	1. ⁰⁰⁸ —	1. ¹⁴ —
Fosforsyre P. ² O. ⁵	0 —	til Stede	til Stede	til Stede	0 —	0 —
Kalk Ca O.	1. ³²⁰ —	2. ⁵²⁰ Gram	2. ⁸⁴⁰ Gram	1. ⁷⁸⁰ Gram	1. ⁴⁴⁰ —	2. ⁴⁸ —
Magnesia Mg. O.	0. ²⁸⁸ —	0. ⁹⁶⁶ —	0. ⁸⁶⁵ —	0. ⁴⁶¹ —	0. ³²⁰ —	0. ⁵⁵ —
Jernilte Fe. O.	0. ⁰¹⁶ —	0. ⁰⁸² —	0. ⁰⁶⁴ —	0. ⁰⁸² —	0. ⁰¹⁶ —	0. ⁰¹² —
Til Iltning af org. Stof forbrugt Ilt	0. ⁰¹⁵ —	0. ⁰²⁷ —	0. ⁰²⁸ —	0. ⁰²² —	0. ⁰¹⁵ —	0. ¹⁰⁸ —
Indhold af Stavbakterier	Nogle	Nogle	Nogle	Nogle	Nogle	} Ikke oplyst
— Traadbakterier	Faa	—	Nogle	—	—	
— Flagellater	Nogle	Nogle	Faa	Nogle	—	
— Infusorier, Amøber	—	Nogle	—	—	—	
Vandets Farve	Gulblakket	Gulblakket	Gulblakket	Gulblakket	Gulblakket	
Bundfældning ved Henstand	Brunligt	Brunligt	Brunligt	Brunligt	Brunligt	

Der er altsaa i Engene ved Fogeds Ejendom funden Saltvand i en Brønd og 8 Boringer; for 6 af disse foreligger følgende Vandanalyser, hvis Resultater findes paa hosstaaende Side.

Alle Boringer ere selvfølgelig foretagne med det Formaal at finde godt Drikkevand til Vandværket, hvorfor Undersøgelserne om Saltvand har været en privat Sag, der er kommen i anden Linie.

Efter de saaledes foreliggende Oplysninger mener jeg at kunne fastslaa:

I at der findes Saltvand i Engene omkring Matr. Nr. 30 af Harte, og

II at der kan indvindes brugeligt Salt.*)

Herefter kunde jeg med mere Forstaaelse henvende min Opmærksomhed paa Saltgrøften fra Stallerup Sø, og undersøge hvilken Forbindelse den har haft med Saltkilden, og hertil fik jeg i 1919 en uventet Støtte ved at følge de betydelige Jordarbejder, der udførtes ved Anlæg af Vandtilførselskanalen til Højspændingsanlægget ved Harte.

Ligesom Saltgrøften er denne Kanal beregnet paa at lede Vandet fra Stallerup Sø, og ved Anlæg af denne er den paa tre Steder gaet igennem den gamle Kanal fra det 16. Aarhundrede, saa jeg kunde undersøge denne paa temmelig store Strækninger, hvor Resterne af den ere fundne.

Den er, saavidt jeg kan skønne, begyndt i den s. v. Ende af Stallerup Sø, men dens Spor ere her forsvundne.

Vandstanden i Stallerup Sø er paa Generalstabens Kort af 1873 angivet til 83 Fod = ca. 26 m over

*) At Bekostningen herved skønnes at ville overstige Værdien af det indvundne Salt er jo en Sag, som man næppe kunde være klar over i det 16. Aarh., da Vandanalyser vel nærmest bestod i Smagen. Muligt dog, at Saltindholdet den Gang var større.



Kopi af Generalstabskortet i 1:40,000.

daglig Vande, en Højde, der i det 16. Aarhundrede har været over et Par Meter større*).

I en Afstand af ca. 150 m fra Søen fandtes de første Rester af den gamle Kanal, opbygget af Egebjælker og Planker i en Bredde af 1.7 m og med Bundplankerne 27.43 m over dagl. Vande. — Paa medfølgende

*) Se P. Eliassen: »Forsvundne Søer i Koldingegnen«. Kolding Folkeblad for $\frac{1}{3}$ 1913.

Kort er Stedet betegnet med *a*. Nord for Grønsø og syd for Kirkedalgaard fandtes atter et Stykke, ligeledes opbygget af Tømmer, med en Bundhøjde af 27.14 m, paa Kortet betegnet med *b*. — Noget syd herfor er Findestedet for de i 1905 fundne Rester af Kanalen.

Et tredie Stykke, bygget paa samme Maade, fandtes i Slugten nedenfor »Toftegaard« i Harte med Bundhøjde 24.45 m over dagl. Vande, paa Kortet mærket *c*; og herfra synes Kanalen at være ført videre i den gravede Saltgrøft, der nordvest for Alpedalen har en Bundhøjde af 23.55 m, mærket *d*. Denne har dog nok været noget dybere, da den i Tidens Løb er sammen-skreden. Denne gravede Kanal kan som tidligere anført følges mere eller mindre tydeligt langs Bakkeskraaningerne til Matr.-Nr. 10 af Kolding Markjorders II Afdeling, hvor Højden er 19.48 m, betegnet med *e*.

Terrainet her bærer, som jeg foran har omtalt, tydelige Spor af ældre Anlæg, og gamle stedkendte Folk har meddelt mig, at der i 1830—40 fandtes Rester af Egebygninger paa dette Sted. Jeg tror herefter at turde sige, at det i Dronning Dorotheas Historie omtalte Saltmøllested har ligget her, og at Møllen er drevet af Vand, ledet gennem den 4.1 km lange Kanal fra Stallerup Sø.

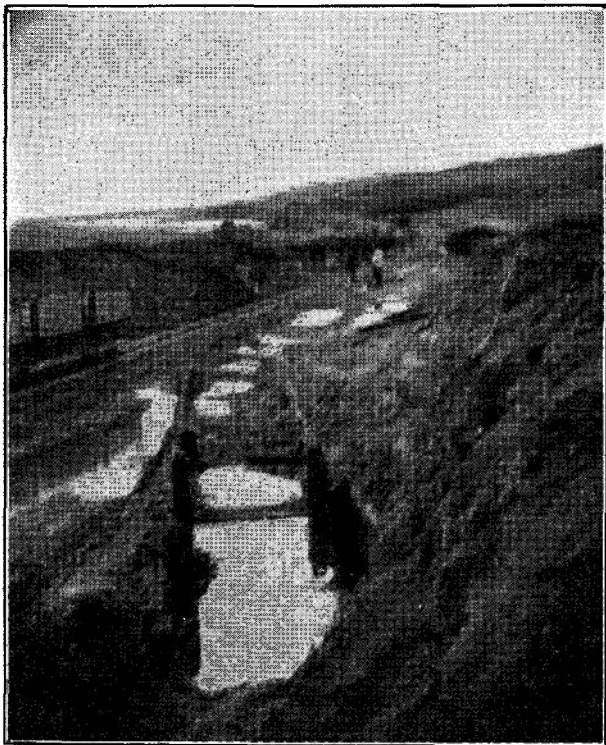
Hr. Landinspektør L. P. Elling, der har udført Landmaalingsforretningerne for Højspændingsanlægget, har vejledet mig til Forstaaelse af Terrainforholdene og opmaalt Højdepunkterne for de forskellige Steder, hvor den gamle Kanal er opdaget, ligesom han har indtegnat dens Retning paa det medfølgende Kort.

Med disse Oplysninger som Grundlag vil jeg tillade mig at fremsætte følgende Forklaring af Anlægget:

Efter den Betydning, man har tillagt Værdien af den fundne Saltkilde, har man undersøgt, hvorledes

man bedst har kunnet udnytte den, og er bleven opmærksom paa den Vandkraft, der var til Stede i den højtliggende Stallerup Sø. — Dennes Vandspejl har som tidligere nævnt ligget mindst 2 m højere end nu, og har haft rigelig Vandtilførsel fra Alminde Aa, der efter Videnskabernes Selskabs Kort af 1780 er passeret gennem de senere forsvundne Søer, Nebel og Dons Sø, til Stallerup Sø. — Kunde dette Vand føres til Saltkilden, vilde man faa rigelig Kraft til ikke alene at drive Saltværkets Pumper, men ogsaa til andet Brug.

Man har da bygget en Kanal, der paa den første Strækning fra Søen er ført gennem den side Mosejord i en af nedrammede 20×20 cm \square Egepæl opbygget Trærende af ca. 1.5 m Bredde, beklædt paa den udvendige Side med svære Egeplanker af 7—10 cm Tykkelse og med en Plankebund hvilende paa i Sidepælene indtappede Tverbjælker. — Se hosstaaende Billede, hvor man i Udgravningen til Højspændingskanalen tydelig ser den gamle Plankekanal, der har Retning imod Stallerup Sø, som ses i Baggrunden. — Kanalen har fortsat med jævnt Fald langs Bakkeskrænten forbi Harte Kirke, hvor den gaar gennem et løst Sandlag, der har medført den Forandring i Byggemaaden, at Sidestolperne ere tappede ned i Bundbjælkerne og afstivede foroven med Tverbjælker. Plankebeklædningen er den samme, men Mellemmummene mellem disse vare paa den udvendige Side tættede med et Lag Ler for at forhindre, at Vandet opsuges af det omgivende Sandlag. Efter at være passeret Toftegaarden synes Jordlagene at have tilladt, at Kanalen kunde fortsættes som en gravet Rende, der meget tydeligt endnu kan sees langs den nordlige Bakkeskrænt i »Kohaven« —



Den udgravede Plankekanal, set ved Punkt a paa kortet.

Matr.-Nr. 5 af Harte — »Alpedalen«. — Paa denne Maade har den rimeligvis været fortsat med jævnt Fald følgende Bakkeskrænten ind i og ud af Dalene til Saltmøllestedet, muligt med Plankebygning paa vanskelige Punkter.

Ved Saltmøllestedet har den endnu ligget ca. 19 m over dagligt Vande, saa der har været rigeligt Fald til at drive de Pumpeværker og andre Anlæg — Mølle? — som man har fundet fornødent.

Det salte Vand er formodentlig oppumpet og ledet

over saakaldte Graderværker¹⁾ — et højt Stillads af Brædder, udfyldt med Tjørnegrene, hvorover det salte Vand risler ned, saaledes at Dele af Vandet fordampes, og Indholdet af Kalk, Jern og andre Stoffer afsætter sig, saa det rene og nu mere saltholdige Vand kan ledes hen over ophedede Jernpander til Fordampning, hvor Saltet bliver tilbage. — De tidligere omtalte Fund paa Boelsmand Fogeds Ejendom og de mange nedrammede Egepæle tyder paa et større Anlæg.

Man faar Forstaaelsen af, hvor værdifuld en Vare Saltet var for Samfundet i det 16. Aarhundrede, naar man betænker det store Anlæg, der her er udført, et Anlæg, der, naar Hensyn tages til Datidens Hjælpe-midler, fuldt staar paa Højde med de Anlæg, der i vore Dage er foretaget til Højspændingsanlægget. — En Kanal af ca. 4.1 km Længde, paa flere Steder udgravet i over 3 m Dybde, og paa en Strækning af ca. 2 km opbygget af et omhyggeligt konstrueret Tømmerværk og med en snild Benyttelse af Terrainforholdene, har ført Vandet med et temmelig jævnt Fald paa 9 à 10 m til Stedet, hvor man havde Brug for det.

Desværre har Udbyttet ikke staaet i Forhold til det store Anlæg, man har ikke kunnet forhindre, at Vandet, der i sit Udspring sikkert er betydelig mere saltholdig, paa sin Vej op til Overfladen bliver stærkt fortyndet med ferskt Vand fra de meget vandholdige øvre Jordlag. Nutiden vil maaske ved artesisk Dybdeboring kunne forhindre dette, men det er et Spørgsmaal, om et saadant Forsøg vil have Interesse for andre end Geologer.

At det ikke er et enestaaende Tilfælde, at der ved dybe Boringer er fundet Saltvand her i Koldingegnen viser en Boring, der i Juni 1914 blev foretaget af Brønd-

¹⁾ Opfindelsernes Bog 1879, IV Bind, Pag. 142.

borer Chr. Lund ved Restaurationsbygningen paa Løverodde paa Sydsiden af Kolding Fjord for at skaffe Vand til Husholdningen. Der blev boret gennem

12.55 m Sand, dels skarpt, dels blødt.
 0.30 - Ler.
 31.10 - Sand.
 0.65 - Blaaler.
 2.50 - blødt Sand.
 —————
 47.10 m

hvor der i de sidste 2.50 m fandtes rigeligt Vand, der dog var saa salt, at det var ubrugeligt i Husholdningen. Nogen Undersøgelse af dette Vands kemiske Indhold er ikke foretaget.

En saadan Opdagelse gaar i Nutiden temmelig upaaagtet hen; anderledes i det 16. Aarhundrede, da Salt var en kostbar Vare og Forbruget i Husholdningen langt større end nu. De store Arbejder, der ere udførte for at udnytte Saltkilden, viser den Betydning man tillagde den, desværre blev den kun Kilde til mislykkede Spekulationer og fejlslagne Forhaabninger.

III. BEMÆRKNINGER OM DE GEOLOGISKE FORHOLD

AF

STATSGEOLOG V. NORDMANN, KØBENHAVN

I Tilslutning til, hvad der ovenfor, Side 87, er sagt om Saltvandet i visse af Kolding Vandværks Brønde, skal her først omtales, at der i Septbr.—Novbr. 1914 udførtes en ny Boring i en Terrænhøjde af 2,17 m over Havet; den førtes ned til en Dybde af 77 m gennem vekslende Lag af fint Ler, Sand og

Grus, lerblandet, fint Sand, skarpt, vandførende Sand og Grus, lerblandet Sand og til Slut meget fint Sand og Ler. Det er udelukkende Dannelser, som tilhører Istiden og den nærmest følgende Tid. Ca. 30 m under Havets Niveau foretoges en Prøvepumpning, der gav en ringe Mængde *fersk* Vand, men 13 m dybere fandtes rigeligt *salt* Vand. Naar man sammenholder dette med den Omstændighed, at der i de gamle, lidet dybe Brønde er truffet Saltvand i betydelig mindre Dybde, mellem 10 og 20 m, saa skulde man formode, at det i 30 m's Dybde trufne ferske Vand tilhørte et Vandlag, der laa mellem to med Saltvand. Da dette Fænomen jo godt kunde tænkes at gentage sig, og den Mulighed at finde rigeligt Ferskvand under det nedre salte, ikke paa Forhaand kunde siges at være udelukket, besluttede man at forsøge paany, og der blev foretaget yderligere 2 Boringer, af hvilke den ene førtes ned til omtr. 23 m u. Overfl., der ligger i en Højde af 4 m o. H., og den anden til en Dybde af 28 m med Terrænhøjde 4,4 m. De førtes ligesom flere af de ældre Boringer ned gennem Lag af Sand og Grus, der vekslede med tynde Bænke af Moræneler (det sædvanlige, af Indlandsisen direkte afsatte, stenede Agerler, som danner Overfladen over det meste af det østlige Jylland og de danske Øer); den første gav rigeligt Vand i ca. 20 m's Dybde, men det var *salt*; i den anden traf man ikke Vand i kændelig Mængde, og Boringen opgaves hurtigt. Endelig blev der i Foråret 1915 udført en ny Boring paa Kolding Vandværk umiddelbart Syd for Maskinuset; fra 29,5 til 64,2 m traf man Sand og Grus med *salt* Vand, der var under et saadant Tryk, at det kunde løbe *ovenud* af Borerøret. Boringen førtes gennem vekslende Lag af Ler og meget fint Sand til en Dybde af 143,6

m, da man traf sort *Glimmerler*, som i 144,2 m's Dybde afløstes af en stenfri, grønlig Lerart, i hvilken der bores til 164,75 m. Da de til »Danmarks geologiske Undersøgelse« indsendte Prøver viste, at denne Lerart tilhørte det tertiære, *plastiske Ler*, i hvilket Erfaringen har vist, at man forgæves søger efter Vand, og da det, efter hvad man kender til Egnens Geologi, var sandsynligt, at denne Dannelse her havde en anselig Mægtighed, tilraadedes det fra geologisk Side, at man standsede Boringen for ikke at paaføre Kommunen unyttige Udgifter.

Senere, i 1916 blev der saa foretaget 15 Boringer i Engen omkring Vandværket, dog til langt ringere Dybder end den nysnævnte, og kun en enkelt af disse, ført ned til 10½ m, gav som omtalt Side 87 salt Vand.

Resultatet af alle disse Boringer, saavel de gamle fra før 1909 som de senere, er da dette, at der under det ferske Overfladevand lokalt træffes salt Vand i en Dybde af ca. 10 m og derunder; under denne Dybde har man i en enkelt Brønd paany fundet Ferskvand, men kun i ringe Mængde og derunder igen Saltvand.

Hvorfra stammer nu dette Saltvand? Ja, her maa vi tilstaa, at vi i Virkeligheden kun bevæger os paa Gisningernes Omraade. Der synes at kunne være Tale om 3 Muligheder: 1) Indtrængen af Havvand, 2) Tilstedeværelsen af Stensalt-Lag i Jorden eller 3) Tilstedeværelsen af andre saltholdige Dannelser. Hvad det første Tilfælde angaar, saa synes denne Mulighed at være overmaade lidet sandsynlig, idet vi ikke andre Steder i vort Land med Sikkerhed kender et saadant Forhold til Trods for, at man skulde synes, der maatte være god Anledning til at vente et saadant Forhold i et Land med saa udstrakt en Kystlinje, og hvor

Jordlag af den mest forskellige Beskaffenhed kommer i Berøring med Havvand. Vel har man Eksempler paa, at Vandet i Brønde, der »ligger nær ved Kysten og kun er adskilte fra Havet ved vandførende Lag, der ikke i tilstrækkelig Grad har kunnet befri det tilsivende Havvand for dets Saltholdighed«, har faaet en salt Smag, men dette finder dog som Regel kun Sted ved Højvande¹⁾. Det er ogsaa vanskeligt at forklare, hvorledes indtrængt Havvand, der paa Grund af sin Saltholdighed er tungere end det ferske Vand, kunde komme under saa stærkt Tryk, at det kan staa ovenud af et Borerør, hvis Munding befinder sig et godt Stykke over Havfladen — saaledes som angivet ved en af Boringerne ved Kolding Vandværk.

Stensaltlag, som kendes flere Steder i Mellem- og Vesteuropa, hvor de er knyttede til Bjergarter, der oprindelig er opstaaede som Bundfald i de fordums Have eller i Saltsøer, er ingensinde paaviste i Danmark; den nærmest kendte Lokalitet er Segeberg i Holsten. Da saadanne Lag som Regel tilhører de ældre Jordperioder, maa den Tanke, at Lag af Stensalt skulde findes blandt de Jordlag, som danner Siderne i Kolding Aa Dalen, anses for overmaade lidet sandsynlig. Efter hvad vi kender til Kolding-Egnens Geologi, bestaar disse Jordlag af Moræneler, lagdelt Sand og Grus, afsat af Smeltevandsfloder fra Istidens Indlandsis og af andre Dannelser, der tilhører den nuværende Jordperiode, *Kvartærtiden*.

Tilbage bliver den tredje Mulighed, at der i Kolding-Dalen skulde findes Jordlag med et større eller mindre Indhold af Salt. Hvis vi ser hen til de Steder her i Landet, hvor Saltvand er truffet i Brønde, saa synes

¹⁾ V. Milthers, 1903: Grundvand og vandførende Lag i Danmark. Danm. geol. Undersøg. III. Række, Nr. 4, S. 64.

det — bortset fra det ovenfor nævnte Tilfælde: at Brønde, der ligger nær Stranden, ved Højvande kan have brakt Vand — netop at være saadanne Egne, hvor der er paavist Aflejninger, som oprindeligt er dannede som Bundfald paa Havbunden. Ved dybe Boringer i det nordlige Vendsyssel (bl. a. ved Frederikshavn og ved Vor Gaard) er der saaledes truffet salt Vand, og Saltvand kommer ligeledes frem som naturlige Kildevæld i Højlandet ved Ørvad og Sønder Knuden mellem Frederikshavn og Sæby¹⁾. Men i de nævnte Egne kender man rigtignok ogsaa — foruden de af Indlandsisen mere eller mindre direkte afsatte Dannelser: Morænesand og lagdelt Sand og Ler — mægtige Sand- og Lerlag, som er dannede under de Afsnit af Istiden, da Landet var isfrit og da de paa-gældende Egne var dækkede af Havet. Fra Egne omkring den store Vildmose og mellem Birkelse Station og Limfjorden kendes ogsaa Saltvand i Brøndene, men netop i disse Egne træffer vi i stor Udstrækning Havaflejninger fra Tiden umiddelbart efter Indlandsisens Bortsmeltning (den *senglaciale* Tid) og fra *Tapestiden* (der falder sammen med Sten- og Bronzealderen). Fra Marsken Vest for Ribe kendes ligeledes Saltvand i betydelig Dybde, men ogsaa i disse Egne træffes marine Dannelser, dels (som Overfladedannelse) Marskler og klæget Sand, dannet under eller efter Bronzealderen²⁾, dels de saakaldte Eem-Aflejninger, der ligger i ca. 10—30 m's Dybde og er dannet i Havet under en af de varme Perioder (Interglacialtider) af Istiden.

Hvad nu selve Kolding-Eggen angaar, saa er, som det fremgaar af Boringerne, den dybest liggende Dan-

¹⁾ A. Jessen, 1899: Beskrivelse til de geologiske Kortblade Skagen, Frederikshavn etc. Danm. geol. Undersøg. I. Række, Nr. 3. S. 145.

²⁾ A. Jessen, 1916: Marsken ved Ribe. D. G. U. II. Række, Nr. 27, S. 39 og 50.

nelse, der hidtil er kendt, en grønlig eller graa, stenfri, meget finkornet Lerart, der maa henføres til det saakaldte Plastisk Ler, en marin Dannelse, der tilhører den nærmest foregaaende Jordperioodes, Tertiærperiodens næstældste Afsnit, den saakaldte *Eocæntid*. Plastisk Ler træffes bl. a. flere Steder i Klinterne omkring den nordlige Del af Lille Bælt (det er denne Lerart, som ved sin Udskriden danner de maleriske Former langs Kysten ved Trælle Næs og i Klinterne Øst for Strib); denne Dannelse er overmaade lidet vandførende, og da den desuden kan naa en anselig Mægtighed (ved Fredericia har man saaledes gennemboret 114 *m* mægtige, tertiære Dannelser, der hovedsagelig bestod af Plastisk Ler), anses det i Reglen for haabløst at søge efter Vand i Dybden, naar man er saa uheldig ikke at have fundet noget, før man træffer det Plastiske Ler. Skønt Plastisk Ler er en Havaflejring, er det saavidt vides ikke bekendt, at en Udvaskning af dette kan give en saadan Mængde Salt, at man kan formode, at Saltvandet i Kolding Vandværks Brønde kan hidrøre derfra.

Oven paa dette Ler findes som angivet en — i Boringen 0,6 *m* mægtig — Aflejring af Glimmerler, der, efter hvad man kender til Egnens Geologi, maa henføres til Tertiærperiodens mellemste Del, *Oligocæntiden*. Ogsaa denne Aflejring er en marin Dannelse, og den Mulighed er derfor ikke udelukket, at Saltet kunde stamme fra den; i ethvert Tilfælde har man ved Varde truffet Saltvand i Lag af Glimmersand¹⁾, der ganske vist tilhører et lidt yngre Afsnit af Tertiærperioden, men som dog ikke af den Grund tør anses for mere saltholdigt. Imidlertid tillader hverken Lagets ringe Mægtighed eller den mærkelige Fordeling af Salt-

¹⁾ Milthers, 1. c. S. 63.

vandet i Jordlagene ved Kolding¹⁾ os med Bestemthed at henføre Saltets Oprindelse til dette Lag af Glimmerler.

Derover kommer endelig de i den nuværende Jordperiode, *Kvartærperioden*, aflejrede Dannelser, men blandt disse findes ingen Havaflejringer. De bestaar, som ovenfor sagt, dels af det direkte ved Indlandsisens Bortsmeltning aflejrede, usorterede Ler, Moræneleret, dels af det foran og under Isen af dens Smeltevand afsatte lagdelte Grus, Sand og Ler, dels endelig af de efter Istiden dannede Aflejringer af Ferskvandsand og -ler, Dynd og Tørv; men ingen af disse Dannelser er jo saltholdige. Havdannelser fra Tapes- (Litorina-) tiden, som ellers spiller en stor Rolle i de nordøstlige Dele af Landet, saavel i Jylland som paa Fyn og Sjælland, kendes ikke i Kolding-Eggen; thi paa den Tid, da disse Lag afsattes, laa Landet her omkring højere end nu. Den ringe Sænkning af Landet, som kan paavises omkring Kolding Fjord, er først indtruffet efter Stenalderen.

Hvorfra Grundvandet i Kolding-Eggen har faaet sit Indhold af Salt er saaledes indtil videre en Gaade.

¹⁾ Det kan saaledes nævnes, at ved en Boring ved Mejeriet paa Sønder Landevej med Terrænhøjde 5,17 m, en Boring, som førtes ned til mindst 58 m, traf man ikke Saltvand.

SMAASTYKKER.

Kalkmalerierne i Egtved Kirke.

I Aaret 1917 blev Egtved Kirke restaureret. Den egentlige Grund hertil var til Dels den, at en Ven af Kirken havde skænket en Sum til Indlægning af elektrisk Lys, men dette kunde ikke godt lade sig gøre, førend Loftet blev fornyet. Sagen henstod uafgjort en Tid, men i Foraaret 1917 blev der taget fat, (Gudstjenesten blev midlertidigt henlagt til Forsamlingshuset), det gamle Loft, der laa under Bjælkerne, blev revet ned, de svære Egebjælker i den ældre Del af Kirken, saa vel som Bjælkerne i den nyere Del, blev beklædte med Brædder, og det ny Loft blev lagt ovenpaa. Langs med det gamle Loft laa der en Bræddesims, og om Vinduerne var der ligeledes en Ramme af Brædder, begge Dele med forskellige Forsiringer; i Hjørnet bag Prædikestolen og ligeledes i det modsatte Hjørne var der opsat Forskallingsbrædder, beklædt med Kalkpuds, saa Hjørnerne blev runde, alt dette, der vistnok blev lavet ved Ombygningen i 1863, blev fjernet, saa det Indre nu er mere rent og stilfuldt. Endelig blev der sat nyt Puds paa de fire svære Piller (to ved Korbuen og to ved den vestlige Ende af det oprindelige gamle Kirkeskib). Under dette Arbejde blev man opmærksom paa, at der under Kalklaget paa Pillerne ved Korbuen, og ligeledes i Korhvæl-

vingen, fandtes Rester af Dekorationer. Arbejdet i denne Del af Kirken blev foreløbig indstillet, og en Meddelelse tilstillet Nationalmusæet, som straks sendte en sagkyndig Mand til at undersøge Fundet. Ved denne Undersøgelse konstateredes det, at hele Korhvelvingen var fuld af Kalkmalerier, og en Beretning herom blev indgivet til Musæet. Denne Beretning giver gode Oplysninger til Forstaaelse af Billedernes Betydning, og da det muligvis kan interessere Aarbogens Læsere at kende den, gengives den her. (Musæet har tilladt dens Offentliggørelse).

Magister Nørlunds Beskrivelse af Kalkmalerierne i Egtved Kirke:

»Egtved Kirke er opført af Granitkvadre i romansk Tid. Korets nordre Side har udvendig Smigene til to smaa romanske Vinduer, dets Østside har en cirkelrund Glug med Skraasmige. I den senere Middelalder er Koret bleven overhvelvet med et Krydshvelv af Munkesten, retvinklede, halvstens Ribber og helstens Skjoldbuer, Skibet derimod er aldrig blevet overhvelvet. Det er i Korets Hvælving, at der er fundet Kalkmalerier, væsentlig Dommedagsbilleder.

Østkappen; Kristus tronende i Mandorla, oprakte Hænder med Naglegab. Fra hans Nakke udgaar et Sværd og en Gren. Han har brunrød Kappe med grønt Foer, Haar og Skæg ligeledes brunt, bleg rød Karnation¹⁾. Hans Mund er halvaaben, som raabte han ud over Menneskeheden.

Paa Siderne af Mandorlaen knæler Menneskeslægtens Forbedere. I Syd Johannes Døberen i brunrød, grøntforet Kappe (hvorunder den haarede Kjortel, okkerfarvet), i Nord Marie (okkerfarvet Klædning). Under Maria staar Sct. Peder i Himmerigs Port og

¹⁾ Ansigts- eller Legemsfarve.

modtager de salige, hvoraf een har Paveliara, een Kejserkrone, een Bispehue. Ovenpaa Himmerigsportens kreneterede Tinde staar en lille, brunrød Figur, med oprakte, bedende Hænder. Under Johannes en tilsvarende Helvedesfremstilling, hvor grønne Djævlæ trækker i de fordømte.

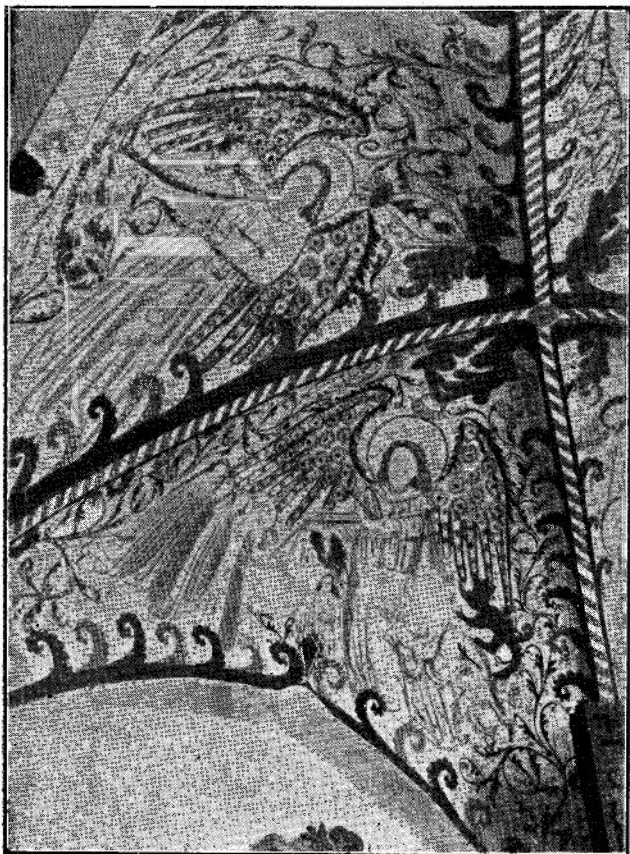
Sydkappen: En Engel holder Kristi Vaaben. Af hans Lidelsesredskaber konstaterede jeg: Korset med Navnebrædt og Tornekronen hængt derom, Stigen, Søjlen, Spyd og Ysopstængel, Grenene til at trykke Tornekronen ned over Hovedet, de tredive Sølvpenge, Terninger, Jødehoveder.

Nordkappen: Sct. Michael vejer Sjælene. Han staar som de to andre Engle med store, udspilede Vinger, og Glorie om Hovedet. Ved den ene Vægtskaal, der næsten er usynlig, staar en Række Figurer, en enkelt glorieret (Maria?), andre vingede. Ved den anden Skaal, der noget bedre skelnes, hænger forskellige Trolde, uden at det dog lykkes dem at tvinge Skaalen ned.

Billederne i denne Kappe er ikke saa lidt utydeligere end i de andre Kapper, nogle Steder sidder kun ganske smaa Rester af Farverne tilbage. I Sviklerne er den tomme Plads udfyldt med Rankeværk, fligede Bladelyng, halvt grønt, halvt brunrødt.

Vestkappen: Basunblæsende Engel, der vækker de Døde, som er i Færd med at staa op af deres Grave. Ribbernes Forside har Straabaand i blegrød og rødbrun Farve, deres Sider er helt rødbrune, og langs dem, saavelsom langs Skjoldbuerne, er anbragte kraftige Krabber af tunget Bladform, ogsaa rødbrune eller brune. Af Farverne staar de brune og rødbrune bevarede i fuld Kraft, ligeledes de grønne og okkergule, de sidste er bl. a. som Regel anvendt til Haarfarve,

undtagen paa Kristus, der har rødbrunt Haar. Stærkt bleget er derimod en lys rød Farve, anvendt foruden som Karnation paa Englenes Gevandter. Nogle Steder,



Brudstykke af Kalkmalerierne i Egved Kirke.
Den vestlige og nordlige Hvælvingskappe.

saaledes i de Stjerner, hvormed Englenes Vinger er mønstrede, forekommer dekomponeret Mønje.

Noget kraftigt blaåt af ubestemmelig Art, der er

malet over Skjoldbuens Top i Nord, gør Indtryk af at være en Tilføjelse. Billederne er malet med en bred og kraftig Pensel; de er især ejendommelige ved det umiskendelige Forsøg paa Monumentalitet i Malemaaden, f. Eks. er Kristi Hoved et mærkeligt Forsøg i den Retning.

Om Kompositionen gælder det samme. Den enlige, store Englefigur i de tre Kapper.

Paa Indersiden af Korbuens Vederlag (selv den gamle Korbue mangler) var i Nord afdækket Rester af fliget, brunrødt Rankeværk.

Korets Vægge synes ikke at have haft nogen Dekoration. Skibets gamle Vægge havde paa en, trods Pudning og Hvidtning, utrolig raa og ujævn Grund rødbrune Farverester. Nu er Væggene overpudsede, skalmurede eller panelede.

Juli—August 1917.

Poul Nørlund.

I Eftersommeren 1920 blev Kalkmalerierne fuldstændigt afdækkede og istandsatte af Hr. Figurmaler Rothe tilligemed en Assistent. Det var et Arbejde, der krævede stor Forsigtighed og Taalmodighed, men efter ca. 3 Maaneders Arbejde blev Billederne den 28. November (1. S. i Advent) overgivet til Menigheden ved en lille Festlighed efter Gudstjenesten.

Hr. Rothe udtalte bl. a. ved denne Lejlighed, at Egtved Kirke i Kalkmalerierne, der antages at stamme fra omkring Aaret 1500, ejer et Mindesmærke af stor historisk Værdi. En enkelt Del af Malerierne, Englen, der holder Skjoldet med Lidelsesredskaberne, er enestaaende her i Landet. Billederne, der skal ses i Rækkefølge fra Vest, Syd, Nord og Øst, har en, man kan sige streng juridisk Karakter som en moderne Domshandling med Dommer, Forsvarer, Anklager og Nævninge; de har Motiv fra Johs. Aab. Kap. 1 og 4

og kan ikke andet end gøre et alvorligt Indtryk paa Beskueren, noget, som de sikkert ogsaa har gjort paa de svundne Slægter i Tidernes Løb. Men de skal ses. Uden Selvsyn er selv den bedste Forklaring ikke meget bevendt. Iøvrigt forklarede Hr. Rothe Billedernes Betydning i Hovedsagen som det foran anførte.

Egtved Kirke antages at være opført omkring ved Aaret 1200. Et Sidestykke til den findes i Gellerup ved Herning. En Indskrift paa denne fortæller, at den er opført i Aaret 1140.

I en Niche i det sydøstre Hjørne af Vaabenhuset findes Kirkens ældste Mindesmærke. Det er en Runesten, der antages at stamme fra Tiden omkring 525-50. Indskriften, som Hr. Magister Ellekilde, Dansk Folke-mindesamling, venligst har skaffet mig efter Wimmers store Værk om Runemindesmærker i Danmark, lyder saaledes:

»Torbjørn rejste denne Sten efter
Fenle i Sokke (?). Runerne ristede
Broder over Broder. Denne Sten — —

Indskriften er desværre ufuldstændig, da en Del af Stenen mangler. Den blev funden ved Kirkens Ombygning.


Ved Vaabenhusets sydvestlige Hjørne staar den gamle Ligsten, der er omtalt og afbildet i Hr. P. Eliassens interessante Afhandling i Aarbogen 1916. Paa Stenen er udhugget tre latinske Ord, de to første ulæselige, det sidste betyder paa Dansk: Præst.

I en Niche paa den anden Side Døren er der nu paa Hr. Rothes Foranstaltning og ved de lokale Autoriteters Velvilje indsat en gammel, romansk Ligsten, der i mange Aar har henligget som Trappesten ved den gamle Skole i Egtved¹⁾. Det er en meget smuk Sten af rødbrun Granit; den er i Kanten omgivet af

¹⁾ I de senere Aar har den dog været brugt som Siddeplads ved Haven.

en Tovslyngning, paa Forsiden er udhugget en Korsstav, der dog er en Del udslidt af de mange Træsksk-spark (deriblandt mine) i Aarenes Løb. Af Inskription er der ikke Spor. Stenen antages, ligesom den anden Ligsten, at stamme fra Tiden omkring Kirkens Opførelse. Hvornaar den er bortført fra Kirken er der ingen, der ved noget om; det var jo desværre ikke noget usædvanligt i ældre Tider. Der skal paa en Gaard i Bølling have været Vinduessøjler og Granitornamenter, der sagdes at stamme fra Kirken. Hvis dette har været Tilfældet, maa det have været paa Gaarden »Solvang«, der i sin Tid ejede en Part af Kirken. Gaarden er for en Del Aar siden nedbrændt, og Jorderne er nu udstykkede. Granittingene er sagtens spredt for alle Vinde¹⁾.

Endelig ligger der i Vaabenhusets nordøstre Hjørne en Sten, hvorpaa der er udhugget et Løvehoved med to til hver sin Side vendende Kroppe. Denne Sten har sandsynligvis ligget over den nordlige, nu til-murede Indgangsdør. Ved denne Dør har der, ligesom ved Hovedindgangen mod Syd, været Søjler, men disse, der sagtens blev fjærnedede, da Døren blev til-muret, er nu forsvundne.

Ved Opgangen til Prædikestolen ligger i Gulvet en Granitsten, der muligvis er en Del af det gamle Alterbord. Stenen har denne Form:  Hvis et tilsvarende Stykke blev sat til, vilde der fremkomme en

¹⁾ Ved Kirkegaardsdiget i Egtved staar en Ligsten med følgende Indskrift:

»Under dette Minde gemmes Sløvet af salig Poul Jensen, født i Bølling 1778, 22. Juli Han indlod sig i Ægteskab Aar 1809 11te November med Enke Ane Ingeborg Sørensdatter og blev i dette Ægteskab med Hende Fader til 2de Døttre. Givt anden Gang Aar 1812 med agtbare Pige Ane Mortensdatter og blev med Hende af Gud velsignet med 9 Sønner, som Alle tilligemed Hans første 2de Døttre og sidste Huustroe ved Hans Bortgang levede. Aar 1811 blev Han Kirke Ejer og Aar 1818 blev Han Lægsmand og Sognefoged hvilket Han vedblev til Gud ved Døden bortkaldte Ham i Bølling 28. Marts 1838 i sin Alders 60vende Aar.»

lille, firkantet Aabning i Pladen, det saakaldte Relikvi-gemme, der som oftest fandtes i de katolske Altre.

I den nordre Hvælvingskappe fandt man under Arbejdet med Kalkmalerierne et lille, rundt Hul, hvorigennem der sandsynligvis har gaaet et Reb op til en mindre Klokke (Primklokke), hvormed der blev ringet under Messen i den katolske Tid. Ringningen med den store Klokke skete paa samme Maade før Ombygningen; der gik et Reb fra Klokken gennem Loftet ned i Taarnrummet.

Selve Kirkerummet indeholder ikke stort af historiske Minder. Det er særlig Vaabenhuset, hvor de gamle Monumenter fra Oldtid og Middelalder er opstillede, der er af Interesse.

Og saa Korhvælvingen. Man gribes af en egen alvorsfuld Stemning ved at staa overfor de mægtige Billeder, baade Kalkmalerierne og Altertavlen, der taler, maaske mangen Gang bedre end Ord. Og man kommer uvilkaarlig til at ønske, at her til enhver Tid var uhindret Adgang for Mennesker, som maaske kunde ønske at tilbringe en stille Stund i Guds Hus.

Søren P. Sørensen, Egtved.

En gammel Frierhistorie fra Kolding.

Paa Kolding gamle Kirkegaard er der ikke langt fra Gravhøjen et smukt, af et højt, solidt Gitter omgivet Gravsted, hvor kgl. Agent Jens Peter Wissing og hans Forældre ligger begravet. I. P. Wissing har alle hørt Tale om, og mange kan mindes ham som den Original, han var. Men hans Fader, Jens Wissing, og hans Moder, Ane Marie Wissing, er døde for

saa mange Aar siden, at ingen nulevende kan minde dem.

Jens Wissing var født i Sønder Vissing 1737 og døde som en velhavende Købmand i Kolding, 27. Februar 1817. Paa hans Gravsten kaldes han, sikkert med Rette, »den retsindige og virksomme Borger, den kærlige Ægtefælle, den for sine Børns Vel utrættelige Fader«. Hans Hustru, Ane Marie Wissing, f. Fischer, var født i Vejle 1751 og døde i Kolding 6. Juli 1830. Paa hendes Gravsten lod Sønnen sætte følgende Eftermæle: »Gudsfrygt og usminket Redelighed, Virksomhed og ægte Velgørenhed forskaffede hende Retskafnes Kærlighed og Agtelse her paa Jorden. Større og bedre er Lønningen, hun nyder hos Gud. 4 efterladte Børn bevarer med Taknemlighed og Længsel den elskede Moders højfortjente Minde«.

Jeg har villet aftrykke denne Karakteristik af Jens Wissing og Hustru som en passende Indledning til følgende Beretning, som jeg har fra en af Ægteparrets Børnebørns Børn. Sagfører *Fr. Krarup Erlang*, Bogholder ved »Den vest- og sønderjyske Kreditforening« i Ringkøbing:

Min Oldefader, Præsten Hans Christian Mathias Krarup, f. 1769, d. 1834 som Præst i Vejle, var i en ret ung Alder bleven Præst i Føvling og Holsted (i hvilket Embede der forøvrigt har siddet adskillige Præster tilhørende samme Familie, uden Tvivl fordi Familien har staaet sig godt med de Folk — Familien Bülow —, der havde Kaldsretten til Embedet). Han var imidlertid ugift og kom i Tanker om, at det kunde være praktisk at have en Kone til at tage sig af Tingene i den store Præstegaard (Bækbølling Præstegaard kaldet), og han skrev saa til en faderlig Ven, vistnok Provst Kastberg i Lejrskov, og spurgte ham,

om han vidste nogen, der kunde anbefales ham. Den gamle Provst skrev saa til ham, at Købmand Wissing i Kolding havde flere vakre Døtre, og hvis han kunde faa en af dem, vilde han sikkert ikke være snydt, samt foreslog ham først at komme hen til ham (Provsten) og laane hans Befordring for at komme stands-mæssig til Kolding. Den unge Præst havde nemlig selv kun en tarvelig Vogn. Dette Raad blev fulgt. Krarup begav sig til Lejrskov — efter én Overlevering i sin egen tarvelige Vogn, efter en anden Overlevering ridende paa en Militærhest, der var udstationeret i Præstegaarden, og fortsatte til Kolding i den fine Vogn, kom ind til Købmanden og forrettede sit Ærinde og maa have gjort et gunstigt Indtryk (efter Portrætter at dømme har Præsten været en smuk og statelig Mand), thi Købmanden erklærede, at han havde en Datter, Magdalene, der endnu var ledig, og som han gerne kunde faa. Derefter blev der sendt Bud efter Datteren, hun kom ind, og Faderen sagde til hende: »Magdalene, dér staar Din tilkommende,« hvorpaa hun nejede og sagde: »Tak, kære Fader og Moder!«

Saaledes gik det til dengang i en velordnet Familie, og Erik Bøgh har altsaa ganske Ret i sin Vise:

Saasnart man foreslog ham,
saa nejed' man og tog ham
og takkede dertil.

Magdalenes Ægteskab resulterede i 9 Børn, og synes at have været særdeles mønsterværdigt i enhver Henseende. Hun blev gift med Pastor Krarup i 1801. Til Magdalene Wissings Udstyr hørte en stor Dug, der endnu findes i Familien med hendes Navn paa, men Dugen er nu delt i to, fordi den var saa urimelig stor (til 36 Personer), at den næsten ikke var til at faa rullet!

Familien Wissing har været noget sammengiftet med

Familien Bülow. Den berømte Botaniker, Professor Eug. Warming er en Efterkommer af begge disse Familier.

— Sagfører Erlang i Ringkøbing, hvem vi kan takke for denne Historie, har gjort Aarbøgerne den store Tjeneste at skaffe os Billeder af Jens Wissing og hans Kone. Originalbillederne er i Familiens Eje. Jens Wissings Billede har siddet i en Ramme, paa hvis



Ane Marie Wissing, f. Fischer.



Jens Wissing.

Bagside der stod »N. Br. Sønnichsen 18.1«, hvilket aldeles utvivlsomt er »Kunstnerens« Navn og Aars-tallet 1801. Sønnichsen var Maler i Kolding, og Mu-seet paa Koldinghus er i Besiddelse af hans mere vel-mente end just veludførte Portræt, malet paa en for-tinnet Blikplade. Man ser ham *en face* med fremredt Haar iført Skødskind og med Pensel og Palet i de altfor smaa Hænder.

Hans Billeder af de gamle Købmandsfolk er bedre end det af ham selv, og kulturhistorisk er de af stor Interesse. Jens Wissings hvide Hue og hans Kones kunstfærdige Hovedtøj er i høj Grad værd at beundre.

P. Eliassen.

»Afskedsvals« af Ole Kjær.

I Tilslutning til A. Berntsens foranstaaende Afhandling om de gamle Landsbyspillemand bringer vi her en af Ole Kjærs Kompositioner som en Prøve paa gammel Spillemandsmusik. »Afskedsvals« er ret kendt, men har vistnok aldrig været trykt før. Den er pæn og ikke mere vidtløftig, end at de fleste Violinspillere kan have Glæde af den. Det er A. Berntsen, der efter Opfordring har skaffet os Afskriften. Samtidig har han sendt os en Afskrift af en anden og større Komposition af Ole Kjær: Den store Vals. Denne er lidt for lang til at blive aftrykt her i Aarbogen, og tillige er den — erklærer en Musiker overfor Redaktionen — i teknisk Henseende meget svær at spille.



Musical score for "AFSKEDSVALS" by Ole Kjær, page 114. The score consists of ten staves of music in treble clef with a key signature of three sharps (F#, C#, G#). The first staff features a first ending (1) and a second ending (2). The second and third staves contain triplet markings. The fourth staff has a triplet marking and a repeat sign. The fifth staff has a triplet marking. The sixth staff has a triplet marking. The seventh staff has a triplet marking. The eighth staff has a triplet marking. The ninth staff has a triplet marking. The tenth staff has a triplet marking and a repeat sign.

The musical score is written in G major (one sharp) and consists of 11 staves. The first staff contains the main melody. The second staff has a repeat sign with first and second endings. The third and fourth staves continue the melody. The fifth staff has another repeat sign with first and second endings. The sixth and seventh staves continue the melody. The eighth and ninth staves feature a rising melodic line. The tenth and eleventh staves consist of a steady accompaniment of chords.



En Brudeskare i 1844.

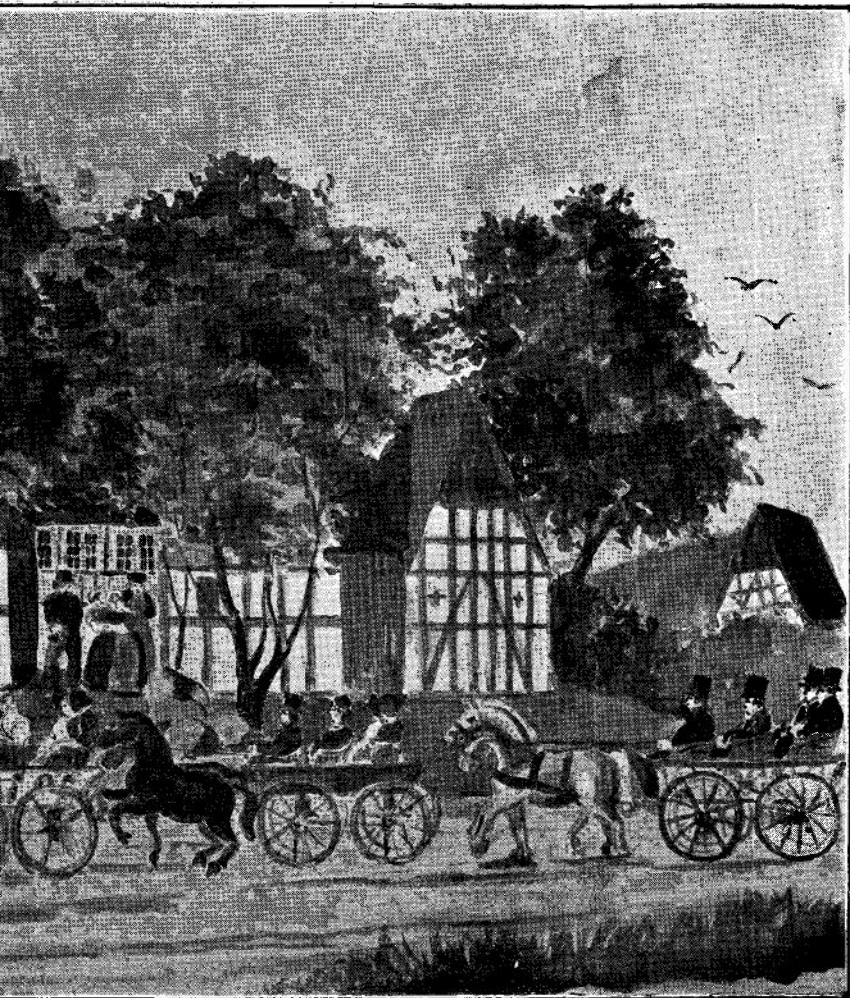
Allerede for mange Aar siden gjorde man fra flere Sider Redaktionen opmærksom paa et gammelt Maleri, som findes i P. M. Hviids Gaard i Haastrup. Maleriet forestiller en Brudeskare, og da det ikke er noget Fantasibillede, men gengiver en bestemt Begivenhed, faar Billedet *kulturhistorisk* Værdi, selv om det ikke har kunstnerisk Betydning. Vi har jo saare faa saadanne Billeder, og Redaktionen var ogsaa hele Tiden klar over, at Billedet fortjente en Plads i Aarbogen. Det var imidlertid ikke let at faa en god Gengivelse, thi Billedet er malet paa Træ, paa en »spansk Væg« i et Gæsteværelse. Det er malet som om det var et meterbredt »Skilderi«, der med Ramme om hænger

paa Væggen. Ved »Sømmet«, som Maleriet forestilles at hænge paa, er der malet en Sløjfe. Flere Gange er der gjort Skridt til at faa en tilstrækkelig god Gengivelse af Billedet, men hver Gang maatte det op-sættes. En dygtig Fagfotograf fotograferede det, men Fotografiet blev ikke godt, hvilket ikke var hans Skyld, men Billedets. Panelet var revnet, og derved havde Billedet taget Skade. Desuden var Væggen lakeret, hvilket ved Spejling næsten umuliggjorde Fotograferingen. Endelig udsendte Museet paa Koldinghus Kunstneren *Anton Schrøder*, der kopierede Billedet til Museet. Af denne fortrinlige Kopi, der i Virkeligheden er langt bedre end Originalen, kan Redaktionen i Dag bringe en god Gengivelse.

Man ser hele det brogede Billede klart og tydeligt. Forrest to gallopperende Forridere, derefter Vogntoget, trestolede »holstenske Vogne«, Datidens Stadskøretøjer. I den forreste Vogn kører Spillemændene. Den nærmestsiddende af Spillemændene har en Klap for det ene Øje og Bind om Hovedet, der dækkes af Kasket. Maaske Klappen for Øjet kan lede Folk paa Spor efter, hvem Musikeren er. I den anden Vogn kører Brudepigerne, og i midterste Stol i den tredie Vogn ser man *Bruden*, Dagens Hovedperson, i »nedringet« Dragt. Hun har efter Skik og Brug i Egnen dengang intet Overtøj paa. I den følgende Vogns midterste Stol sidder Brudgommen og bag ham sikkert hans Forlovere, deraf vel nok den ene hans Fader. Da *Bruden* kører forrest i Skaren, maa denne være undervejs til Kirke, skønt stedkendte Folk siger, at den kommer fra Kirken.

Brudeskaren passerer en Bindingsværksgaard. I Køreporten til Gaardspladsen staar to Tjenestpiger, en Mand med en Merskumspibe og Gaardskarlen, der stikker Hænderne bag Skødskindet.





En Brudeskare i Aaret 1844.

J. J. Ravn, der har anstillet nøje Undersøgelser i Kirkebogen for Smidstrup Sogn, mener bestemt at have udfundet, at Billedet forestiller et Bryllup, der holdtes 8. Juni 1844 og hvorved Gaardejer Peder Iversen Bucks Datter, Ane Kirstine Buck af Haastrup ægtede Mads Pedersen Dons af Luttergavl i Viuf. En gammel Mand i Smidstrup, der har tjent hos Jørgen Adolfsen i Haastrup, fortæller, at Gaarden paa Billedet skal være Jørgen Adolfsens gamle Gaard. Til venstre paa Billedet ses den gamle Skole i Haastrup med Gadedammen foran og Brøndvippen. Gaarden i højre Side af Billedet er Mads Justesens Gaard, der laa øst for Svingersønnen, Jørgen Adolfsens.

Manden i Porten med Merskumspiben menes at være Maleren, der herfra saa den forbigående Brudeskare og fik Lyst til at male den. Men hvem er da Maleren?

Hans Navn staar paa Gaardens Ladeport til højre for Indkørselen. Der staar nemlig Navnet »Hense« og Aarstallet 1845.

Om gamle Maler *Sigvald Hense* ved Forfatteren af disse Linier tilfældigvis god Besked. Hense er født i København 1811. Ved et tilfældigt, interessant Møde som 12-Aars Dreng med Kong Frederik VI fik han Friplads paa det kgl. Kunstakademi, hvor han viste sig som en flittig og udholdende Elev, men da Geniet manglede, blev han engang forbigaaet ved den aarlige Oprykningsprøve paa Stiftelsesdagen 1. Marts. Hense blev nu sendt over til sin Moders Hjemegn i Jylland. Ifl. Vinding Sogns Kirkebog blev han 1838 gift med Ane Dørthea Pedersdatter, Datter af Sognefoged Peder Jensen. Han boede med sin Hustru paa en lille Gaard ved Skibdræt Mølle i Eltang Sogn, hvorfra han 1845 flyttede til Hygum Skov i Sønderjylland. Hans Trængsler her under Krigsaarene og hans trofaste danske

Sind, der kendetegnede ham til hans Dødsdag 1896, er skildret af J. N. H. Skrumsager i Sprogforeningens Almanak for 1897. Hense vilde ikke begraves i Sønderjylland under tysk Herredømme, men blev stedt til Hvile paa Obbekjær Kirkegaard lige nord for den daværende Grænse. Der er i Koldingegnen flere Malerier af Hense, der ogsaa malede den gamle Altertavle i V. Nebel Kirke (Tavlen var en Tid deponeret i Museet paa Koldinghus). Henses Malerier var kun Husflid og ikke Kunst. Jeg har da ogsaa set adskillige af Henses Malerier paa Husflidsudstillinger i min (og Henses) Hjemegn, Røddingegnen.

P. Eliassen.

Den sidste Henrettelse ved Vejle.

Lærer Emil Jørgensen i Vejle har fortalt mig følgende om Jens Peter Clausens sidste Øjeblikke:

Den dødsdømte blev kørt fra Arresten ud gennem Søndergade til Retterstedet paa en aaben Vogn; han var naturligvis bundet baade paa Hænder og Fødder. Kort før han henrettedes, udtalte han omtrent følgende: »Den, som har været min Medhjælper i min Misgerning, han er her til Stede i Dag«. Her sigtede han til en Skomagersvend, som havde sviret sammen med ham paa Morddagen. Efter at Morderen havde sagt disse Ord, forsvandt en Skomagersvend fra Retterstedet og saas ikke mere i Vejle. Ligeledes udtalte han: »Den, som er lige saa skyldig som jeg i saa stor en Forbrydelse, slap fri for (200 eller 400) Rigsdaler, medens jeg maa lide for min Brøde«. Her sigtede han til en Gaardejer paa Skrædderbakken; denne havde faaet sin Gaard bygget op, og en Dag, da han

sad i sin Stue og talte med en anden Mand om den smukke, nye Gaard, siger Gaardejeren: »Ja, nu mangler jeg blot at faa den So bort dér«. Med disse Ord hentydede han til sin Kone, som gik ude i Haven. En Tid efter fandt man Konen druknet i en Mergelgrav tæt ved Gaarden. — —

Baade Bøddel og Bøddeldreng var klædt i rødt.

Arnold Hansen.

Vejle.

Vejle Amts historiske Samfund.

Regnskab for 1920.

<i>INDTÆGT:</i>		Kr.	Øre	<i>UDGIFT:</i>		Kr.	Øre	
1. Beholdning overført fra forrige Aar	1243	69	1. Udgivelse af Aarbogen:					
2. Medlemsbidrag, 1128 Medlemmer	3382	00	1. Halvbind	1203	20			
3. Livsvarige Medlemmer	40	00	2. do.	3121	35			
4. Subskribenter	72	00	2. Foredrag og Møder	82	25			
5. Salg af ældre Aargange	224	65	3. Anskaffelse og Vedligeholdelse af Inventar	13	00			
6. Aarsbidrag fra Stat, Amt og Kommuner	600	00	4. Bestyrelsens Rejser og Portoudlæg	252	29			
7. Do. - Banker og Sparekasser	110	00	5. Udsendelse af Aarbogen	423	94			
8. Entré ved Foredrag	—	—	6. Kontorhold	175	80			
9. Renter af Kassebeholdning	60	36	7. Andre og uforudsete Udgifter	84	63			
10. Andre Indtægter	—	—	8. Forøgelse af Kapitalformuen	40	00			
			9. Restancer	149	00			
			10. Beholdning, der overføres til næste Aar	187	24			
	Kr....	5732	70			Kr....	5732	70

Kolding, 27. Januar 1921.

I. O. Brandorff.

Undertegnede Revisorer har gennemset Regnskabet og Bilag og intet fundet at erindre.

Almunde og Kolding, 16. Marts 1921.

Anders Jessen.

A. D. Christensen.



RETTELSER:

Følgende Rettelser til min Athandling om Skaalstenen fra Sønderby bedes bemærket af Læserne:

Billedet Side 128 skal vendes.

Side 130, Lin. 4 f. o. staar: »i Fjærland Sogn«, skal være »i Fjærland i Sogn«.

Side 137, øverste Linie staar 1400, skal være 100.

Sønderby Skole pr. Horsens, 3. Maj 1921.

Asger Kristensen.



SANKT PETERS KIRKE I LANGSKOV

AF

MARIUS HANSEN.

I Foraaret 1880 nedbrødes den gamle Kirke i Langskov, og i Somren derefter byggedes en ny paa den gamle Kirkegrund. I Firtiaaret efter den gamle Kirkes Fald mener jeg at kunne møde nogen Interesse for en Samling og derved Bevaring af, hvad man véd om den faldne Kirke og dens Historie.

I.

Den gamle hvide Kirke var opført i romansk Stil, hvis populære Kendemærke er den halvrunde Bue, der anvendes overalt til Afslutning af Vinduer og Døre, ved Murgennembrydninger og i de dekorative Friser¹⁾. Et bestemt Byggeaar kan ikke nævnes; men Kirkens oprindelige Byggemateriel, der ved Nedbrydningen kun fandtes i Korbuen og Nordmurene²⁾, siger os, at den ældste Kirke var en Brudstenskirk og fører derved dens Byggeaar hen til Tiden o. Aar 1200, til den rigeste Kirkebygningstid, vort Land har kendt.

Paa en — kun delvis bevaret — 18" høj Granit-sokkel med 3" Skraakant foroven var Murdelene opførte af større og mindre Brudsten, væsentlig i utilhuggen Tilstand; dog var der ogsaa anvendt tilhugne

¹⁾ Dr. phil. M. Mackeprang: Vore Kirkebygn. i Danm. (Land og Folk).

— ²⁾ Lærer P. Steffensens Indberetn. til Nationalmuseet.

Sten paa Hjørnerne. Koret syntes tidligere at have været afsluttet med en halvrund Apsis; i det mindste fandtes flere Steder indmuret enkelte Sten med en krum Overflade, der pegede hen paa, at de kunne have været anvendte i en saadan ældre Del af Bygningen¹⁾.

Betydelige Partier af Kirken var i Tidens Løb undergaaet adskillige Forandringer og Ombygninger, hvorved der var brugt en Mængde Fraadsten og Teglsten, baade Munkesten og almindelige Mursten. I enkelte af Munkestenene var der indformet nogle Tegn. Nationalmuseet forment, at det var Bomærker, rimeligvis af Teglstensmageren eller Mursvende, og det bemærkedes, at saadanne Tegn blev almindeligt brugte i et meget langt Tidsrum, baade før og efter Reformationen.

II.

Paa Spørgsmaalet: Hvem har bygget den gamle Kirke? kan der svares: En Kirkes første Anlæg skyldes ofte en formuende Mands Initiativ, og da gerne Egnens fornemste Høvding. »Borg og Kirke kunne tit ses ligge hinanden nær«²⁾.

Her ligger vel ingen Borg nær ved Kirken, men her ligger en større, meget gammel Gaard, Hvolgaard, og disse to Bygningers nære Beliggenhed og Kirkens Plads i Forhold til dens førværende og nuværende Byer fortæller os, at en af Hvolgaards gamle Ejere har — om ikke ene grundet Kirken — da dog draget den imod sin Gaard. — — —

Om Kirkens Beliggenhed indberetter³⁾ daværende Sognepræst Anders Nielsen Bøgvadt til Ole Worm i 1638: »Langskouff kirche ligger halffanden mile nordvest fraa Wedel paa adelfard-veyen fraa Jelling til Schander-

¹⁾ Kgl. Bygningsinspekt. S. A. Winstrups Indberetn. til Min. — ²⁾ Dr. Henry Petersen i Kirkeh. Saml. 3. R. 2. B. — ³⁾ O. Nielsen: Ribe Stifts Beskrivelse.

borg. Langskouff bye, som moxen er øde undtagen thu gaarde och tuende boelshuser ligger norden fraa kirchen, och imellem samme 2 gaarde och boelshuser er en liden fersk søe, som kaldis Kirchedam. — — —

Vesten lidet fraa Kirchen ligger en herregaard ved naffn Hoolgaard med skøn march eng och skou omkring beprydet. — — — Østen fraa Hoolgaard synden med Kirchen haffuer standet tuende stor gaarde ved naffn Slaritz¹⁾, som nu er ødelagde, aff huilcke marchen endnu hedder Slaritz march. — — —

Vesten fraa Kirchen fremdelis ligger en eneste gaard ved naffn Hawe, til huilcken østen for Gaarden er en liden eegskou, som kaldis Hawe lund. — — —

Dernæst udi Langskou sogn, norden fraa Kirchen, ligger Ølholm bye, och der paa marchen synder fraa byen ligger Guldaggerhøy, ved huilcken der ochsaa haffuer været en liden bye ved naffn Guldagger, som laa til Langskou kircke, huilcken nu er gandske øde. — —

Ydermere til Langskou sogn ligger en lille bye synder fraa Kirchen ved naffn Nyborg. — — —

III.

Enhver Kirke blev indviet til sin særegne Skyts-helgen, hvis Navn de bar, og denne Helgen blev Kirkens Værner og Ejer; den blev med andre Ord en selvejende Stiftelse.

I mange Tilfælde er Kirkernes Helgennavne bevarede igennem Tiden til vore Dage, skønt største Delen af Almuen vist kun havde lidet eller kun ringe Begreb om Helgennavnenes Betydning²⁾. Vi har Fortegnelser³⁾ over disse Navne; men Langskov Kirke findes ikke i

¹⁾ Slaris var endnu til i 1570. — ²⁾ F. Uldall: Om de danske Landsbykirker. — ³⁾ Eks.: Ellen Jørgensen: Helgendyrkelsen i Danmark. Danske Atlas, Danske Magasin.

disse, derimod er dens Helgennavn, »Sankt Peter«, bevaret i et for vor Egn interessant Testamente, udgivet Aar 1459 af en Kirkens Mand, Anders Jensøn Skeel til Hesselballe¹⁾, som var Kannik i Ribe Domkapitel, Dekanus over Ribe Domkirke, Provst i Varde Syssel og Biskoppens Officialis i Jelling Syssel. I Testamentet betænker han først sin naadige Herre²⁾ med sin bedste Hest og et Sølvbæger; enhver residerende Kannik faar 1 Sølvske og 1 rhinsk Gylden; Kapitlet hans Bøger, dertil 8 Gaarde og et Møllested, kaldet Grene Krog i Aastrup Sogn.

Endvidere skænker han Bispeembedet »Hoffgaard«³⁾ med tilliggende, smukt beliggende Mølle og dertil en Grund paa Hesselballe Mark⁴⁾, for at Biskoppen ikke skulde »have Hinder af Naboer«; herfor haabede han, at Biskoppen vilde lade holde Vigilier og Sjælemesser for ham og hans Forældre Tredivtedagen efter hans Begravelse og indrette det saaledes, at de ogsaa blev holdt af hans Efterfølgere. — — —

Tiggermunkeklostrene i Vejle og Horsens betænkes, det i Vejle med 2 Okser, det i Horsens med Korn. — — —

Korsbrødreklosteret i Horsens giver han en Gaard i Hygum, fordi han selv og hans Forældre i lang Tid har haft Klosterets Gods i Benyttelse. I Gaarden bor Niels Esbernsen, der svarer 1 Pd.⁵⁾ Korn og 2 Skp. Smør. — — —

Kirken i »Wedell« faar et Grundstykke, hvor Jens Koolsen boede; Præstegildet der faar hans Gaard i Jerlev, hvor Nis Jensen bor og svarer 1 Fjerd. Smør; hver Broder i Klosteret her faar 4 Skill. Lübsk og hver Præst 1 Mark Lübsk⁶⁾. Sognepræsten, Hr. Jens Askersen, faar 1 Sølvkrus og en 3 Aars Plag, der

¹⁾ I Starup Sogn. — ²⁾ Biskop Henrik Stangeberg. — ³⁾ I Ølholm, Langskov Sogn. — ⁴⁾ Uldum Sogn. — ⁵⁾ 1 Pd. Korn = 6 T r. — ⁶⁾ 1 Mark = 2 Kr.

staar hos Poul, og den Krukke, »Karen Peyers har givet mig«. — — —

Til Katerine, hans Pige og Slægtning, giver han det Hus i Vejle, hvor Hans Grymmesen boer, 4 af de bedste Køer, 10 Faar, 2 Potter, 1 Krukke og en broget Dyne. — —

Dernæst betænker han Kirkerne i sin Fødeegn, mest med Eftergivelse af Gæld.

Kirken i Snethæ¹⁾ faar det halve af hans Rytterholdspenge og Eftergivelse af, hvad skyldes, og dette Aars Tiende hos mig i Hoffgaardh, hvilken Hr. Jens Askersen i Vejle skal have for Sten og Kalk.

Kirken St. Petri i Langskouff Kvittering for dens Gæld.

Kirken i Sindbergh det samme.

Kirken i Wynnaløff²⁾ 2 Okser.

St. Marie Magdalene Alter i Vejle et større Hus for at holde Messe; den hellige Jomfru Marias Alter³⁾ sammesteds min Gaard i Greesæ⁴⁾, hvori Jes Brok boer. — — —

Claus Thun en 3 Aars Plag hos Povl i Wynnaløff; Hr. Peder Mogensen en Plag kaldet Graabasse; Broder Johannes, hans Kapellan, en rød Plag; Henrik Skøths Sønner (i Snede) hver et vintergammelt Føl; Hr. Peder, Hjælpepræst sammesteds, en sort Hest, hans gamle Bønebog og en Sølvskaal.

Hr. Johannes Gummesen, Forstander i Jelling Syssel, hans sorte forede Kappe.

Hr. Mag. Nicolaj, Kannik i Ribe, »min Pasgænger Blakkyth«.

Hr. Mathias i Hwikzil⁵⁾ en Postulatsgylden.

Hr. Thue i Jelling en Postulatsgylden.

Testamentet⁶⁾, der er dateret 26. Febr. 1459, er rimeligvis forfattet paa Hvolgaard⁷⁾; thi som Vidner nævnes

¹⁾ Ø. Snede — ²⁾ Vindelev. — ³⁾ 2 af Kirkens katolske Altre. — ⁴⁾ Grejs. — ⁵⁾ Hvejsel. — ⁶⁾ V. S. Skeel: Familien Skeel. — ⁷⁾ Kinch: Ribe I.

kun Sognepræsten i Snede, Peder Nielsen og en af Testators Kapellaner, Peder Mogensen.

IV.

Om den gamle Kirkes Indre og dens Inventar giver Arkitekt Winstrup i Kolding i 1876 en kortfattet Indberetning til Kirkeministeriet, og Sognepræsten Carl Emil Kirketerp har i Kirkens Protocol indført en noget fyldigere Beskrivelse af Kirken, som her gengives sammenarbejdet med Arkitektens Indberetning. Beskrivelsen er fra Midten af Tresserne.

Kirkeskibets Længde var 15 Al. 11 Tom. og dets Bredde var 10 Al. Alle gamle Vinduer var forsvundne og erstattede med nye i firkantede Karme af Træ, der paa en skaanselsløs Maade var indhuggede i Murene; Vinduerne var foroven afsluttet af flade elliptiske Buer. I den søndre Side var der tre Vinduer, deraf eet for det vestre Pulpitur; i den nordre Side var der eet Vindue af samme Form og Størrelse.

I Skibets Nordvæg var der tydelige Spor af en Dør; i Sydsiden var den almindelige, udvendige Dør med et langt senere i Tiden tilbygget, uanseeligt Vaabenhushus. De gamle Kirker havde almindeligvis to Døre: en anseeligere: Mændenes Dør imod Syd — og en mindre anseelig: Kvindernes Dør imod Nord; disse Døre var nyttige ved de i den katolske Tid ikke sjældne Processioner omkring Kirken¹⁾.

I Skibet var to Pulpiturer, hvoraf det vestlige havde Opgang fra Kirkerummet, og det andet, der var anbragt i Kirkens nordøstlige Del, og som tilhørte Ejeren af Hvolgaard, var forsynet med 2 Bænke. Kirken havde ialt 167 Siddepladser.

I den sydøstlige Del af Skibet stod Prædikestolen,

¹⁾ L. Fenger: Den danske Landsbykirke.

udført i Renæssancestil, men lille og uanseelig; den bærer Aarstallet 1636 og havde Opgang igennem den 1 Al. 18 Tom. tykke Korbuemur, saa det saa ud, som om Præsten, naar han gik paa Stolen, kom frem gennem en Grotte¹⁾. Over Prædikestolen hang en Himmel, paa hvis Rand læstes:

Denne er min Søn den Elskelige hører ham. Math. 17. Kap., og øverst paa selve Stolen stod:

Guds Ord er en Kraft til Salighed for hver den, som troer, og nederst paa Stolen:

Salige ere de, som høre Guds Ord og bevare det. Luc. 11. Kap.

Prædikestolen er i Brug i den nye Kirke.

I Skibet hang en Messinglysekroner i en Jernstang med Messingkugler og en flakt Ørn forneden. Paa Kronen, der nu — noget forandret — hænger i den ny Kirke, læses: J. Kruse. — E. L. Bang. 1739.

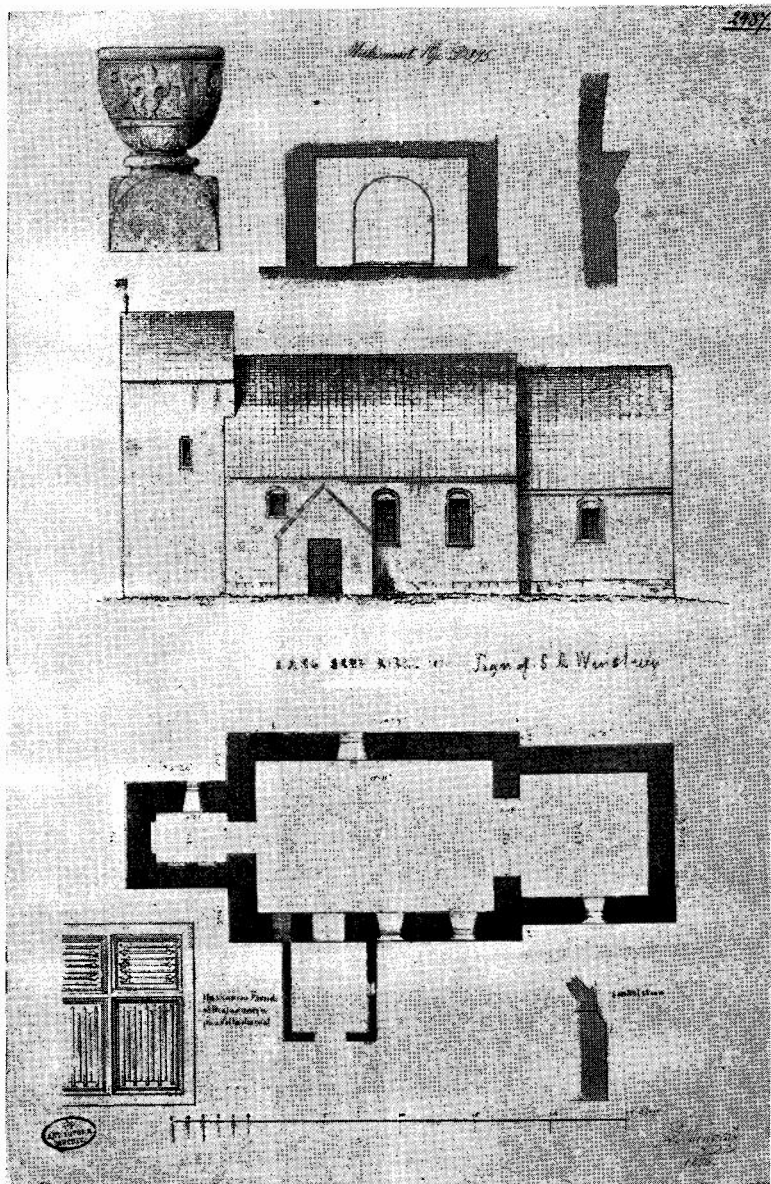
En smuk profileret Korbue skilte Skibet fra Koret, Præstens Enemærke, der vel bærer Kornavnet, fordi Gejstligheden der udførte sine Sange²⁾. Korets Længde var 8 Al. 6 Tom.; Bredden var 8 Al. 8 Tom. Kordøren var 5 Al. 5 Tom. bred, og den havde Korets Højde paa 18 Tom. nær.

Over Kordøren hang et Krucifiks med senere tilføjede Rococoforsiringer. Kristusskikkelsen var hvidmalet med blaat Klæde og sort Haar; foroven læses *I. N. R. J.*; forneden er et Dødningehoved.

I Korets Nordmur var en lille Niche.

Paa Kvindesiden stod 5 Stole og til Mændene 1 Stol i Kordøren; iøvrigt stod her Døbefonten og Alteret med Præstens og Degnens Stole.

¹⁾ Medd. af pens. Lærer Kr. Kristensen, Uldum. — ²⁾ L. Dietrichson: Omrids af den kirkelige Kunstarkæologi.



Øverst: Døbefont i Langskov Kirke (tegnet af S. A. Winstrup), — Snit af Langskov Kirkes Kor, — og: Profil af Korbuens Gesims
 I Midten: Langskov Kirke 1876 (tegnet af S. A. Winstrup).
 Nederst: Udskaaren Forside af Beklædningen paa Alterbordet, = Grundplan af Langskov Kirke, — og Profil af Sokkelsten.

V.

Granitdøbefonten, der nu bruges i den ny Kirke, har udhugget Fod og Kumme med Lillier, Løvværk og Løvefigurer. Til Fonten hører et smukt udhamret Messingbækken¹⁾, paa hvis Bund Bebudelsen er udarbejdet; man ser Marie, Gabriel, Duen, en Urtepotte med Blomster m. m., og det hele omgives af et flere Gange gentaget Ave Maria. Bækkenets Rand er smykket med ilende Hjorte, der hver især jages af en Hund. — Hjorten er et Billede paa den frelsessøgende Sjæl (Ps. 42,1). — — —

Paa Bækkenets Rand ses 2 Hold Vaaben, der er indgraveret til forskellig Tid. I det ældste Holds ene Vaabenskjold ses en syvtakket Stjerne over Bølger, paa Hjælmen den samme Stjerne; i det andet Vaaben ses i Skjoldet 4 skraverede Tænder, paa Hjælmen 1 Tand; over disse Vaaben læses P. I. — M. W.

I det andet Hold Vaaben ser man i det ene Felt et Hestehoved med Bidsel og Tømme og det samme Mærke paa Hjælmen; i det andet Felt er en sekskantet Stjerne over Bølger og den samme Stjerne paa Hjælmen; over disse to Vaaben staar: N. W. — K. I.

Jeg nævner disse Vaaben, thi de siger os, hvor Bækkenet i sin Tid kom fra og fortæller os om den gamle Kirkes Forbindelse med Hvolgaard og en anden af Egnens større Gaarde, Alstedgaard. P. I. og M. W. betyder Peder Juel og hans Hustru Margrethe Ulfstand (Wolfstand) til Alsted. Peder Juel hørte til Uradel; i hans Vaaben er en syvtakket Guldstjerne over tre hvide Bølger i blaat Felt; paa Hjælmen to halvt blaaklædte Arme, holdende en Stjerne; han var Søn af Jens Juel

¹⁾ Marcus Plesner, Spr. til Uldum og Langskov (1803-18), indberetter om Bækkenet til Commissionen for Oldsagers Opbevaring; men han fejler i sin Tydning.

til Alsted og dør i 1604. Hans Hustru, Margr. Ulfstand, hørte til skaansk Uradel; i hendes Vaaben ser man 3 fra Skjoldets venstre Side kommende S Spidser; paa Hjælmen to Veselhorn med samme Mærke¹⁾. Margrethe Juel dør i 1612.

N. W. og K. I. over de andre Vaaben, der er indgravet noget senere, betyder Niels Vind og Kirsten Juel.

Vindernes Vaaben har i Skjoldet et sort Hestehoved med Sølvbidsel og Sølvtømme i Guldfelt, paa Hjælmen en Guld Skansekurv med en halvtopspringende Hest med Bidsel og Tømme²⁾. Kirsten Juels Vaaben er en Gentagelse af Peder Juels; kun er Stjernen sekskantet. Om Niels Vind og Kirsten Juel følgende:

Niels Albertsen Vind, der skrev sig til Grundet³⁾, var født paa Ullerup paa Mors 1. Aug. 1577 som Søn af Albert Vind og dennes 2. Hustru, Ellen Glambeck Nielsdatter fra Rask. I hans Levnedsskildring⁴⁾ siges der: »Der hand vaar et halff Aar gammel er hand kommen til sin Mormor S. E. oc *Velb.* Fru Maren Niels Glambeckis til Rask«, hvorfra han gaar i Horsens Skole og senere søger den »Kongelige frij Schole ydi Soer, hvor hand var ydi nogle Aar«. Som ung Mand rejser og studerer han i Udlandet og kommer ved Michaelis Tid 1598 i den unge Konges (Kr. IV.) Tjeneste i Kancelliet, og Kongen bruger ham, saa ung han er, til vigtige Hverv baade indenlands og udenlands.

Fra 1605—15 er han Lensmand paa Bergenhus.

Anno 1610 kom han her ned til Danmark »oc lod saa effther Guds indskickelse oc sine gode Venners Raad bede om E. oc V. Jomfru Kirstine Jul, S. Velbyrdige Peder Jul (til Alsted) hans Daatter«; men nu

¹⁾ Thiset & Wittrup: Nyt dansk Adelsleksikon. — ²⁾ Hiort Lorenzen & Thiset: Daam. Adels Aarvog 1886. — ³⁾ Vejle Amts Aarvog 1914. — ⁴⁾ Bricka & Gellerup: Den danske Adel.

kom Kalmarkrigen. N. Vind maatte til sit Len, og først da Krigen slutter, henter han sin Fæstemø.

»Anno 1613, da blev hans Bryllup berammit oc stod ydi Horsnes d. 4. Julij«; men Ægteskabet var kun saa kort, thi allerede 1. Jan. 1615 dør han paa Bergenhus.

Det er tænkeligt, at Fru Margrethe Juel har givet Døbebækkenet til Kirken — Kongens Kirke — efter sin Mands Død, maaske ved Datterens Trolovelse; senere er Datterens og hendes Mands Vaaben komne til, sandsynligvis efter hans Død, men nok før 1627, da Fru Kirsten dør paa Ullerup.

Tiden passer saa vel, thi Metaldøbebækkenerne over vore Døbefonter er ingensteds ældre end fra Fr. II.s Tid; de er sædvanligvis anskaffede i sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede¹).

VI.

Alteret indtog hele Korets Bredde. Knæfaldet var forsynet med løse, læderbetrukne Puder, den mellemste Pude havde dog rødt Overtræk. Opgangen skete igennem en Fløjdør midt i Rækværket.

Alterbordet var 2 Al. 17" langt, 1 Al. 9" bredt og 1 Al. 18" højt. Forsiden dækkedes af et udstaaende Fyrretræspanel, formentlig indsat i den senere Middelalder. Panelet, der var skjult af Alterklædet, havde 2 × 3 Foldeornament-Fyldinger. Under senere Overmalinger kunde der ses Spor af Fortidens oprindelige røde og blaa Farver i Fyldingernes Bund²).

Paa Alterbordet var et Skab med to Fløjddøre til at lukke sammen om Midterpartiet. I hver af Fløjene stod 2 × 3 Apostle, hvidmalede Træfigurer med forgyldte Skæg; de forskellige Apostle var forsynede med

¹) Dr. Henry Petersen i Kirkeh. Saml. III. R, 2. B. — ²) Chr. Axel Jenssens Indb. til Nationalmuseet Maj 1905.

de sædvanlige Emblemer. I Midttrummet stod Jomfru Maria som Himmeldronning med forgyldt Krone paa Hovedet og det lille Jesus Barn paa Armen. Ved Marias højre Side stod en Figur i en Gryde (Erasmus) og ved den venstre Side St. Georg. Om det hele var en Forsiring og øverst en Plade, omgiven af to Engle, hvorpaa der stod:

Jeg er opstanddelsen og Livet, huo som Tror paa mig hand skal Leve. Joh, Eua. 11. Cap. 25.,

og derover Frelseren, en hvid Træfigur med forgyldt Haar og forgyldt Gjord om Lænden.

Paa Fodstykket, der bar den hele Altertavle, stod:

Dette er mit Legeme, huilcket gives for Eder.

Dette er mit Blod, som udgydes for Eder.

Foran Alterskabet stod et Par dejlige, snoede Messing-Alterlysestager paa Løvefødder; de er i Brug i den nye Kirke. Stagernes Snoning brydes af et terningformet Mellemlid, hvorpaa findes paa den ene: 1) Brockdorffernes Vaaben med Omskriften: Detlef Brocktorff. Obriste, 2) Anno 1698, 3) Gegeben in Langschou Kirche - Fuon. Paa den anden Stage er: 1) det Levetzauseke Vaaben, og deromkring staar: Sophie Dorothea v. Brocktorff in Geboren Levetzau, 2) Gegeben in Langschou Kircke - Fuon¹⁾, 3) Anno 1698.

Paa hver Side af Alterbordet var en lukket Stol; den nordre var Præstens, den søndre Degnens. Buen over Døren til Præstens Stol bar Indskriften: *Jeg sagde, jeg vil bekende mine Overtrædelser for Herren, da forlod du mig min Synds Ondskab. (Ps. 32.)*

Buen over Degnens Stol bar Indskriften: *Formaner Eder selv med Psalmer og Lovsanger og synger for Herren i Eders Hjerter. (Col. 3,16.)*

¹⁾ Fuon = Fyn er nok en Gørtlerfejl.

Alterklædet var af rødt Klæde med 4 Sølvtræsser og et Guldkors, hvorunder 1861 stod syet i Guld.

Paa Hovedaltertavlen Fodstykke stod:

Min Siel ophøier Herren, og min Aand gleder sig i Gud min Frelser.

— — —

Den ejendommelige gamle Altertavle blev benyttet til 1868, da Kirkesynet forlangte den afløst af en ny. Ved Kirkens Nedbrydning i 1880 blev den henlagt paa den nye Kirkes Loft, hvor den laa til 1904; da henledte daværende Kirkeværg, Grdjr., cand. theol. Kr. Rask i Nyborg Synets Opmærksomhed paa Levningerne, og Provst Henningsen erklærede, »at det maatte være i høj Grad ønskeligt, at den blev restaureret af kyndig Haand til Ophængning et passende Sted i Kirken«.

* * *

Den gamle Altertavle med dens Helgenbilleder minder os om Helgendyrkelsen, der var gammel i Kirken og havde sine Rødder i Oldkirken; men den greb stærkt om sig, særlig i Middelalderens sidste Tid. Sindsstemningen var mørk, og der var hos de fleste religiøse Mennesker en Angest for Livets mangfoldige Farer, for de synlige og usynlige Fjender. — — — Krig, Dyr-tid, Farsoter og andre Landeplager kom over Landene, og Forestillingen om en streng og straffende Gud beherskede Sindene.

Menneskene var i Nød, og i Nødens Stund nærmede de sig hellere en Helgen end Gud selv. Helgenerne blev da de Kristnes Helte og Forbilleder, hvis Liv beundredes og kaldte til Efterfølgelse.

Præster og Munke berettede Helgenlegenderne for Menigmand, som dog ikke selv kunde fæstne ved Læsning, hvad han hørte i Kirken; derfor benyttede Kirken

sig af Billedkunsten, ved Frescomalerier i den friske, vaade Kalkpuds paa Kirkehusenes Hvælvinger og Vægge, og senere, da disse Kalkmalerier synes at »gaa af Mode«, da tog Billedsniderne fat og skar Helgenbilleder til Kirkernes mange Altre, altsammen for at indprente Menigheden Kirkens Historie og Erindringen om dens hellige Mænd og Kvinder; man har derfor allerede tidlig i Tiden kaldt Billederne i Kirken: *Biblia pauperum*, d. v. s. de (aandelig) fattiges Bibel. — —

Den gamle Altertavle her — som de senkatolske Altertavler i Almindelighed — bestaar af et fladt Midterskab, hvori de udskaarne Figurer er stillet — i mange Tilfælde imod en forgyldt Baggrund. Skabet kan lukkes med Fløjdøre, der har Skulpturer paa Forsiden, medens Ydersiden er malet. Mellem Skabet og Bordet er der indskudt et Fodstykke, *Predella*. — — —

Hele denne Form hænger sammen med den katolske Gudstjenestes Krav. Naar Tavlerne sloges ud, maa de hellige Skikkelser paa den straalende Guldgrund have virket paa den undrende, naive Menighed, som saa de ind i Himlen¹⁾.

* * *

Altertavlen blev i 1905 undersøgt af nuværende Inspektør ved Nationalmuseet, Chr. Axel Jensen, der i Maj s. A. indberetter til Museet om Tavlen og bl. a. skriver:

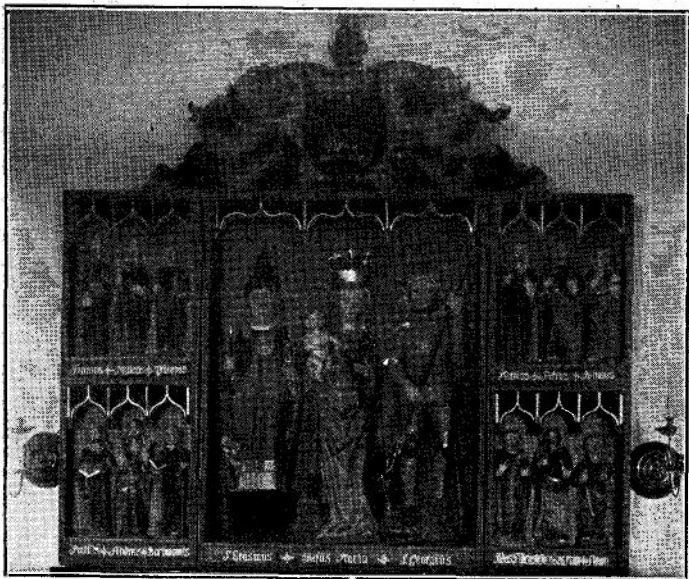
»De paa Langskov Kirkes Loft liggende Rester af en Egetræs Altertavle stammer fra Tiden ca. 1500.

Selve Midterskabet er borte; men bevaret er dets tre Figurer og den Række af tre blomstersmykkede Kølbuer, som har siddet over deres Hoveder. Figurerne er ca. 110 cm høje; det er en kronet, højpandet Maria, der rækker det nøgne Jesusbarn en Frugt; St. Jørgen, en Ridder og den hellige Biskop Erasmus. — — —

¹⁾ Chr. Axel Jensen: Danm. Snedkere og Billedsnidere.

Paa Fodstykket i Sidefløjene og under Kølbuer, der svarer til Midterskibets, staar 4 × 3 Apostle med Emblemer, ca. 50 cm høje. — — —

Over det gotiske Midterskab har man i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede anbragt et Topstykke af Eg. Det bestaar af udskaarne, gennembrudte Ornamenter,



Gotisk Alterskab i Langskov Kirke. (Fot P. Madsen)

omfattende et Bibelsprog (Johs. 11.), og det er kronet med den opstandne Frelser. Under Apostlene staar deres Navne med Skriveskrift. Figureerne er hvidmalede med brunt Haar og sorte, brune eller blaa Emblemer.

Som Kunstværk har dette gotiske Alterskab ikke Betydning; men det maa dog ansees for et stort Held, at det er undgaaet Ødelæggelse, idet det er ret ejendommeligt, baade i ikonografisk Henseende og som Dansk Arbejde.«

Alterskabet restaureredes i 1907 af Kunstmaler E. Boyer. Det manglende Midterskab gjordes af nyt, Rammen af Eg, Bagklædningen af Fyr, og deri opstilledes Tavlens tre Hovedfigurer, og Apostlene ordnedes i Sidefløjene.

Hele Tavlen blev smukt malet i flere Farver og med Guld. Figurerne har Guldhhaar og bærer røde, blaa, grønne og hvide Klædebon.

Opstillingen blev nu saaledes:

I. *Thomas* med Lanse i venstre Haand. Efter Kristi Bortgang til Faderen fik Thomas Parthien som Missionsegn, og Hieronimus skriver, at han ogsaa prædikede i Persien, Medien og Indien, hvor han led Martyrdøden i Meliopore paa Coromandelkysten; her blev han mishandlet, stenet og tilsidst gennemboret med en Lanse. St. Thomas kaldes Indiens Apostel¹⁾.

II. *Mattæus*²⁾, Herrens Gave, ogsaa kaldt Levi, var Tolder, men Kristus kaldte ham fra Toldboden til det »hellige Apostoliske Kald«. Efter Kristi Himmelfart prædikede han for Hebræerne og sammenstillede Herrens »Logia« paa Hebraisk. Er disse Logia det samme som vort Matthæus Evangelium, der kun findes paa Græsk, da maa dette være en Oversættelse.

Eusebios³⁾ fortæller, at Matth. drog om i Asien og kom til Ætiophes, hvor han prædikede i 20 Aar og lærte Kong Egippum, hans Dronning Euphemia og deres Søn at kende Kristus; men Egippums Efterfølger blev hans Modstander og lod ham halshugge foran Alteret⁴⁾.

III. *Phillip* er en kristuslignende Type med Bog i venstre Haand; han var fra Bethsaida. Traditionen siger, at han virkede i 20 Aar iblandt Skytherne og

¹⁾ Franciska Carlsen: Om Helgener (Kirkh. Saml.) — ²⁾ Tavlens Skriveform. — ³⁾ Biskop i Oldkirken (o. 275-340). — ⁴⁾ Nicolai Helduaderi: Martyrologia Sanctorum.

kom, da han var 87 Aar gammel, til Lille Asien, til Hieropolis, hvor han led Martyrdøden. Polycrates skriver, »at de bunde hannem paa it Kaars oc steenede hannem, indtil hand døde, Anno 53«.

IV. *Paulus* med opslaaet Bog i Hænderne, Hedninge-apostelen, der i sin Ungdom havde Gamaliel til Lærer og gennemglødedes af farisæiske Idealer, saa han ivrer imod Kristendommen. Efter sin Omvendelse foretager han sine store Missionsrejser og bliver ved disse og sine Skrifter en af den gamle Kirkes bedste Mænd.

Jøderne hadede ham, og Ap. Gern. slutter med, at han føres fangen til Rom, hvor han senere henrettes med Sværd. 29. Juni er Paulus' og Peders Dag.

V. *Andreas*, Peters Broder, »den mildeste af alle hellige Mænd«, holder det skraa Andreaskors foran sig. Om hans Virksomhed fortælles i bevarede Brudstykker, Andreasakterne¹⁾, at han overtalte Prokonsulens Hustru i Akaja til ægteskabelig Afholdenhed og bliver derfor dømt til Døden. Petrus Chrysologus²⁾ siger, at han blev korsfæstet paa et Træ; men efter senere Tradition led han Døden paa et skævt Kors, der blev denne Apostels almindelige Attribut.

Eusebios beretter, at Andreas prædikede for Skytherne i Egnene Nord for Sortehavet; derfor ærer Russerne ham som deres Apostel. Den 30. Novbr. er hans Mindedag.

VI. *Bartholomeus*, ♂: Tholmei Søn, er fremstillet ungdommelig med en Bog, Matthæi Evangelium, i højre og Sværd i venstre Haand. Om ham fortæller Legenden, at han bragte Evangeliet til Armenien og til Indiens yderste Grænse, hvor han paa Befaling af Kong Astyages blev fanget og levende flaaet³⁾. Bartholomæi Dag er den 24. August.

¹⁾ Fra Slutn. af det 2. el. fra Begyndelsen af det 3. Aarhundrede. —

²⁾ Biskop i Ravenna fra 433—450. — ³⁾ D. H. Wulff: Festernes Oprindelse.

VII. *Mathias* = Guds Gave staar med Evangeliebogen i højre Haand og kortskaffet Økse i venstre Haand; han prædikede i Judæa og Galilæa, og »da han ikke vilde afstaa fra Sandhedens Bekendelse, lod Annanus Ypperstepræst ham gribe, stene og derefter halshugge«, skriver Eusebios.

VIII. *Petrus* bærer i højre Haand Nøglen, Symbolet paa den apostolisk løsende og bindende Magt (Matth. 16), og i venstre Haand holder han en Bog; han er »den højeste Nøglebærer«, til hvem Bønnen lød, at han vilde oplade Himmeriges Port. — En barnlig Fantasi byggede det himmelske Jerusalem op af hjemligt Materiale. Man ser Peter staaende foran Døren til Himmerig, en pæn Bygning med Taarn, Spir, forgyldt Vejrhaner og høje Vinduer. Han sætter Nøglen i Døren for at aabne den for en Skare Sjæle, der kommer hid, ført af en Engel¹⁾.

Efter Herrens Himmelfart bliver Peter »apostelehoffdingh« og indtager en Førerstilling iblandt dem; han arbejder først i Jerusalem for Jødemissionen; senere kom han til Rom, hvor Markus var hans Tolk; her skal han have lidt Martyrdøden under Kejser Nero.

Mange Kirker er indviet til St. Peter; her i Egnen kan foruden Langskov nævnes: Linnerup²⁾, Ø. Nykirke³⁾ og Egtved⁴⁾.

IX. *Johannes*, Evangelisten, har lokket Haar om det ungdomsfriske, skægløse Ansigt og bærer en Kalk. Han hørte til Herrens fortroligste Vennekreds og indtager en fremragende Plads i den ældste apostoliske Menighed. Paulus kalder ham en af Menighedens Søjler (Gal. 2,9). En Tradition fra det 2. Aarh. siger, at han i sin høje Alderdom tog Bolig i Efesus, hvor han

¹⁾ Kalkmaleri i Elmelunde Kirke paa Møen. — ²⁾ Uldall: Danm. middelalderlige Klokker. — ³⁾ Danske Saml 2. R. 4 B — ⁴⁾ Danske Atlas Tom V. 973.

prædikede, og hvorfra han styrede Menighederne i Lille Asien. Hieronimus fortæller, at den gamle Apostel tilsidst maatte lade sig bære hen i Menighedens Forsamling og kun da sagde de faa Ord: »Børnlille, elsker hverandre!« Han skal være død i Efesus ca. Aar 100 i en meget høj Alder¹⁾. Den 6. Maj er hans Helgendag.

X. *Judas Tadaeus* bærer Kølle i venstre Haand; om ham beretter Eusebios, at Kristus befalede ham at drage til Landsfyrsten i Edessa, Abargo, og helbrede ham. Senere hen kom Judas atter til Abargos Land, hvor han prædikede Evangeliet og omvendte det ganske Rige til den kristne Tro.

XI. *Jaco Bus Maior*, d. e. den Ældre, er fremstillet i Pilgrimsdragt med Pilgrimshætte, med Lanse i højre og Bog i venstre Haand. Under Kejser Claudius lod Kong Herodes Agrippa nogle af den kristne Menighed dræbe, og Jacob lod han henrette med Sværd Aar 44, saa han blev den første af Herrens Apostle, der blev Martyr.

Efter Legenden kom hans Lig til Gallicien paa et Skib uden Ror, ført af hans Disciple, som forkyndte Evangeliet for Konge og Folk²⁾.

Hans Lig gemmes i Kirken i Compostella, hvor St. Jacob har gjort »utallige jertegn og gør endnu hver daw«.

Til Compostella drog da i hele Middelalderen store Skarer af Pilegrimme — ogsaa her fra Norden — og modtog der Pilegrimstegnet: en Muslingeskal. St. Jacob blev Spaniens Skytshelgen (St. Jago). Under Livets Vandring bad Menneskene til ham: »Bewar oss arme pelegrime oc ælende menniske fran all uchristelig død oc frels oss aff ald vor nød, som oss kand skade enthen thil siel eller lyff, och beskerme oss fran søn-

¹⁾ Teologisk Tidskr. N. R. III. B. — ²⁾ J. F. Fenger: Helgensager. (Kirk. Saml.)

den och gutz vrede . . . bed for os ath vy motte komme i then ewige glæde ewyndeligh¹⁾.

XII. *Simon*, der har en Sav i højre Haand og Bog i venstre, prædikede Evangeliet i Ægypten og Persien og bliver efter Jacobs Død Biskop i Jerusalem. Eusebios fortæller, at da han var 120 Aar gammel, blev han fanget af Kejser Trojan og dømt til at korsfæstes, og det skete.

— — —
I Midterskabet staar Jomfru Maria, Erasmus og St. Jørgen.

Maria er højpandet og udtryksløs; hun har gyldne Lokker og bærer mangetakket Guldkrone; i højre Arm holder hun »Jhesus«²⁾-Barnet, der er nøgent, og i højre Haand har hun en Frugt, som hun rækker hen imod Barnet.

Maria staar højt over alle Helgener; hun er »all Werdens frwa«, »den alsommildeste Jomfru«, »vor Frue«, som efter sin Død blev optagen til Himmelen og derfra rækker Menneskene sin Haand.

»Tw est faren till heimerige oc sidder som en lede stierne at lede oss til reth haffn«³⁾.

I gamle, danske Sange prises hun som Havets Stjerne⁴⁾. Havet er Verden. Maria paakaldes i indtrængende Bønner; »hun er alle faderløs' og moderløs' børns moder oc alle sorige fuld menneskis housualer oc alle vild farende vegeleder«⁵⁾.

Man bad til hende om Hjælp imod brat Død og imod den gamle Slange, Djævelen. »O Maria jen iomfru offuer alle iomfruer wer meg nær i myn yderste døtz stund, nor myn arme siel skall udgo aff mit syndige legom«⁶⁾.

¹⁾ Arne Magnæanske Saml. 782¹ Bl. 213. — ²⁾ Tavlen's Skrivemaade. — ³⁾ Arne Magnæanske Saml. 421¹² Bl. 95. — ⁴⁾ Brandt og Helveg: Den danske Salmedigtning I. — ⁵⁾ Arne Magnæanske Saml. 420¹² Bl. 40. — ⁶⁾ Ligeledes. 421¹² Bl. 77.

Jævnside med Fader vor lød Mariabønnen: Ave Maria, d. e. Hil dig Maria, der er de første Ord af en latinsk Hilsen, som paa Dansk lyder saaledes: Hil dig Maria, fuld af Naade, Herren er med dig, Velsignet er du blandt Kvinder, og velsignet er dit Livs Frugt. (Luc. 1,28 og 1,42). Senere tilføjedes: Hellige Guds Moder bed for os Syndere nu og i Dødens Time¹).

Ave Maria fik en særegen Plads i Folkets Andagt, da det blev Skik at bede denne Bøn tre Gange, mens Aftenklokkerne ringede Solen ned²). — — —

Ved Marias højre Side staar *St. Erasmus*: den elskværdige, med Krumstav i højre og Monstranshus i venstre Haand; han staar i en sort Gryde, der naar ham halvvejs til Knæene. Ansigtet har et værdigt Udtryk; Guldhaaret er dækt af Bispehuen. Bispehuen og Krumstaven betegner hans Stilling i Kirken, Gryden hans Marterredskab.

Den hellige Biskop Erasmus var meget kendt og holdt højt i Ære her i Norden, uden at det kan forklares, hvorledes han er kommen til den Ære hos vore Forfædre.

Han skal have været Biskop i Antiochia i det 3. Aarhundrede og gjort mange Undergerninger³). Under Kejser Deokletians Kristenforfølgelse trak han sig tilbage til Libanons Bjerge, hvor han blev i 7 Aar i Ensomhed og fik sin Føde paa underfuld Maade. Om sider gik han paa Englebud tilbage til Antiochia, hvor han helbredte syge og gjorde mange Undere. Deokletian lod ham nu »gribe, piske og kaste udi en Pande, som stod paa Ilden, opfyldt med Svovel, Peg og Olie og sved«⁴) (o: kogte).

¹) G. Jørgensen: *Fra Bispens og Munkenes Tid*. — ²) Ellen Jørgensen: *Helgendyrkelsen i Danmark*. — ³) J. T. Fenger: *Helgensager*. — ⁴) Nic. Helvaderus: *Historiarum sacrarum*.

Vore Forfædre havde stor Tillid til Erasmus; han gav Føde og Klæder og Himmeriges Løn, og Bønnerne til ham var mange¹⁾. Det var Folketro, at »hvo som bad Erasmi Bøn om Søndagen, han skulde faa Mad og Drikke nok i den Uge²⁾).

St. Georgius er en Ridder i Rustning med Pyntestjerner paa Skuldrene og paa højre Arm; han bærer Guldhjælm og forgyldte Knæskinner; han træder paa Dragen og vil stikke sin Trefork i dens Gab. Over hans Ansigt er et mandigt Sejersudtryk, og han er utvivlsomt Alterskabets bedste Figur.

St. Georgius eller St. Jørgen var fra de første kristne Kejseres Tid en kendt og skattet Helgen, baade i Øst- og Vesterland. Han blev igennem Middelalderen den krigeriske Adels og Ridderlivets sande Beskytter og det ædle Forbillede for den sande Ridderlighed, der kæmpede for Kristendommen, for Æren, for Kærligheden, for Renheden og Sandheden imod Vold og Tyraneri. St. Jørgen er de svages Forsvarer og de lidendes Beskytter. Vi ser ham her træde paa Dragen, som han har kæmpet imod og overvundet, og deri har vi en symbolsk Fremstilling af den Kristnes Kamp imod det Onde.

Legenden fortæller, at han var født i Cappadocien, men kom som ung til Palæstina, hvor han tjente i Deokletians Hær, og man mener, at han var den modige, unge Mand, der nedrev de Edicter imod de Kristne, som Kejseren havde ladet opslaa paa Kirkedørene. Han blev fængslet og maatte gennemgaa utrolige Kvaler, før han led Martyrdøden.

¹⁾ D. H. Wulf: Festernes Oprindelse. — ²⁾ Erasmi Bøn findes i Brandt og Fenger: Chr. Pedersens danske Skrifter.

VII.

I Taarnets vestre Gavl var et aabent Glamhul, hvori Klokken hang; i den nordre Side var et Vindue ind til Gravkapellet og over dette en Indgang uden Dør til Klokken, og endnu højere oppe var et Glamhul. Der var ogsaa et Glamhul paa Sydsiden.

Paa Klokken var der ingen Indskrift, men dens ejendommeligt langstrakte Form tydede paa, at den var meget gammel.

I Taarnet var et Gravkapel med muret Hvælving og Indgang fra Kirken igennem en tre Alen høj Fløjddør.

I Kapellet stod 3 Kister med Hovedenderne imod Nord. Paa Kisterne var Blyplader med følgende Indskrifter:

Paa den ene:

Et Kikojon¹⁾ gik ud og hastig visnet,
der Herrens Sendebud: en Orm det stak
Et Bud fra Gud har gjort, at Blodet isnet
paa ham, der Budet fik at sove gak.

J. h. s.²⁾

Den i Live velædle og velbyrdige i Døden salige Hr. Jakob Kruse blandt os Levende en Kongelig Majts virkelig Cammer-Raad og blandt de Døde nu hvilende i Jordens Kammer □

Hans Fødsel var ædel og hæderlig paa Hvolgaard 1748 — den 16. Aug. — ved Faderen den velædle og velbyrdige nu salig Hr. Commerceraad Hans Kruse. Af Moderen den velædle og velbyrdige Fru Elisabeth Maria Kruse (gebor)ne de Vinding, hvis mange Sorger ere topmaalede ved en saa kjær Søns tidlige Død □

Efter nogle Aars privat Information blev vor velbegavede Unge(?) sat i Randers Skole 1763 og demitteredes fra samme 1767 med det Thestamonie, som Dyd og Flittighed fortjener. Overbevist om, at Før-

¹⁾ En Plante, nævnt i Jonas Bog, 4. Kap. — ²⁾ J. h. s. = Jesus hominum salvator = Jesus Menneskenes Frelser.

synet ei er bunden til nogen vis Stand lagde vor
 sig efter Landvæsenet og ved denne nyttige Videnskab
 nyttede sin Fru Moder baade før han 1776 blev ud-
 valgt til Hans Kongl. Majts virkelige Cammer-Raad
 og siden stedse □

Men se endog denne Glæde og Nytte skulde hastig
 forsvinde. Ved en Rørelse og Stikflod(?), som ufor-
 modentlig overfaldt vor Salige og efter 24 Timer om
 Aftenen den 21. Februar 1781 gjorde Ende paa det Liv,
 som var indskrænket til 32 $\frac{1}{2}$ Aar □

† † †

Har Ormen da et Kikojon anfaldet
 I bedste Ungdomsaaar paa Herrens Bud,
 Skal Ormene end blive sammenkaldet
 At gnave af hver Kød, Been Sener Hud
 Da lader dog Almagten en Grund spire
 Af den at forme en forklaret Krop
 For Sjælen med en evig Glands forzire
 Naar der er raabt: Døde kommer op □

Paa den anden Kiste læstes:

Herunder hviler Elisabeth Maria Winding født 1718
 i Storrिंग. Præstegaard af Hr. Anders Winding, Sogne-
 præst¹⁾ for Storrिंग, Stjær og Galten Menigheder og
 Hustru Cathrine Lihme, gift 1746 med Hr. Hans Kruse,
 virkelig Commerceraad og Ejer af Hoolgaard, levede
 i Ægteskab med ham i 19 Aar og i samme blev Moder
 til 8 Børn. Død 1793, den 21. August paa Hoolgaard
 i hendes Alders 75. Aar og efterlod sig to Sønner og
 to Døtre □

— † —

Bliv Støv til Støv igen, saa lød en Tordenstemme,
 Da Adam ved sit Fald var bleven Dødens Mand;
 Men siger dog, o min Aand, dig skal ei Gravens Gemme
 Indslutte med: du er bestemt til Englestand

¹⁾ Anders Christensen Winding og Hustru, Cathrine Christophersdatter
 Lihme.

Ved ham — Forsoneren — Guds Lam, som for os døde,
 Men sejerrig opstod og knuste Dødens Magt.
 Af de Opstandne blev han selv den første Grøde.
 Han og forklare vil det Støv, her er nedlagt.

— † —

Paa den tredie Kistes Plade stod:

Prov¹⁾ 14,32. »Den Retfærdige er frimodig endog i sin Død«. Det viste den i Live velædle og velbyrdige nu himmelsalige Herre Hr. Hans Jakobsen Kruse, Deres Kongl. Majest. velbetroede virkelig Commerceraad, Herre til Hvolgaard og Hammergaard, født paa Møgelkjær Gaard den 18. Januar 1722 af højfornemme Forældre, Faderen velædle Hr. Jacob Kruse til Hvolgaard Moderen velædle Mad. Elisabeth Bang, som gav ham en saa christelig som sædelig Optugtelse indtil 1733, da det kongl. Universitet i Kjøbenhavn gav ham et saa prægtigt som sandfærdigt Thestemon Aar 1740 om hans berømmelige Levned og grundige Lærdom med Charakt.: Laudabilis.

Det allerhøjeste Forsyn gav ham en saa ædelbaaren som dydædel Ægtefælle, den velædle og dydzirede Jfr. Elisabeth Maria Winding Anno 1746.

Med denne hans gudfrygtige Maria, fornuftige Abigael og yndige Rebekka gav Gud ham 8 Børn, 5 Sønner og 3 Døttre, af hvilken han forefandt de 2 Sønner og 1 Datter i Glæde og Salighed; men efterlod den dyrebare Moder med 3 Sønner og 2 Døttre i dybeste Sorg og Vemodighed, fordi han forlod dem, som til sin Død den 16. Juni 1765 havde elsket sin Elskværdige (Hustru) med uforanderlig Kærlighed, opdraget sine Børn med en prisværdig Flid og Skjønsomhed, omgaaet sine Venner med oprigtig Betroenhed og Trofasthed, frygtet sin Gud med sand Tro og sand Lydighed og derfor

¹⁾ Salomons Ordsprog.

nu med Glæde og Frimodighed ombyttede det timelige Gode med de evige Boder og gik ind til sin Herres Glæde i hans Alders 43. Aar.

Virtus post fata superstes.

Den førstnævnte Kiste var beklædt med Skind og havde — ved Hovedenden — en straaleformet Blyplade med Engle; ved Fodenden var Døden med Le og Timeglas.

De to andre Kister var beklædt med mørkerødt Fløjl.

Ved Kirkens Udsættelse resolverede Ministeriet, at de i den gamle Kirkes Taarn staaende Ligkister burde nedsættes under den nye Kirkes Gulv, og at Pladerne paa Kisterne burde ophænges i Kirken. Da Taarnet blev nedbrudt, blev Kisterne hensat i det gamle Vaabenhus, hvor de stod en Tid, før de sänkedes i Jorden. Om Kistepladernes Skæbne vides intet med Sikkerhed; det sandsynligste er, at de er fulgt med Kisterne i Jorden¹⁾.

VIII.

Vilde vi følge Kirkens Historie ned igennem Tiderne, da har vi i dens ældste Tid kun faa Holdepunkter. Dens Navn møder vi første Gang i Kirkelisten i Ribekapitlets Brevbog, »Ribe Oldemor«, fra Tiden o. 1325.

Deri nævnes under »Jællingshyssel« Langskou Kirke. Kirkens Historie er dog nøje knyttet til Hovedgaarden Hvolgaard, der i den katolske Tid hørte ind under Ribe Bispestol, og hvert et Aarstal i denne gamle Gaards ældre Historie er — paa en Maade — ogsaa et Aarstal i Kirkens Historie.

Bisperne lod Gaarden bestyre ved Officialer (Lensmænd). Anders Skeel, som tidligere er omtalt, var

¹⁾ Medd. af Grdr., cand. theol. Kr. Rask, Nyborg.

Official her. Før ham kender vi i 1434 Provsten Oluf Pedersen og senere i 1471 Provsten Jens Thun¹⁾, Provsten Jens Andersen i 1475, Niels Skram i 1479 og Væbneren Morten Bang²⁾ i 1486.

Biskop Hartvig Iversen Juel (1483—99) forlener i 1492 sin Broder »Welbyrdig Sven Palle Jul« med Hvolgaard; han ejer fra samme Tid og til 1521 Laage i Sindbjerg Sogn. — — —

I 1525 nævnes Kirken i Regnskabsbogen over Landehjælpen fra Kirkerne. Dens Afgift, VII march soluit (Sølv), er ringe i Sammenligning med andre Kirkers Afgift her i Egnen. Sindbjerg K. skulde svare XX march, Ø. Snede XXIII march, Hornstrup XX march o. s. v. Vi ser, at Kirkens Tilstand og Formuesforhold har været tarvelige.

Omkring Aar 1531 er Claus Sehested, der var en Søn af Sivert Sehested til Kriseby i Svandsen, Lensmand paa Hvolgaard. Biskop Iver Munk havde givet ham Brev paa Gaarden, vistnok fordi han havde ægtet dennes Slægtning Lisbeth Thomesdatter Juel; men da Bispen »uden skellig Grund« atter fratager ham dette Len og giver det til Peder Juel, opkræver Sehested Sandemænd i »Nørvangs« Herred og lader Peder Juel og Bispens Svende »sværge Hærværk over«, d. v. s. fik dem dømt for væbnet Vold.

Biskoppen fremstiller Sagen for Kongen (Fr. I), og Sagen hensættes til næste almindelige Herredag, men forliges forinden, idet Kongen »for Biskop Iver Munks og for flere Rigsraaders Bøns Skyld« forlener sin Mand og Tjener Claus Sehested med Korsbrødregård i Ribe, som den følgende Konge (Kr. III.) giver ham Skøde paa i 1547.

¹⁾ Han giver Møde paa Jelling Sysseleting Tirsdag næst for St. Dionisk Dag 1471. — ²⁾ Vejle Amts Aarbog 1917 II.

Claus Sehested bliver senere Lensmand paa Ribershus; efter Fr. I.s Død slutter han sig straks til Hertug Kristian og følger Johan Rantzau paa hans Tog i Jylland og Fyn og blev bl. a. betroet at føre den fangne Skipper Clement fra Aalborg til Kolding.

Peder Juel har Hvolgaard, mens Reformationen gaar hen over vort Land, og baade Gaarden og Kirken indrages under Kronen, hvor Gaarden forbliver til 1570 og Kirken til 1687. I 1538 har Kongen 372 Mark danske og 48 Joachimsdaler i Indfæstning af Gaarden foruden 453 Mk. danske i »Vesthe« af Godset¹⁾.

Et Par Aar efter, 5. Novbr. 1540, giver Kongen (Kr. III) Johan Brockenhus Brev ad gratium »paa Holgaard og Len i Ribe Stift« mod deraf at give 50 rhinske Gylden i Guld og gøre Regnskab for alt Sagefald, Gaardfæstning og Oldengæld, hvoraf Halvparten skal komme kgl. May^{tt} til bedste, samt tjene deraf med 2 geryst Heste til Lands eller udgøre 2 væragtige Karle til Skibs og holde Gaarden ved god Bygning²⁾.

Brockenhus synes kun at have Gaarden i kort Tid, thi allerede i Maj 1542 vitterliggør Kongen, »at vi af synderlig Gunst og for tro Tjeneste, som os elskelige Henrik Skultt vor Rentemester, har gjort vor kære Fader og Riget og herefter trolig vil gøre, have forlenet ham vor og Kronens Gaard Holgaard med al ret Tilliggende, som os elsk. Johan Brockenhus, vor Mand og Tjener, nu havde i Værge, dertil at nyde fri og kvit i hans Livstid mod, at han gør tilbørlig Tjeneste deraf, holder Gaarden ved Hævd og Tjenerne ved Lov, ej udfæster nogen af deres Gaarde, al den Stund de aarlig udgive deres Landgilde og anden Retlighed og holder deres Gaarde ved Magt, ej forhugger

¹⁾ Kinck: Ribe I. — ²⁾ Danske Kancelliregistranter 1535—1550.

Skovene eller skyder, slaar eller i nogen Maade ødelægger Adelvilt¹⁾).

Skærtorsdag den 26. Maj 1551 forlenes Erik Lange til Engelsholm med »Holgaard i Nørrejutland« at beholde indtil videre. Forleningen sker paa de sædvanlige Bestemmelser angaaende Gods, Bønder, Fiskeri, Skov og Jagt²⁾).

1562 faar Jacob Skeel Hoelgaard, som Erik Lange har haft i Værge, imod at gøre tilbørlig Tjeneste af Gaarden³⁾); men Skeel har kun Gaarden paa Kongens Vegne i ganske kort Tid; thi allerede 28. Juli 1563 udstedes der Pantebrev til Jens Juel til Alsted og Erik Lange paa »Hoelgaardt« for 3000 Daler, som de havde laant Kronen⁴⁾).

Om Efteraaret 1563 dør Jens Juel, og den 3. Novbr. s. A. udfærdiges der kgl. Tilladelse for Jørgen Sehested, Køgemester, til at indløse Gaarden med tilliggende Gods fra Erik Lange og Jens Juls Arvinger⁵⁾).

I 1564 ønsker Fru Anne Skram — Jens Juels Enke — et Stykke Skov, der ligger til »Huelgaardt«, til Mageskifte. Otthe Brade og Jørgen Rosenkrantz skal besigtige Skoven og beregne det Gods, hun skal udlægge derfor, og indsende klare Registre derpaa⁶⁾).

Jørgen Sehested indløser Hvolgaard for 3000 Jochimsdaler, som han har laant Kronen. Pantebrevet⁷⁾ er dateret 19. Maj 1564, og dermed standses det idelige Lensmandsskifte paa Gaarden.

Jørg. Sehested, der skrev sig til Hvolgaard og til Gross Nordsee, Perdøl og Gùlden, var Søn af Cai Sehested til Gross Nordsee og Cronsburg og Bege Poulsdatter Ahlefeldt. Som ung tjente han ved Hoffet, blev

¹⁾ Danske Magasin 4. R. IV. B. — ²⁾ Kancelliets Brevbøger. — ³⁾ Jydske Registre 8.34. — ⁴⁾ Kancelliets Brevbøger. — ⁵⁾ Jydske Registre 8.57. — ⁶⁾ Jydske Tegnelser 7.700. — ⁷⁾ Jydske Tegnelser 8.72.

i 1559 Hofjunker og i 1563 Køgemester. Under sin Hoftjeneste kom han i 1561 i Strid med en sachsisk Adelsmand v. Wulfsdorff. Striden førte til Duel, hvori Sehested dræbte sin Modstander¹⁾.

I 1564 forlader han Hoffet og faar Krogen i Forlening og dertil Hvolgaard. 1567 ombytter han Krogen med Hindsgavl, og i 1570 bliver han Ejer af en stor Del af Langskov Sogn, idet Kongen, Fr. II, sælger ham: Hoelgaard, 1 Gaard i Langskov, 5 Gaarde i Ølholm, hvoraf en kaldes »Hofgaard« og muligvis er den Adelsgaard, »Øthleholmsgardh«, som Peder Henriksen Prip i 1429 skøder til Hr. Erik Nielsen (Gyldenstjerne)²⁾, og det er vistnok den Gaard, Anders Skeel i 1459 giver til Bispestolen; de nordøstlige Gaarde i Ølholm hedder endnu »Hovgaardene«; endvidere faar Sehested 1 Gaard ved Langskov Kirke og i 1579 endnu en Gaard i Ølholm og 1 Gaard i Nyborg³⁾.

Jørg. Sehested ombygger Dele af Hvolgaard, thi i 1573 sender Kongen Forskrift til Abbedissen i Maribo Kloster, Jomfru Margrethe Urne, om at lade Jørgen Sehested, der vil lade sin Gaard »Hoelgaard« opbygge, faa 4 gode Ege i Skovene til Klosters Gaard Høyrup, hvor der skal være godt Bygningstømmer, og lade sin Fuldmægtig anvise ham eller hans Bud, hvor de kunne hugge Træerne til mindst Skade for Skoven⁴⁾.

Aaret i Forvejen har Kongen givet Sehested Gavebrev paa Kronens Part »aff thienden aff Langskouff Sogen at maatte bekomme uden Indfæstning och siden quit och frij uden Affgift thend nyde och beholde«⁵⁾.

Allerede i 1574 afgiver Sehested Hindsgavl til Kronen og trækker sig tilbage til sine holstenske Ejendomme, men han er vedblivende Ejer af Hvolgaard og nyder

¹⁾ Jørg. Sehested i Biogr. Leksikon. — ²⁾ Trap: Danmark. — ³⁾ Kronens Skøder. — ⁴⁾ Fynske Tegnelser 1.278 b. — ⁵⁾ Fynske Registre 1.25.

som dansk Jorddrot Fordelene af sine Ejendomme her. Et Par Eksempler viser dette:

I 1578 søger han og faar Tilladelse til indtil videre aarlig at drive 15 Stykker af hans eget hjemmefødte Kvæg toldfrit fra Hollegaard ind i Fyrstendømmet¹⁾, og i Aarene 1580—81 »tager han til sig Kronens Tiendekorn og Kvægtienden af Langskov Sogn« uden at svare den fastsatte Afgift deraf.

Lensmanden paa Riberhus, Albret Friis, klager til Kongen over Sehesteds Adfærd, og Kongen vil da lade Sehested erklære sig om, med hvad Ret han har taget Tienden, og hvis han har Uret, maa han betale, da han er i Stand dertil²⁾. — — —

Jørgen Sehested dør vistnok i 1610 i en høj Alder; hans Hustru, Anna Ditlevsdatter Buchwald, dør i 1626.

Jørgen Sehesteds Eftermand var Albret Friis, der ogsaa ejede Haraldskjær og nævner sig til disse to Gaarde; han var først Lensmand paa Sebler Kloster, senere Rigsraad og Lensmand paa Riberhus.

Som Ejer af Hvolgaard forlenes han af Kongen med Uldum og Langskov Sognes Kongetiende paa de samme Betingelser, som Sehested havde haft. Det befales Sognemændene at levere ham Tienden i Kærven; hvis nogen tiender urigtigt, skal Friis have Ret til at lade hans Korn kaste og Bonden selv straffe efter Recessen, hvis han har forset sig³⁾. Tiendeforleningen varede kun faa Aar, thi i 1597 »skal den annammes under Slottet« (Koldinghus)⁴⁾.

Albret Friis dør paa Riberhus den 24. April 1601, og hans Datter Else besidder Gaarden en Tid og »fæster« igen begge Sognes Tiende. Om Tienden i Langskov Sogn hedder det:⁵⁾ »Langskov Sogn har Jomfru

¹⁾ Jydske Registre 2.225. — ²⁾ Sjællandske Tegnelser 15.230 b. — ³⁾ Jydske Registre 5.22 b. — ⁴⁾ H. F. Rørdam: Danske Kirkelove II. — ⁵⁾ Lensregnskaber fra Koldinghus for 1610—11.

Elsb. Friis til Hvolgaard fæst hendes Livstid 2(0) August Anno 1604 og giver aarligen

Rug V	Ørtuger
Byg V	

Og til Kvægtiender er det i nærværendes Aar opbaaret
 for II Kalve II Mark
 for IIII Lam I Mark
 for I Gris 4 β dansk
 for Føl og anden over-
 løbendes XVI β dansk er saa i Penge
 I D. I Mark II β dansk.« — — —

Jomfru Else ægter Henrik Holk og bringer ham Hvolgaard i Medgift, men han sælger Gaarden i 1624 til Anders Friis, der i 1625 afhænder den til Casper Rantzau til Schmoel; hans Søn, Henrik Rantzau, ejer den i 1638. — — —

Den 11. Marts 1680 skøder Enevold Brochmand Hvolgaard med 48 Tdr. Hartkorn og en hel Del Bøndergods til Generalmajor Hans Frederik Levetzau til Oxholm, Refstrup og fra 1695 til N. Elkjær¹⁾, og under denne Ejer gaar Kirken ind under Gaarden, hvor den forbliver i ca. 130 Aar.

Ved Reformationen gik den, som nævnt, ind under Kronen, der ejer den til ²⁷/₁ 1687; da faar Peder Rodsten — Sekretær i det danske Kancelli — paa sine Søskendes og egne Vegne Skøde fra Kong Frederik d. III paa en Del Kirker og Jordegods — særlig her i Jylland. Deres Fader, Admiral Markvard Rodsten til N. Elkjær, havde i 1677 ydet Kongen en stor Forstrækning, og til Udligning for denne faar Peder Rodsten og Søskende Jura patronatis til 30 Kirker med Tiender ialt 522 Td. Htk. à 25 Rdl. og dertil Jordegods for ialt 27517 Rdl. 1 Mk. 2 Sk., men efter Likvidationen tilkommer det P. Rodsten at lægge fra sig 294 Rdl. 1 Mk. 15 Sk.

¹⁾ Viborg Landstings Skøde- og Pantebog Nr. 19.

Blandt Kirkerne, Kronen her sælger, var i Koldinghus Amt: Nykirke, Give, Uldum og Langskov.

Kirkens gamle Tiender var: Rug 5 ørte, Byg 5 ørte, Hafre 1 ørte og Landgilde af et Boel paa Hesselballe Gade 3 Skilling lybsk. Dens Tiende Hartkorn var 15 Tdr. og dens Købesum altsaa 375 Rdl.¹⁾. Peder Rodsten og hans Medarvinger maa straks tiltræde denne og de øvrige Kirkers Tiender, enten de er bortfæstede eller paa andre Maader bortforundte, naar de tilbagebetale Fæsten²⁾.

Hvorledes Kirken er kommen fra Rodsten til Levetzau, ved jeg ikke, men da han i 1696 sælger Hvolgaard til sin Svigersøn, Oberst Detlev v. Brockdorff, da medfølger Uldum og Langskov Kirker med disse Kirkers Tiender, 30 Tdr. Htk.³⁾

Oberst v. Brockdorff og hans Hustru, Sophie Dorthea, synes at have haft Interesse for deres nære Kirke; vi har omtalt de dejlige Alterstager, der endnu pryder den nye Kirkes Alterbord.

Fra Brockdorffs Ejertid er bevaret et Syn⁴⁾ over Kirken; det er omstændeligt, men giver derved et fortrinligt Billede af den gamle Kirkes Tilstand i den Tid, og derfor vil jeg anføre det.

IX.

Den 24. Maj 1700 Langskoug Kirche Annexe til Wllum til huilcken Welbaarne Hr. Obrist Brockdorf er patron blev vdj Sogne Prestens welærværdige Hr. Offe Mouritzen Høyers offuerværelse siunet aff fire uvildige Mænd, Nemblig Niels Sørensen, Hendrich Oluffsøn och Oluff Pedersen alle af Nyborg och Tienere

¹⁾ Kronens Skøder II. — ²⁾ Jydske Registre 1687.^{259.} — ³⁾ Viborg Landstings Skøde- og Pantebog Nr. 30. — ⁴⁾ Kirkesyn i Nørvangs Herri 1700 (Landsarkivet).

til Laage och Christen Jensøn af Nyborg bye Tiener til Stougaard, da var bemeldte Kirches Tilstand befunden som følger:

Uden Til.

1. Thornet, som ej naar høyere end Kirchen, var paa grundvold, tag og mure paa alle Sider vel ved magt, undtagen Syndre och Vestre Sider, som behøfuede nogen spechning.

2. Thaget paa bemeldte thorn var paa begge Sider aff Tagstenn kunde pahsere, allene der manglede paa den Nordre Side 6 à 7 Stenn.

3. Høy-Kirchen, som bestaar aff 12 fag, var paa den Nordre Side paa grund och mur Dychtig noch.

4. Gavlen mod Østen ofuer Choret var i lige maade forsuarlig noch.

5. Den Syndre Side Manqerede vel spechning, som Murmesteren nu allerede arbejdede paa.

6. Taget paa den Nordre Side var den tredie Deel ved Choret mod Østen af bly tavler och forsuarligt, den Midterste Deel aff ny tagsteen i lige maade forsuarligt, den tredie Deel ved tornet mod Vesten aff gamel tagsteen, huorpaa manglede fire stycker steen, ellers kunde det nogenlunde pahsere.

7. Choret eller Lang-Kirchen er paa Nordre Side ogsaa paa grund och mur forsuarligt noch; den Syndre Side med lignende grundvold och mur — gavlen aff bindings Wærch och befunden alt sammen paa bemeldte Sider forsuarligt noch.

8. Taget paa Choret paa den Nordre Side aff bly kand pahsere. I lige maade paa den Søndre saa vel paa Høy- som Lang-Kirchen och aff bly befindis dychtigt noch.

9. Waabenhuuset aff bindings Werch och mur, huis

Fundament, som er aff træ paa den Vestre Side er brøstfeldigt saa vel gavlen mod Synden; iøfrigt mangler spechning.

10. Taget paa Waabehuuset var aff tagsteen paa begge Sider och fattedes paa den Vestre Side 5 Steen och paa den Østre var tuende i stycker, iøfrigt kand paksere.

11. Kirche-Diget forfaldet och behøfuer oppleggis paa adschillige Steder.

12. Kirchens port och stetter fantis ingen.

13. Winduet udi Choret vil fastgøres, nogle Ruder insettis. Det i Høy-Kirchen fantis forsuarligt; det udi tornet til pulpituet er brøstfeldigt och vil aff ny forferdiges.

Inden Til.

1. Alteret muuret aff steen och pannel uuden om.

2. Altar-taulen med gammel dags billeder och tuende laager samt Herren der ofuer, blaa omstrøgne, kand paksere.

3. Et par store, dychtige Messing lyse stager foræret til Kirchen af Welb. frue Obristinde Brockdorfs.

4. Alter-klædet aff rødt sribet silcke fløy(1) godt noch.

5. Alter-dugen aff fint gammel læret med gammel dags rød Søm om och syv Kaars paa af Kniplinger.

6. Messe-hagel fantis ingen; og heller der udj Mands Minde nogen har værret.

7. Messeskiorten var god noch.

8. En forsuarlig Kalch och Disch aff Sølf forgyldt.

9. Altar bog och Psalmebog — in octavus — forsuarlige.

10. En fyr Half kiste uden laas och beslag.

11. Schrifftestollen vel ved magt och repareret.

12. Degnestolen aff ny opsatt.

13. Daaben 1 fundt af Kampe-steen med Figurer udenom, med Messingfad vdj.

14. Prædickestollen gamel Dags Arbejde vel ved magt.
15. Lofftet i Choret nyt och Dychtigt i alle maader saa vel som ochsaa bielckerne derunder.
16. Loftet i Høy-Kirchen er i lige maade vel ved magt.
17. Pulpit(u)et med trap och stollene ovenpaa for-suarlig i alle maader.
18. Stollene alle vel ved magt, och paa quinde Siden 5 aff ny och paa Mandsiden under Pulpituet 4^{re} lige saa.
19. Murene Inden til baade i Choret og i Høy-Kirchen vel ved Magt, undtagen en sprecke ved Vin-duet i Choret.
20. Gulvet i Choret och Høy-Kirchen behøver spech-ning och nogle faa Steene.
21. Bindings Wærch vdj thornet och Klocke Wærch sterch och vel ved magt.
22. En Maadelig stor Klocke med ny taul (Toug?) gifuer god Lyd fraa sig.
23. Thorndøren med en Haspe kand pahsere.
24. En gamel Kirche-Dør med Jernebeslag och støck-laas (?) samt nøgle til reparerit och af ny forferdiget.
- — — — —
27. En fattiges taul aff Rydsleder indentil ofuer-betræcket med suort plyds och stofferit med echte Sølf Snore och trej bielder.
28. Waabenhuuset Inden til fattis ickun at Kalchis.
29. Dørentil bemeldte Waabenhuus kand och pahsere.
- Dernæst blef Siunsmendene tilspurgt, om thornet til Kirchen ey tilforen har været høyer, end som det nu befindis, huortil de suarede, att de alldrig kunde mindes, det nogen tiid har været høyer end som nu.
- For det andet blef de tilspurgt, om Dennem var Vitterligt, noget bly enten af Kirchen, Thornet eller Choret var afftaget och bortført och steene lagt i Steden.

Dertil de suarede, at de ey anderledes kunde mindes, end Thornet, Waabenuuset och den Dell af Kirchen, som er tækket med Tagsteen lige saa tilforne har værret.

Ydermere huorledis Kirchens stand tilforen haffuer værret enten bedre eller værre. Derpaa de berettede, at dend tilforne har været gandske Slett och forfalden och icke mindes dend at haffue værret i bedre Stand end som dend befindis.

At saaledes rigtigen er siunet grandschet och be-funden Bekræffte vj med egne Hænder og Zigneter.

Langschou Kirche ut supra.

Paa Provstens Vegne.

Udi Herritsfogdens

Jeremias Wolf (L. S.) *Offe Mour. Høyer* svaghed och loulig

Christen Jens(øn) (L. S.) forfald efter giort

Niels Søren(søn) H. O. S. O. P. S. fuldmacht.

Ursin (L. S.)

Oberst Detlev v. Brockdorff deltager fra 1701 i de danske Hjælpetroppers Kampe i Flandern og bliver Brigader i 1703; en Tid efter hjemkaldes han og bliver Generalmajor og Generalinspektør ved Rytteriet i Danmark og Holsten¹⁾.

I 1704 køber han paa Dødsboauktionen efter Biskop Ancher Anchersen († 1701) og dennes Enke, Anne Nielsdatter Ohling († 1703), Laage i Sindbjerg Sogn for 11,300 Rdl.²⁾; i 1705 køber han Grundet og faar — vistnok — samtidig Ø. Snede Kirke; hans Skøde paa Grundet kasseres — uden at man kender Grunden dertil — i 1710.

General Brockdorff, der var født 1655, dør paa Hvolgaard i 1737 og bisættes først i Langskov Kirke; men hans Kiste føres senere til Familiens Begravelse i Ø. Snede Kirke.

¹⁾ P. F. Rist: Detlev v. Brockdorff i Biogr. Leks. — ²⁾ Med 27 Td. Htk. og Bøndergods med 141 Td. Htk.

Mange Aar før sin Død overdrog han Hvolgaard og Laage med Gods og Kirker til sin Svigersøn Hieronimus De la Mare til Agersbøl, som var gift med Datteren Lucie Emmerentze. Obrist-Lieut. De la Mare har kun Godset en kort Tid, thi i 1722 sælger og bortskøder¹⁾ han Hvolgaard til »velfornemme Mand Sⁿ Jacob Kruse, Forpagter paa Møgelkjær«; i Salget medfulgte Hvolgaards Mølle samt Jordegods i Koldinghus og Silkeborg Amter, Uldum og Langskov Kirker med Korn- og Kvægtiende — Jura patronatus — og al anden Herlighed.

Gaarden²⁾ betegnes som »en frie og complet Sædegaard; Bygningerne er af Mur og Bindingsværk; paa Gaarden holdes over 100 Stude og fødes 50 dito, da Gaarden har gode Marker og Græsgange«³⁾.

Ved dette Køb gaar Gaarden og Kirkerne over i Krusernes Eje, hvori den forbliver i henved et Hundred Aar.

X.

Jacob Kruse og hans Hustru, Elisabeth Lauridsdatter Bang, viser Interesse for deres Kirker, dels ved god Vedligeholdelse og dels ved Gaver. Langskov Kirke faar et nyt smukt Alterklæde i 1735 og senere i 1739 en Lysekrone med deres Navne. Traditionen beretter, at Kronen blev lavet hos Gørtleren i Hage (Hammer Sogn), som senere gav sig til at forme falske Penge, hvorfor han dømtes til Døden og blev radbrækket⁴⁾.

I 1751 skøder⁵⁾ Arvingerne efter »den da afgangne Jacob Kruse og hans afgangne Hustru, der var begravet ved Langskov Kirke d. ³⁰/₆ 1750⁶⁾, Hvolgaard

¹⁾ Viborg Landstings Skøde- og Panteprotocol fra 1722—24. — ²⁾ Hovedgaardens Takst var: 1 Ager og Eng 32 Td. 3 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. Htk., i Skovskylid 2 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. Htk., i Mølleskylid 1 Td. 4 Skp. 3 Fdk. Htk. Bøndergodsets Htk. var 209 Td., Kirkernes 30 Td. — ³⁾ Andr. König: Noget om Herregaardene i Ribe Stift. — ⁴⁾ Medd. af Grdjr. Jens Bundgaard, Hvolgaards Mark. — ⁵⁾ Viborg Landstings Skøde- og Pantebog Nr. 42. — ⁶⁾ Langskov Sogns Kirkebog.

til deres Broder og Svoger *Hans Jacobsen Kruse*. Søsteren, Jomfru Maren Kruse, var $18/9$ 1750 copuleret med Mons^r Christen Krarup Listo fra Ræbro Mølle.

Hans Jacobsen Kruse var født paa Møgelkjær 1722; han ægter i 1746 Jomfru Elisabeth Maria Winding, en Præstedatter fra Storning; i Ægteskabet var der 8 Børn¹⁾, hvoraf 3 døde som smaa. H. J. Kruse udnævnes til Commerceraad og er sammen med sin Hustru god-sindet imod deres Kirker i Uldum og Langskov, der begge »i Stand sættes«.

Commerceraaden dør allerede i 1765, hvorefter hans Enke besidder Gaarden til ind i 1784. Aaret efter H. J. Kruses Død sælger hun Hammergaard, og Hvolgaard bortforpagter hun til sin Broder, Christopher Winding.

Søsteren²⁾, Inger Marie Andersdatter Winding, ægter $30/6$ 1761 Sognets nye Præst, Søren (Severin) Frantzen Bornemann³⁾, men Ægteskabet var kun kortvarigt; hun dør allerede $8/2$ 1765. Forbindelsen mellem Sognepræsten og Kirkeejeren var dog nok til Gavn for de to Sognekirker, der begge blev holdt i ordentlig Stand, om det vel nok er temmelig meget sagt, naar der i en Beretning⁴⁾ fra den Tid skrives, »at Kirkerne var begge smukt prydede«.

I 1768 giver Fru Winding Kruse nye Kirkebøger til sine Kirker; i den for Langskov Sogn er prentet paa første Blad: »Langschou Kirke-Bog Bekostet og Givet af Kirke-Eyeren Fru Commerce-Raadinde Kruse. til Hvolgaard Dend første Januari Anno 1768«.

¹⁾ I 1760 er der fint Daabsgilde paa Gaarden. D. 20. Post Trin. døbes Velbyrdige Hr. Commerce-Raad Kruses Søn, kaldet Hans, baarne af Møsteren Jomfr. Inger Marie Winding. Faddere: Monsr. Fogh til Laage, Monsr. Bornemann, Monsr. Udsen, Monsr. Winding og Mad. Høyer, Uldum. — ²⁾ En yngre Søster, Ingeborg Dorthea Andersdatter Winding, ægter i 1771 i Uldum K. Claus Pedersen Mønnich af Horsens, Spr paa Hirtsholm, senere i Rubjerg-Maarum. — ³⁾ Spr. i Uldum-Langskov fra 1760-1780 — ⁴⁾ Pastor Lachmans Udkastning til en fuldstændig Beskrivelse angaaende gamle og ny mærkværdige Ting i Kjøbstæderne og paa Landet.

Den 11. September 1770 synes¹⁾ Kirken og dens Ornamentter »efter velærværdige Høylærde Hr. Provst Winthers Ergangne begæring« af Sognepræsten og fire tilkaldte Mænd: Niels Nielsen, Jesper Povlsen, Niels Christensen og Simon Andersen, og Kirken befindes »i skickelig Stand«, og i Juli 1775 visiterer Provst Neusch og finder Kirken »i forsvarlig Stand«.

I 1784 ^{30/11} skøder Fru Winding Kruse — sal. Commerceraad Hans Kruses Enke — til sin Søn, *Anders Winding Kruse*, Hvolgaard med 34½ Td. Htk., ufri Jord 6 Td. Htk., Tiender 46 Td. og Bøndergods 272½ Td. Htk. for 44515½ Rdl. Foruden Uldum og Langskov Kirkers Tiender (30 Td. Htk.) medfølger Træden Sogns Kongetiende (16 Td. Htk.)²⁾

Som Skødets Underskrivere ses Enkens Væрге, »Velædle Hr. Steenstrup til Kioldkjær, og Velædle og Velærde Hr. Plesner, Sognepræst for Uldum og Langskov Menigheder«³⁾.

Et Par Aar efter dør Forpagter Christopher Winding, 59 Aar gammel, og begravnes ved Langskov Kirke ^{5/7} 1786⁴⁾. Fru Kruse dør paa Hvolgaard d. 21. Aug. 1793 og blev, som vi har set, hensat i Familiebegravelsen i Kirkens Taarn. — — —

Anders W. Kruse er utvivlsomt — i sin første Ejer-tid — en god Kirkeejer, der lader begge sine Kirker »reparere« og begge »smukt pryde«⁵⁾. Da dette er sket, foretager han en Inddeling af Stoele-Staderne i Langschou Kirke, som »forfattes« efter Kirkens Reparation i A^o 1787.

¹⁾ Ribe Bispearkiv. — ²⁾ Nørv.-Torr. H. Skøde- og Pansprotocol Nr. 3. — ³⁾ Spr. fra 1780—91. — ⁴⁾ Langskov Sogns Kirkebog. — ⁵⁾ Hofmans Fundationer IV.

Mandfolkenes Stoele:

Nr. 1. Til Hvolgaard.

- 2. Ole Poder af Nyborg og Hans Krog af Ølholm, Søren Jensen og Peder Eskesen af Nyborg.
- 3. Michel Hauges, Kristen Hansens af Ølholm, Therkel Andersen, Nyborg, og Kristen Hougaard, Ølholm.
- 4. Kristen Kristensen, Nyborg, og Kristen Hougaard, Ølholm, Simon Andersen og Hans Hansen (Hougaard), Ølholm.
- 5. Povl Mathisen, Anders Sielland, Anders Iversen og Kristen Nielsen af Ølholm.
- 6. Knud Vestisen, Kristen Iversen, Kristen Mønster og Nicolaj Jensen af Ølholm.
- 7. Laurs Iversen, Niels Smed, Niels Bundgaard og Jesper Povlsen af Ølholm.
- 8. Lars Skolemester, Kristen Sørensen, Hans Kudsk og Peder Andersen af Ølholm.
- 9. Hans Pedersen, Peder Sørensen, Frederik Jensen, Therkel Jørgensen, de 2^{de} første af Hauge, de 2^{de} sidste af Hvegholm.
- 10. Mads Skovfoged, Niels Gartner, Søren Andersen af Langskov og Jacob Andersen af Ølholm.
- 11. Jep Olesen. Anders Jonasen, Jens Lassen af Ølholm og Hauge Huus.

Resten af Husmændene, unge Karle og Dreng, søge Plads paa Pulpituret.

Qvindfolkenes Stoele.

Nr. 1 og 2. Til Hvolgaard.

- 3. Hans Hansens, Christen Sørensens, Michel Hougaards og Peder Andersens.
- 4. Simon Andersens, Christen Nielsens, Kristen Hansens og Kristen Hougaards.

- Nr. 5. Lars Jensens, Anders Jensens, Christen Mønsters og Poul Mathisens.
- 6. Hans Krogs, Nicolaj Jensens, Jens Christensens og Niels Smeds.
 - 7. Hans Pedersens, Peder Sørensens, Kristen Iversens og Anders Siellands.
 - 8. Jesper Poulsens, Niels Bundsgaards, Hans Kudsk og Knud Vestisens.
 - 9. Mads Skovfoges, Niels Gartners, Lars Skolemesters og Søren Andersens.
 - 10. Jacob Andersens, Jep Olesens, Friederick Jensens, Hauge Huus.
 - 11. Anders Jonasen, Jens Lassen, Hans Jensen og Anne Evalds.
 - 12. Anders Povlsens, Lars Christens, Søren Christensens, Kristen Dynesens.
 - 13. Peder Laursens og Jens Jensens.

I Altergulvet.

- Nr. 1. Ole Poders, Kristen Kristensens, Søren Jensens og Peder Eskesens.
- 2. Therkel Andersens og Therkel Jørgensens¹⁾.

— — —
Kirken synes i 1791, og Synet siger:²⁾

»Langschou Kirke, Ejer Hr. Kruse til Hvolgaard, er paa den ene Side belagt med Blye og paa den anden Side med Teglsten. Den har ingen Loft i Waabenhuset, men er i øvrigt i forsvarlig Stand.

Veyle d. 30. November 1791.

Schøith.«

Nogle Aar senere — »Anno 1797, 14. Juli« — indgaaes en Forening imellem Hr. Anders Winding Kruse og en Del af Beboerne i Sognet om Korn- og Kvæg-

¹⁾ Liber Daticus. — ²⁾ Ribe Bispearkiv.

tienden, som blev disse Beboere overdraget i deres Besiddelsestid for en bestemt aarlig Afgift.

I Tiendebrævet hedder det: Paa Grund af den kgl. Indbydelse af 18. Marts 1796 har jeg Anders Winding Kruse af Hvolgaard overdraget dens Anpart af Korn- og Qvægtiende til underskrevne Beboere i Langskov Sogn paa deres Besiddelsestid imod den anordnede og herpaa bestemte aarlige Afgift i Penge, alt ifølge allerhøjest bemeldte kongl. Indbydelse 1 §. — — —

Hvorimod vi underskrevne Beboere herved forbinde os til at betale til Langskov Kirkes Ejere i vor Besiddelsestid aarlig til Kyndelmisse, som det nu er bestemt:

Ølholm: Simon Andersen	3	Rdl.	2	ⷵ	00	β
— Anders Simonsen	3	-	4	-	8	-
— Niels Bundgaard	3	-	4	-	8	-
— Poul Jespersen	3	-	4	-	8	-
— Jep Laursen (N. B. solgt til Iver Laursen	2	-	5	-	8	-
— Anders Iversen	3	-	0	-	12	-
— Afgangne Christen Møn- sters Enke Maren Claus- Datter	3	-	3	-	4	-
— Hans Jacobsen Krog	4	-	4	-	15	-
— Peder Andersen	3	-	3	-	4	-
— Jens Nicolajsen	3	-	0	-	0	-
— Christen Andersen Sof	2	-	5	-	8	-
— Jens Christensen	2	-	5	-	8	-
— Hans Pedersen Kudsk	4	-	4	-	15	-
— Jens Nielsen Hougaard	4	-	4	-	15	-
— Lars Mathisen	3	-	2	-	10	-
— Christen Nielsen	3	-	2	-	0	-
— Niels Christensen	4	-	4	-	15	-
Lateris	62	-	3	-	10	-

Lateris	62 Rdl.	3	10	β
Ølholm: Hans Hansen Hougaard	2	-	1	- 10 -
— Jens Christensen	2	-	1	- 10 -
— Jacob Andersen	0	-	4	- 0 -
— Lars Jensen	0	-	3	- 0 -
Nyborg: Niels Christensen	8	-	5	- 8 -
Hvegholm: Niels Christensen....	2	-	4	- 0 -
— Therkel Jørgensen...	1	-	2	- 0 -
— Johannes Poulsen ...	2	-	4	- 0 -
Hauge: Mads Pedersen	6	-	0	- 5 -
Windeløf: Michel Olesen	1	-	0	- 7 -
— Therkel Hauge	0	-	2	- 7
Summa...	91 Rdl.	2	9	β

Foreningsbrevet¹⁾ underskrives af de nævnte 28 Tiendeydere i Ølholm Skolehus d. 15. Decbr. s. A.

Anders Winding Kruse udnævnes til Landvæsens-Commissair og bliver Kammerraad. Som Aarene gik, blev hans Interesse for hans Kirker mindre, og det kneb med Vedligeholdelsen.

Kammerraaden dør, 62 Aar gammel, den 28. Decbr. 1813²⁾; hans Hustru, Anne Kierstine, f. Munckeberg, døde 12. August samme Aar. Endvidere døde paa Hvolgaard d. 18. Oktbr. s. A. Kammerraadindens Fader, Doctor juris Frederick Carl Munckeberg, der havde været Byfoged i Skanderborg fra ²⁰/₆ 1760 og tillige Birkedommer, og som havde opholdt sig et halvt Aars Tid paa Gaarden³⁾.

¹⁾ Nørv.-Torr. Herr. Skøde- og Panteprotocol Nr. 4. — ²⁾ Langskov Sogns Kirkebog. — ³⁾ Skolemester Lars Jensens Optegn. L. Jensen, f. i Vindelev ²⁷/₇ 1744, var Skolelærer i Ølholm i ca. 52 Aar, fra 1765—1816, da han overlod Embedet til Rasmus Ullum for 100 Rigsbd. i Afstaaelse og 50 Rigsbd. i Pension saa længe han levede og Enken det halve. R. Ullum efterfølges af Heinrich Rudolf Stejnmejr fra 1725—67; hans Eftermand var Peter Julius Steffensen, f. ²⁰/₆ 1841, fra 1867—1893, nu Grdjr. i Langskov.

Ved Kammerraad Winding Kruses Død gaar Gaarden og Kirken over paa fremmede Hænder, idet de sælges til Rasmus Ægidius, der i 1814 sælger Kirken til Langskov Sogns Tiendeydere.

Paa Sognemændenes Vegne handler »Selvejer-Gaardmændene« Peder Poder og Anders Therkelsen af Nyborg, Niels Bundgaard, Anders Andersen, Lars Jensen, Jens Knudsen og Hans Simonsen af Ølholm samt Anders Jacobsen Bødker af Hauge.

Køberne overtager Kirken med dens gamle Htk., 15 Tdr., med 111 Td. tiendepligtigt Htk., med dens Ornamentter og Prydelser, med de samme Herligheder og Rettigheder, Hr. Ægidius havde modtaget den med sammen med Gaarden, alt fra 1. Januar 1814 at regne; men de maa forpligtige sig til at holde Tiendeoverskomsten mellem Kammerraad Kruse og en Del af Sognets Beboere efterrettelig og til at vedligeholde Kammerraad Kruses og Families Begravelse paa Kirkegaarden, ligesom der overlodes Hvolgaards Ejere for stedse et fast Stolestade i Kirken.

Den accorderede Købesum var 4000 ^{rbd} Navne Værdi¹⁾. En Rest af Tienden indkøbes et Par Aar senere, ¹⁴/₄ 1817, for 595 ^{rbd} 40 Skilling Navne Værdi, og dermed er den gamle Kirke igen i Befolkningens Eje.

XI.

Fra Kirkens første Folketid har vi kun faa Vidnesbyrd til at fortælle os om dens Tilstand, idet de ældste bevarede Syn er intetsigende; men derfra kan maaske sluttes, at dens Vedligehold har været nogenlunde.

Senere — henimod Aarhundredets Midte — kniber det med Forstaaelsen af den gamle Kirkes Tarv. Et

¹⁾ Nørv.-Torr. Herr. Skøde- og Panteprotokol Nr. 7. Skødet er dateret 14. April 1817.

enkelt Eksempel viser dette. I 1843 ønsker Synet ved Provst Zahle¹⁾, »at det 108 Aar gamle Forhæng for Alteret afløses af et nyt, rødt af Farve af Fløjl, Silke eller Klæde«.

1852 henstiller Synet ved Provst Wolf²⁾, »at det gamle Alterklæde afløses af et nyt af rødt Fløjl med Guldbort«.

1856 gentager han Henstillingen.

1860 forlanger Synet ved Provst Kirketerp³⁾, »at Nedhænget for Alteret afløses af et nyt af Fløjl, Klæde eller Silke«, og først da — efter 17 Aars Forløb — kommer det nye Forhæng, der bærer Aarstallet 1861.

Kirkeværgerne havde ikke »skønnet« som Provsterne i det Tilfælde; men Henstillinger om Mur- og Tagreparationer kunde Værgerne ikke sidde overhøre.

I 1856 forlanger Synet, at Taarnets Tagværk underkastes en Hovedreparation; Taarnets østre Gavl, som var af Bindingsværk, bør opføres af Grundmur, og paa begge Sider af Taarnet bør være murede Gesimser i Stedet for de hidtilværende Sugfjæle.

Fruentimmerstolene bør forsynes med Rygstød (!)

Altertavlen med dens Figurer, Gelænderet for Alteret, Præstens og Degnens Stole i Choret bør opmales og udstafferes.

Alterkanden, som var af Tin, afløses af en ny af sort københavnsk Porcellæn med Guldkors.

Disse Udsættelser blev alle efterkommet, inden Synet kom det følgende Aar.

I 1867 forlanger Synet, at den gamle Altertavle afløses af en ny, og Maleren F. C. Lund maler »Jesus i Emaus«. Tavlen er i Brug i den nye Kirke.

I Halvfjerdserne rettes der stærke Angreb paa den gamle Kirkes Bygning. 1872 udsættes Kirkeskibets

¹⁾ Johan Christian Julius Zahle, da Spr. til Jelling. — ²⁾ Eiler Sophus Wolf, da Spr. til Hvejsel. — ³⁾ Rasmus Kirketerp, da Spr. til Ø. Snede.

Nordside til Ombygning i Løbet af 3 Aar; da Kirkens Værger ikke rører paa sig, kommer Synet igen i 1875 og forøger Udsættelserne i uhyggelig Grad, hvad der fører til, at Kirkeværgerne paa Tiendeydernes Vegne formaar Arkitekt Winstrup i Kolding til at udarbejde Tegning og Overslag paa en Ombygning af Kirkens Skib og Taarn, som de saa tilbyder at lade udføre inden for et Tidsrum af 8 Aar.

Nu holdes der Extra-Syn i 1877, og Sagen indstilles til Ministeriets Afgørelse, men dette nægter at udskyde Ombygningen i 8 Aar. I 1879 fremsender Tiendeyderne nye Tegninger og Planer — af Arkitekt Tage Olivarius i Randers — til Ombygning af hele Kirken. Under 27. Maj s. A. godkender Min. disse Tegninger m. m., og dermed er den gamle Kirkes Skæbne beseglet.

I Marts Maaned det følgende Aar paabegyndtes Nedbrydningen. Travle Hænder søgte da:

»at rydde bort det sammenfaldne Grus
og bygge atter frejdigt Herrens Hus.«

Arbejdet ved den ny Kirkes Opbygning overdroges til et Konsortium¹⁾ af Vejle-Haandværkere ved Murmester Mikkelsen og Tømremester Nichum. Grundstenen blev nedlagt den 19. Maj, ved hvilken Lejlighed følgende Beretning²⁾ indmuredes:

»Aar 1880 den 19. Maj i Kong Christian den Niendes syttende Regeringsaar nedlagdes Grundstenen til Langskov Kirke af Nørvang-Tørrild Herreders Provst Georg Ernst Becker, Sognepræst til Bredsten.

Paa den Tid var Carl Frederik Balslev, C. I. D. M., Biskop over Ribe Stift, Anders Andersen Sognepræst

¹⁾ Vejle Amts Avis 1/11 1880. — ²⁾ De nuværende Kirkeværger, Grdj. Therkel Kristensen i Nyborg og Grdj. Niels Povlsen i Ølholm har velvilgivet mig en Del Oplysninger.

til Uldum og Langskov, og Peder Steffensen Lærer og Kirkesanger i Langskov.

Kirken opføres paa samme Sted, hvor den gamle Kirke stod; denne nedbrødes i Marts Maaned.

Kirkeværgerne var:

Gaardejer Jens Hansen i Ølholm (Formand),
Gaardejer Therkel Christensen i Hauge.

Som assisterende:

Gaardejer Niels Christensen i Nyborg,
Gaardejer Hans Peter Eriksen i Ølholm og
Gaardejer Søren Christian Jensen, Hvolgaards Mark.«

Byggearbejdet skred godt fremad, og der ydedes godt og forsvarligt Arbejde af de forskellige Haandværkere; men det vakte almindelig Forargelse blandt Beboerne, at der ogsaa arbejdedes paa Søndagene.

Ved Kirkestolenes Indsættelse opstod en haard Strid mellem Godsejer Steensen Leth paa Hvolgaard og Kirkeværgerne. Godsejeren forlangte et herskabeligt Stolestade indsat for sig og Hvolgaards Ejere; men Kirkeværgerne forment, at naar de gjorde alle Stolene herskabelige, saa skulde der ingen Forskel være. Striden blev illustreret i »Folkets Nisse«, hvor man saa Gods-ejeren og Kirkens ene Værge, Therkel Kristensen, rykke i hver sin Stoleende; Steensen Leth rykker udad, og Therkel Kr. rykker indad — men Godsejeren er dog den stærkeste; han fik, der blev sagt ved Biskop Balslevs Hjælp, et lukket Stolestade øverst i Kirken¹⁾.

Efter Kirkens Afsyning blev Indvielsen fastsat til den 31. Oktober, og Biskop Balslev gav Tilsagn om at foretage Indvielsen. Et heftigt Snevejr havde dog nær forstyrret Højtideligheden. Indvielsen var fastsat

¹⁾ Ved Overrettsdom af 28/4 1883.

til Kl. 10 om Formiddagen, og Kirken var fyldt med Tilhørere, da der kom Telegram fra Biskoppen, at Sneen hindrede ham i at komme rettidigt, saa Indvielsen maatte udsættes til Kl. 2.

Menigheden samledes atter til den Tid, og Biskoppen indviede Kirken i den treenige Guds Navn, hvorefter Pastor A. Andersen¹⁾ talte²⁾.

I Indvielsesgave modtog Kirken en smuk Messinglysekroner fra Gaardejer Anton Marius Andersen og Hustru Ane Kirstine Marie Andersen af Nyborg.

Senere har Kirken modtaget flere Gaver, saaledes i 1902 en smuk Alterbrødsæske af Sølv, »Skænket af Otilie Steensen-Leth«, der senere betænkte Kirken med 8 Messing-Lysarme. I 1908, ³/₁₁, skænker Lærer H. P. Hansen, Langskov³⁾, Kirken en 7-armet Messinglysestage til Alteret.

I Hundredeaaret for Kirkens Overgang til Folkets Eje faar den i Jubilæumsgave en dejlig Sølvvinkande med Indskriften: »Skænket af Kvinder i Langskov Sogn 9. April 1914«, og i 1918 er Sognets Kvinder igen til Rede og giver Kirken Flagstang og Flag.

De nye, kønne Inventardele samles med de gamle, herlige Levninger: Alterskab, Døbefont, Døbefad, Lysekroner, Alterstager med Disk og Kalk fra den gamle St. Peters Kirke. Her kædes det gamle med det nye og hygger det velholdte Kirkerum; her er Arven fra Slægterne, som smuldre i Støv om Kirkehuset. Arven er forøget, og Nutids-Slægterne bærer den med villige Hænder henimod de kommende Slægtled.

¹⁾ Spr. ²⁰/₁₆ 1877—²/₄ 1887, senere Provst og Præst ved Vartov, død i Marts 1919.
— ²⁾ Horsens Folkebl. d. ²/₁₁ 1880. — ³⁾ Lærer og Kirkesanger i Langskov fra 1893—1916; han efterfølges af Gudmund Henneberg.

VEJLE KØBSTAD OG DENS INDBYGGERE

VED AAR 1735.

MEDDELT VED

C. PETRESCH CHRISTENSEN.

Nedenstaaende Meddelelser, som danner en Fortsættelse af tidligere andensteds udgivne Indberetninger fra andre Egne af Jylland (Vendsyssel, Thy, Himmerland og Hardsyssel)¹⁾, hidrører fra en af de »Relationer«, der fremkom i Anledning af Frd. ²⁵/₆ 1735. Ved denne Forordning blev det paalagt Stiftamtmandene i samtlige Landets Stifter at indsende til Kongen Relationer om de økonomiske Forhold m. m. i de dem underlagte Byer og Amter, og til Brug ved Udfærdigelsen lod Stiftamtmandene igen af de forskellige Retsbetjente, Toldere, Magistratspersoner etc. i deres Stift affatte specielle Indberetninger, i hvilke hver Embedsmand for sit Omraade, og for Byernes Vedkommende undertiden den derværende Magistrat, gjorde Rede for de i nævnte Forordning nærmere opstillede Spørgsmaal, der var følgende:

- 1) Angaaende ethvert Amts Tilstand, Beskaffenhed og Produkter.
- 2) Hvorudi enhver By og Distrikts Handel, Negocie (Storhandel), Haandtering og Næring bestaar.
- 3) Om samme har aftaget eller tiltaget og hvad derti kan være Aarsag.

¹⁾ For Øernes Vedkommende er Udgivelsen besørget af Hr. Kai Uldall.

- 4) Angaaende vores ved Søen beliggende og til Vands negocierende Provincier og Byer maa i Særdeleshed indhentes Efterretning om de ind- og udgaaende Varer ved egne eller fremmede Skibe blive ført, hvorledes ethvert Steds Skibsfart er beskaffen, hvor mange og hvor store Skibe ved hvert Sted befindes, hvor deres Fart egentlig gaar hen og hvorudi deres Befragtning frem og tilbage bestaar. Ligeledes skal og indberettes hvad egentlig føres til og fra Landstederne.
- 5) Om nogle og hvad Slags Fabriquer eller Manufakturer det være sig under hvad Navn det vil, udi enhver By, Amt og Provincie befindes. I hvad Stand de er, om der tilforn har været andre og hvad Slags og af hvad Aarsag de have aftaget eller ere ganske udgangne.
- 6) Om hvorledes og til hvem Privilegiae i saa Maade er udgivne, af hvilken Beskaffenhed, om de er monopolske eller exclusiva, hvilke der ere paa en vis Tid, og hvilke der ere bestandige.
- 7) Hvilke og hvor mange Societeter og Laug enhver By og Provincie har, saavel som og Tallet paa Kjøbmænd, Kræmmere, Haandværksfolk og alle dem, der driver Handel samt omtrent deres Tilstand, saavidt vides kan, om Haandværksfolk fattes dem og hvad Slags.
- 8) Om der er Indbyggere nok til at dyrke Landet, om Landvæsenet og Agerdyrkelsen ikke kunde være at forbedre, og hvad begge Dele maatte fattes.

Ved den her foretagne Udgivelse er Relationen i alt væsentlig gengivet i sin Helhed, dog saaledes at der er bortskaaret, hvad der kun vilde medføre trættende Gentagelser, og iøvrigt hvad der i nærværende Forbin-

delse maa forekomme ligegyldigt, som Indlednings- og Slutningsformularer o. l.

Hvad det sproglige angaar, er det tilstræbt i saa vidt Omfang som muligt at bevare Tidens Stil, om end en Del Affilinger har været nødvendige for at bøde paa Beretningens ofte meget knudrede Sprog og besværlige Stavemaade, saa at den derved kan blive des mere læselig og forstaaelig. Med Hensyn til Navne paa Steder og Personer er Gengivelsen dog bogstavret, hvilket for en Del ogsaa gælder de ofte ret pudsigt stavede Fremmedord.

Post 1.

Denne liden og ringe Bys Handel og Handtering, Næring og Brug bestaar ej udi andet end en liden Handling for Bonden, Landmanden og Byens Indvaanere, som drives af nogle faa af Byens Borgere og Indvaanere, som videre her efter ved en apparte Liste skal blive omstændelige forklaret ved Navn, enhvers Handtering og Brug, en Del andre liden og ringe Husnæring af Øl- og Brændevinssalg til dessens Brug. De tilforhandler sig Korn af Bonden og Landmanden paa de Tider, han paa Aaret noget har at miste, ligesom enhver kan bringe Skillingen til Veje. Nogle faa Hvedebrødbagere, som lader deres Hvede her til Byen fra Laalland med derfra hiemhørende Fartøjer een Gang om Aaret hidbringe, saa meget som de til Forbrug og Afsætning nødvendig kan eragte. En Del Avlsmænd og Vognmænd, for hvem som for hver Mand her i Byen, som Avling driver, Avlingen falder meget besværlig fremfor andre Steder formedelst de store Banker, lang og ond Vej, som her for Byen findes til dessens Dyrkelse, saa ingen Mand noget derved kan vente sig at fortiene undtagen de, som selv kan følge den idelig og alle Tider.

Den øvrige og største Del er Haandværksmænd saasom Skomagere, Skrædere, Smede, Handskemagere, Feldberedere, Sadelmagere, Hattemagere, Slagtere og Rokkedrejere med flere. En Del Fiskere som nærer sig af Byens Fiskeri, hvoraf de forhen nogle Aar til Byen aarlig har givet og svaret 10 Rixdaler, som af de gamle Kæmnerregnskaber kan beviises, mens nu i nogle Aar ganske intet, som videre den herved forfattede Mandtal skal give Forklaring om.

Haandværksfolkene, hvor af den største og meste Del ej noget synderlig er ejende, kan snart ikke udrede de Skatter aarlig, som de er ansatte for udi Byens ordinaire aarlige Paalæg til Broernes Vedligeholdelse, Indqvarteringen og andre til Byen nødvendig paakommende Udgifter, som og falder denne By hel tungt og besværligt formedelst adskillige Herligheder, Byen er frakommen.

2.

Om denne Bys Handels og Negociers Tiltagelse eller Aftagelse da vides ikke, den noget synderligt i Handel eller Negocie er tiltagen mere eller mindre end den nogensinde forhen været haver, saasom Handelen og Negocien her er ikkuns ganske liden og ringe som dette Steds Toldbog noksom hermed bevidner. Her for Byen har forhen været et Par Skibsrumme mens nu ej en eneste undtagen en halv Part, som Tobaksspinderen Johan Lindemand her i Byen er tilhørende. Thi ligesom een Mand af de, som her har handlet i nogle Aar, kan siufnes at være lidet i Stand opkommen ved Credit udenlands, hvor han har sin Handel og anden hans Viudskibelighed, saa findes og iblandt nogle (i hvor vel de endog har stræbet), som derved ganske og aldeles ere undergangen. Aarsagerne til Byens slette Handel og Vandel samt Borgerne og

Indvaanerne deres Uformuenhed, saa vidt vides, kan være disse:

1) Denne By ligger ganske indkneben imellem Fredericia, Colding og Horsens, saa dens Handel og Vandel bestaar ej alene i mere end, hvis Borgerne og Indvaanerne selv indbyrdes med hinanden kan handle, undtagen de paa tvende Mile Vejs omkring liggende Bønder og Landsbyer, som dog ej handle mere eller andet end, hvis der højnødvendig til deres Avlings Fortsættelse kan behøves, som bestaar allene af Jern, Salt, Tobak, Hør, Hamp, Blaar og Tiere og undertiden liden Specerie, Fisk og Tobakspiber til deres Verskaber, mens af Øl og Brændevin til samme tages ganske og aldeles intet af hos nogen Borgermand her i Byen nu mere end nogensinde tilforn, ihvorvel hans kongl. Mai^t allernaadigst haver befalet saadant i Købstæderne at tage, mens alt saadant uagtet brænder og brygger de selv endnu ligesom tilforn baade til deres Verskaber og anden deres Fornødenhed, ligesom de selv lyster.

2den Aarsag: I lige Maader findes det og med Landprang, idet en og anden omløber Landsbyerne med Tobak og anden Smaakram og igien opkøber alle Slags Skind og andet, hvis de tienlig til deres Fordel kan eragte, foruden og en og anden, som sidder beboende paa Landet i Huse, som sælger baade Salt, Jærn og Tiere, Tobak og mere, hvilket foraarsager denne liden By stor Præjudice og Afgang udi deres liden Handel og andre i deres Handværks Fortsættelse, ligeledes uagtet hans kgl. Mai^{ts} allernaadigste udgangne Forordninger og Befalinger.

3die Aarsag til denne Bys Ringhed og en Del Indvaaneres slette Tilstand er, at Skoven for nogle Aar siden er bleven ophuggen, hvilket fra den Tid af har

foraarsaget en stor Dyrelse for hver Mand paa deres fornødne Ildebrand foruden den store Summa Penges Udgift af Byen som den Tid gik med af 1000 til 1100 Rdr., hvoraf en Del Borgere endnu indesidder med sin Skovbrødre og forrenter aarlig til Skovfogdens Løn, som nyder af Byen aarlig 27 Rdr. 3 Mrk. foruden fri Hus, som Byen hannem her paa Veile Bys Mark har maattet lade opsætte, hvilket falder denne fattige By ganske besværlig, dog hvem har de herfor at takke uden sig selv, Kongen har været naadig og ikke straffet eller lønnet som vel var fortient; han har dog af særdeles medfødte kongl. Naade og Mildhed ved sin allernaadigste Resolution forundt Byen Skoven igien, naar den til Træers Udvisning tienlig kan eragtes, saavel som dens Græsning til deres Fæhøveder, som ellers vilde have faldet Byen langt mere besværligere, for hvilken højkongelig Naade vi, som nu lever paa Egnen, og Børns samt Børn og Børnebørn indtil 3die og 4de Led deres Vegne vil takke deres kongl. Mai^{tt} paa det allerunderdanigste.

4de Aarsag efter de af fremfarne Konger udi Danmark Højlovlig Kong Friderich den 2dens saa vel og Kong Christian den 4des derpaa allernaadigste paafuldte meddelte Privilegier dateret Coldinghus den 27. Martii 1635 er Veile By allernaadigst forundt en Mark af Skov, Ager og Eng her for Byen liggende, *Ladegaards Mark* kaldet, imod 1000 gode uforfalskede Dalers Forstrækning og Indfæstning, imod Byen deraf skulde svare den allernaadigste Landgilde og kongl. Skatter til Amtsstuen. Samme har Byen haft i Brug indtil Aaret 1718, da det allernaadigst behagede hans kgl. Mai^{tt} at indqvartere Rytterne i Kiøbstæderne, hvor da samme Mark af hans kgl. Mai^{tt}s allernaadigst beskikkede Relutions-Commissarier Hr. Gerstorff, Hr. Olle



Krabbe og Hr. Amtmand Jens Jørgen Seerup den Tid blev Byen fratagen og henlagt til Rytterhestenes Græsning og Høavling, uden at Byen noget allerringeste derfor i Vederlag nydt eller bekommet haver, hvilket vi understaar os at tilkiendegive, allunderdanigst bedende, Deres kgl. Maj^{tt} allernaadigst vilde række os Haanden og komme Byen til Hielp med samme Capital, da Byen samme kunde indsette i en Casse og der af trække aarlig Renter til den her ved Byen befindende slette Indsejlingsrever¹⁾ lidet Tid efter anden at forbedre saa og Byens Raadstuetaarn²⁾, som nu en stor Hjælp med første maatte behøve, samt til anden Byens højnødvendig Udgifter, hvorved da enhver Mand kunde nyde nogen Lindring, som ellers over enhver af Byens Borgere og Indvaanere ved forfattede Skatteligning skal udredes, eller og om det anderledes maatte behage Deres kgl. Mai^{tt} at forunde Byen i Vederlag for bemeldte 1000 gode uforfalskede Dalers Forstrækning den her for Byen befindende *Løget Mark* og dens Ejendom, som bestaar af 7 Td. 2 Fr. 2 Alb., som Byen ellers aarlig til Regiments Cassen i Colding ungefehr 38 Rixdlr. svarer, til evindeligt Arv og Ejendom ligesom al andet kiøbt Kiøbstædjorder fri for al kongl. Tyng af Skatter og Landgilde efterdags, som kunde være Byen ligesaa tienlig³⁾.

¹⁾ Revir = Strøm, Vandløb. — ²⁾ Det daværende Raadhus, der blev nedrevet 1780, var efter D. Atlas en Rest af Sortebrødrekklostret. Bygningen var 27 Alen lang $12\frac{3}{4}$ Al. bred, 10 Al. høj til Taget og i 2 Etager, hvoraf den nederste var med Hvælvinger, hvilende paa 5 Piller. Deri var indrettet Raadstue, »Sprøjtekammer» samt 2 Arrestkamre, og i øverste Etage var der Magasinloft og Munderingskammer for de i Byen indkvarterede Dragoner. Ved den søndre Ende fandtes »et højt, plat Taarn» af tyk Grundmur, der skal have været en Levning af Klosterkirken. I Taarnet fandtes ligeledes et Arrestkammer. For oven i Taarnet var et »Seirværk» samt en stor Klokke, kaldet Stormklokken, der senere er ophængt i det nuværende Raadhustaarn. Uden paa Taarnet hang en lille Klokke, som kaldtes Tiklokken, hvormed der daglig blev ringet Kl. 10 og ved andre Lejligheder. — ³⁾ Under $\frac{14}{10}$ 1766 blev det bevilget ved kgl. Resol., at Vejle Købstad fremdeles maatte beholde Løget Mark, »dog at deraf isteden for forrige Landgilde svares 50 Rdl. aarlig og de af Hartkorn gaaende Skatter». (Jfr. nærmere Gaarmanns Efterretn. om Weile Købstæd S. 21 f.

5te Aarsag er og, at denne liden By mere end andre Steder har 4 Broer aarlig at vedligeholde. I Særdeleshed er her en, som kaldes *Sønderbroen*¹⁾, som i sin Længde befindes at være tilvisse 56 Alen, foruden Stenbroen og andet, som Byen allene ved dens Indvaanere maa holde i Stand, uden at allerringeste af nogen Reisende for Carosser, Chaiser, Vogne og saadant mere til Byen og Broernes Reparationer, naar fattes, bliver erlagte, som andre Steder sker og dem allernaadigst ere bevilliget. Her findes en Møllebro 1 Mil paa den vestre Side af Byen, som kaldes *Wingsted Mølle*; den nyder Broenge af Øxen, Hester og Svindrifter, men disse Broer aldeles intet, ihvorvel en stor Del af saadanne Hæste-, Øxen- og Svine-Kiøbmænd og Prangere med deres Kaabler og Drifter idelig og alletider nu i nogle Aar fremfor tilforn her igiennem Byen og over vore Broer fører alt, formedelst den Aarsag de her ere fri, mens ved bemeldte Wingsted Mølle skal de svare Broenge, som foraarsager Byen desto større Udgifter, saasom det for et Par Aars Tid siden er passeret, at der ved Driften af deres Stude bemeldte Sønderbroer ganske i Stykker og Studene er under gangen i Søen, hvorover Vedkommende snart en Del deraf kunde have mist, om ikke en Del Byens Indvaanere havde kommet dem til Hielp; Broen maatte Byen igien paa egen Bekostning lade sætte i Stand, uden at allerringeste Skilling af dem til Byen eller Broen er bleven erlagt, hvilket og om Hielp til bemeldte 4 Broers Vedligeholdelse Borgerne og Indvaanerne for 2^{de} Aar siden ved allerunderdanigst Memorial ved hans kgl. Mai^{tts} Reise herigiennem til Norgr har anholdt mens ingen Resolution erholdet . . . etc.

6te Aarsag, at denne By findes ringe i Handel og

¹⁾ Foruden denne nævner D. Atl.: Nørrebro, Midtbro, Gieddebro og Stokbro eller Tyrildherreds Bro, de to sidste norden for Byen.

Vandel; det foraarsager en Del Fridericia, som allernaadigst af hs. kgl. Mai^{tt} er benaadet at være befriet for Consumption, hvorhen Bonden og Landmanden dessen Aarsag med sine Varer, han kan have at sælge, sig begiver, paa det han der formedelst saadan Frihed kan faa en Sk. mere for sin Vare, han der kan have at sælge, saa og en Sk. bedre Kiøb paa det, han der nødvendig eragter sig at tilkiøbe, ved hvilket denne liden By mister en Del Handel, siden det er vitterligt og i al Sandhed, at en Del Bønder rejser lige her igiennem Byen med, hvis de til Forhandling haver, og lige til Fredericia.

3die Post.

Her for Byen er ikke een eneste Skibberum undtagen Johan Lindemand, som nu paa et Par Aars Tid har været $\frac{1}{2}$ Part udi en Galiøth ejende, som hiemhører i Flensborg, paa 13 Læsters Drægtighed. Samme har for Byens Indvaanere afvigte Aar her fra Byen gjort nogle Rejser paa Norge med Kornvarer, hvorved de efter Udsigende skal have haft stor Forlis, og hiembragt igien her til Byen noget smaat Tømmerlast og Jærn, een Reise til Lybeck og Flensborg og fra ethvert Sted hiembragt nogle Varer for enhver af dem til Forhandling, ligesom enhver nødvendig til Afsætning kunde behøve Bonden og Landmanden tienlig at være, mens udi indeværende Aar til Dato har den faret paa Norge alene for bem^{te} Johan Lindemand selv og ingen anden. Ellers naar andre Byens Indvaanere, som handler noget, maatte behøve hiemfragtet eller bortfragtet, maa de enten fragte smaa Jagter fra Fridericia (som mestendel er sket) fra Horsens eller og en liden Jagt fra Tirsbech, som Jüncher *Niels Linde*¹⁾ er tilhørende. Hvor

¹⁾ Ejer af Tirsbæk, † 1746. (Jfr. F. Hvass: Personer og Familier af Navnet Hvas, V, S. 255 f.)

store de ere, vides ikke. Farten, hvor saadanne gaar, er allene paa Norge, som meldt er, Lybeck og Flensborg, og undertiden paa Kiøbenhafn, hvorhen velbeme^{te} Juncker Lindes Jagt nu allerede er paa Rejsen, mens ikke af Byens Indvaanere befragtet, mens ellers nok med ham hiem bestilt noget Salt, Sukker med videre. Befragtningen bestaar ellers ej i andet herfra til Lybeck og Flensborg end i baglasted Skibe med Sten de fleste Gange, undtagen det en Gang kan hænde sig, at man kunde finde sin Regning med lidet Korn af Rug og Havre, som dog ikkuns er ganske sielden. Det er ellers enhver her i Byen saavel og mange udenbys boende saavel af Skippere som andre vitterligt og bekiendt, hvorledes og hvor slet Indseglingen og Farten her til Byen er og befindes. De faa og smaa Fartøjer, som her i Fiorden maatte indhømme, kan endeligen komme ind til Byen paa $\frac{1}{2}$ Mil nær, mens en ganske slet Losse- og Ladeplads formedelst Grunde og manglende Vand i Reveren eller en liden Rinde at kalde, her ind til Byen, saa det undertiden, ja paa de meste Tider om Sommeren er ikke engang knap saa meget Vand, at Skibsfolkene eller Fiskerne kan gaa ind eller ud med deres ledig Baade, og naar det endelig er paa sit højeste, kan Fiskerbaadene, som vi her bruger til Ind- og Udførsel paa en 6 Tønders Størrelse med Nap og Nød fare ind og ud; dog maa de nøje passe Vandets Tid, naar det tiltager, som tit kan hænde sig man maa opbie 2 à 3 Dage, dessen Aarsag er mangan en Søfarende, som sig befrygter at komme herind, undtagen de, som just desto bedre er bekiendt, hvilket og forvolder og foraarsager Byen ikke en liden mens en stor Afgang udi sin Handel og Vandel.



4de Post.

Her i Byen findes ganske ingen Fabriquer eller Manufacturer, icke heller vides nogen at have været, undtagen nogle af Byens Indvaanere, som for et Par Aars Tid forhen begyndte at plante lidet Tobak, mens formedelst det ikke efter Skiønsomhed kunde nyde sin Fuldkommenhed, saa har de saadant igien ladet blive, uden det allene kan være Tobakspinderen *Johan Lindemand* og afgangne *Sl. Hans Thibis* Enke, som endnu dette Aar skal have et Par Agere med Tobaksblade plantet her paa Vejle Bys Nørremark. Dernæst findes her fattige Folk, som forarbejder nogle Hestedækker til 12 à 13 Skill. Stykket af grov Handskemageruld. Endelig findes her for Byen en Teglovn, som brændes Mursten udi, som 3^{de} Byens Indvaanere, nemlig Hr. Postmester Wolff, Consumptionsforvalter *Friderich Jørgensen* og *Stephan Hansen* er tilhørende, hvoraf de bortforhandler nogle her til Byen og nogle til andre Steder, hvor de bedst synes.

5te Post.

De som Privilegier her i Byen allerne af hs. kgl. Mai^{tt} er given, er ej flere en tvende Farvere, navnlig *Jes Hansen Torp* og *Friderich Jørgensen Schwartz* samt Organist og Instrumentist *Johan Jochim Mejer*, hvilke ere bestandige. Flere findes ikke her i Byen som Privilegia er forundte.

6te Post

af Societeter og Lauger ere her i Byen efterskrevne: Vognmænds-, Skomagere-, Skrædere-, Smede- og Handskemagere-Lauger, ved hvilke ikke vides nogen Haandværksfolk dennem fattes. Kiøbmænd og Kræmmerlaug er her i Byen ganske og aldeles ingen af; enhver handler, ligesom han bedst ved og kan.

Liste over Weille Byes Borgere og Indvaanere forfattet den 8. Augustii D^o 1735.

1. Classe.

Nr. 1. Prousten, Mag^r Mouritz Høyer¹⁾ lever af Kaldets Indkomster, er ellers udi en temmelig god Tilstand. Han er ejende 2^{de} Gaarde her i Byen, hvoraf den ene beboes af Hr. General Ebberhertz²⁾ og den anden af Hr. Cornet Mollerup³⁾, foruden Jorder og Eiendomme her for Byen saavel og Møllen her i Byen, som Christen Widesen af ham har i Fæste.

2. Capellanen Hr. Falch Bøg⁴⁾ er ei noget syndeligt ejende undtagen, hvis han kan have af Bohauge i sin Residentz, formedelst Kaldets Ringhed, dog maa han deraf leve og sætte Tæringen efter Nærringen, thi hans Indkomster er ikkun ringe.

3. Rector Hr. Olluf Bagger⁵⁾ er nylig for et Aars Tid her til Byen ankommen og er tillige Sognepræst til Winding, mens et ringe Kald, ja saa meget mindre at leve af, saa længe hans Anteassor Hr. Jesper Roesteen lever, som nyder noget af Indkomsterne til sin Lefnets Ophold, dessen Aarsag befindes han ikkuns af ringe Formue at være.

Rector Jesper Roesteen⁶⁾ er med sin Kone, som endnu lever, 2^{de} gamle svage og udlevede Folk, har ej syn-

¹⁾ F. 1678 paa Kjærbygaard, S. a. Mourits Hansen H. og Hstr. Giertrud Borchard. Sognepr. i Jelling 1705, i Vejle 1724, g. 1 m. Sophie Dorothea Wandal E. e. Sgpr. i Jelling Lars Gregersen Fog, og 2 m. Charlotte Amalie Curtz E. e. hans Formand i Vejle Mag. Eskild Nielsen Busch. Han døde d. ³⁰/₃ 1750. — ²⁾ Friederich Ebberhertz, der 1731 var Kommandant i Fredericia og 1732—38 Chef for det holstenske »geworbene» Regiment. — ³⁾ Johan Moldrup, S. a. Assessor Peter M. til Vestervigkloster, f. ¹⁰/₃ 1710, Kornet i det holstenske Rytterregim. 1730, Ritmester 1736, Major 1749 og tog sin Afsked 1754. Han blev 1731 adlet og ægtede 1733 Cathrine Elisabeth de la Mare (f. ³⁰/₃ 1717 † ¹⁰/₁₀ 1748). Han døde ²⁶/₃ 1762 og begge blev bisat i Familien de la Mares Kapel i Vejle Kirke. — ⁴⁾ † 1740. — ⁵⁾ F. 1696, S. a. Sognepr. til Kvong og Lyne Hans Lauritsen B. og Hstr. Margrethe Laugesdatter. Var, forinden han kom til Vejle, Hører i Varde. Han blev 1741 Sgpr. til Thorstrup og Horne og døde ⁴/₁₂ 1754. Gift 1 m. Magdalene Rasmusd. Fog (d 1748). G. 2 m. Melte Marie Poulsen. — ⁶⁾ F. d. ²³/₃ 1766, S. a. Sgpr. til Grimstrup og Aarre Anders Hansen Roest (Rostenius) og Hstr. Margrete,

derlig mere at leve af end den liden Contingent de af Hr. Olluf Bagger, som for er meldt, nyder.

5. Hørerer *Anders Jespersen*¹⁾ har et meget ringe Brød og Indkomster, dog sidder han med Kone og smaa Børn med al Sparsommelighed og lever deraf, saaledes som han kan.

6. Klokkeren *Anders Ahrentsen Møllensted*²⁾ lever ogsaa nogenledes af sin Tjenestes Indkomster, dog ej videre end Dag og Dagsens Komme.

2den Classe.

7. Byfogden *Mathias Hansen*³⁾ lever og nærer sig allene af sin Byfogedtieneste her i Byen og hans Herredsskrivertieneste paa Landet. Hans Tilstand er

der var D. a. Borgmester Holst i Vejle. Han blev 1686 Hører og Vicerektor ved Vejle Skole, og da den daværende Rektor, Oldenborg, døde, søgte han dennes Enke og fik hans Embeder som Rektor ved Skolen og Sognepr. til Vinding. Han døde d. 23/7 1745. Den daværende lærde Skole i Vejle blev nedlagt 1739, og Skolehuset, som var opført af Bindingsværk, blev benyttet som Klokkerbolig.

¹⁾ Er sikkert identisk med ovennævnte Jesper Roesteens Søn Anders, der nævnes i et Kopskattemandt. af 1743 som Kordegn og Skoleholder i Vejle, og hos hvem Faderen da boede i »et lidet Kammer«. Han ejede en lille Gaard, hvori han holdt Skole, »formedelst Skolehusets store Brøstfældighed«. Han døde 1751. — ²⁾ Paa en Skatteangivelse af 1743 skriver han sig Mühlensteth. Ved den store Ildebrand 1739 nedbrændte hans Gaard, hvorved han mistede det meste af, hvad han ejede. Hans Hustru var Anne Kirstine Mortensdatter, med hvem han blev gift d. 18/10 1718. Han døde 1750. — ³⁾ Blev 1701 konstitueret som Herredsskriver i Nørvang-Tørrild Herred med Successionsret til Embedet. Hans Ansøgning var skrevet i Kolding, men oplyser intet videre om hans Fortid. 1718 blev han tillige Byfoged i Vejle og fik ved den Lejlighed en god anbefaling af sin Amtmand. 1740 havde han, som da var bleven noget til Aars, ansøgt Kongen om en Stedfortræder ved Herredsskriveriet i Nørvang-Tørrild Herred, men da Herredsfogedembedet i samme Herred kort efter blev ledigt, meldte han sig ikke desto mindre som Ansøger. Kongen nærede Betænkelighed, men Stiftamtmanden anbefalede ham varmt og skriver bl. a., at han foruden at han passede sine Embeder godt tillige var »en from, sagtmodig, gudfrygtig og ærlig Mand«, hvilket alt kunde bekræftes ved Attester fra Sognepræsten, Hospitalsforstanderen og »en Del bedste Borgere«, samt »at det vilde lægge ham i Graven, om han efter saa mange Aars tro Tjeneste skulde for hans Alders Skyld agtes hans Majts. Naade uværdig«. Kongen udnævnte ham da, men saaledes, at han maatte afstaa Herredsskriverembedet, og at Stiftamtmanden maatte tage Ausvaret for hans Embedsforøelse. Den sidste Betingelse bevirkede dog, at der det følgende Aar — uagtet han hidtil havde givet personligt Møde paa Tinge og fungeret upaaklageligt — blev beskikket ham en Medhjælper og Successor i begge Embeder, nemlig Byfogden i Kolding, Christian Grundahl. Han døde 1745, og hans Enke, Hylleborg Blænsted, med hvem han var bleven gift d. 5/7 1736 og havde en Søn ved Navn Mathias (f. 1738), døde 1748.

maadelig. Naar Gælden alt bliver betalt, findes ikkuns lidet til overs, mens sidder og holder Billance (!)

8. Postmesteren *Geerth Wolff*¹⁾ har for nogle Aar siden sit i temmelig god Handel, Vandel og Tilstand, men formedelst store Tab og Forlis paa Skib og Gods i Krigstiden, som ham af Sørøverne undervejs fra Lybech blev frataget, samt og stor Forlis og Tab ved onde Betalere for en Del, han har bortborget, som efter Udsigende af ham hans Bøger endnu kan bevise, at være over 1000 Rd., er han ganske og mesten ved saadan hans Handel undergangen, saa han nu aldeles intet handler mere, saa han nu ikke har mere at leve af end, hvis allene hans Tieneste hannem kan importere, af hvilket han, som nu er en gammel og svageelig Mand, med megen Sparsommelighed og i al Stilhed saa hensidder og lever, undtagen han er ¹/₃ udi den her for Byen befindende Teigelovn, ejende, hvorved han med Interessenter, saavidt vides, ej endnu til Dato noget har fortient, mens mere snart derved tilsat.

9. Byskriveren *Søren Rasmussen Egtved*²⁾. Formedelst

¹⁾ Da Embedet som Byfoged i Vejle blev ledigt i Aaret 1718, blev der fra Beboerne i Vejle indgivet et Andragende til Kongen om at ansætte ham i dette Embede. I Andragendet, der har ca. 50 Underskrifter, hedder det bl. a., at »ermelte Postmester Geert Wolf altid har waaren En ærlig opRigtig Samvittigheds Mand saauel mod fattige som Rige og altid har lagt flid paa Hans Maits. Ringe liden Byes opbyggelse og beste saauel og i alle gode Polletie«. Meningen var sikkert bedre end Formen. Aaret efter indgik Wolff — eller, som han ogsaa kaldes, Wulf — Ægteskab med Ingeborg Hanse Kollerup, der efter hans Død 1734 ved kgl. Resol. af ²³/₄ s. A. blev indsat i hans Embede. Det siges i Gratialprotokollen, at hendes Mand i 36 Aar havde været »anfortroet« Embedet, i hvilket hun under hans Svaghed længe havde assisteret ham. Enken døde 1743. — ²⁾ Havde, da han 1734 blev ansat som const. Byskriver med Successionsret, »tjent ved Pennen« i 12 Aar som Fuldmægtig hos Stiftamtmanden i Ribe og blev af sin Principal anbefalet som »en skikkelig og vittig Mand saa og habil til at forestaa dette Embede«. 1740 blev han tillige Skriver i Nørvang-Tørrild Herred og forestod begge Embeder til 1757. Efter hans Opgivende 1743 ejede han foruden sin Ejendom, der var ansat til 800 Rd., en Varebeholdning til Værdi 350 Rd., Part i en Galiat til Værdi 100 Rd. samt Rentepenge, Guld og Sølv til Beløb 300 Rd. foruden nogle uvisse Fordringer. Hans faste Løn som Herredsskriver var 20 Rd. aarlig og som Byskriver 10 Rdl. Sine »tilladelige Accidentser« beregner han til ikke højere end 66 Rd. 4 Mrk. Han var g. m. Marie Sophie Mandix, der døde 1754. Han døde selv Novbr 1764, 70 Aar gl.

Tienestens Ringhed, som alle og enhver er bevist, at han ikke udi Løn nyder mere end 10 Rdl. aarlig, undtagen hvis apparte paa Tinget kan falde, som ikkuns er ganske lidet, har han været forårsaget en anden liden Handel derved at holde, saafremt han med Kone og smaa Børn kunde subsistere, hvilket bestaar udi lidet Kræmmeri af Hør, Hamp, Humle, Tiere, Salt, Tran, Fisk og lidet Specerier m. v., lidet Husnæring af Øl og Brændevinssal. Han har ikke været længere bosiddende her i Byen end 4 Aar. Hans Tilstand, saavidt vides, er ei anderledes, end at han muligt kan side at holde sine Conditioner ved Lige Tid efter anden og svare enhver sit nogenledes til Ræt og Skiæl mens af ingen stor Formue eller ellers noget synderligt eiende, uden det alene kan være den liden Hus og Gaard, han her i Byen beboer. Af Jord, Ager eller Eng er han ikke ejende for en Skilling.

10. Forrige Byskriver *David Foigt*¹⁾ har formedelst hans Alderdom og Svaghed ved hans kgl. Mai^{ts} Confirmation afstaaet Brødet og har knap Lefnets Ophold formedelst Tienestens Ringhed.

11. Forstanderen *Key Staldknect* bruger ingen Handel eller Vandel, mens vides ikke rettere, end *han* sidder i god temmelig Stand og lever af sin Hospitalstieneste²⁾.

12. Consumtionsforvalter *Friederich Jørgensen*³⁾ bruger ikke heller nogen Handel eller Husnæring, har vel ellers som andre nogle Jorder og Enghauger her for Byen, som mesten i Pant er hefted saasom han indsidder med en Del Børnepenge, som han aarlig maa

¹⁾ David Jensen Foigt blev 1711 Byskriver i Vejle, hvor han døde i Februar 1749 efter i sine sidste Aar at have nydt Ophold hos sine Paarørende der i Byen. — ²⁾ Angav 1743 sin Formue (rede Penge, 1 Enghave samt et Hus i Kolding m. m.) til 2799 Rd. og sin Løn ved Hospitalet til 66 Rd. 4 Mrk. Han døde 1754. — ³⁾ Nævnes 1722 blandt Ansøgerne til Tolderembedet i Vejle (i Rentek.s Resolutionspr.) Han var da Borger smstds. og havde i 9 Aar haft Byens Konsumtion i Forvaltning.

forrente, og saa længe han saaledes Renterne til Forfaldstiderne kan klare, som endelig hidindtil er sket, menes vel, han nogenledes kan subsistere, mens vides ikke noget synderlig at være for ham til overs. Han har og $\frac{1}{3}$ af Teiglovn her for Byen.

13. Tolderenken *Madamme Sal. Hans Andersens*¹⁾ med hendes Søn *Peder Staal*²⁾ sidder og lever knap og nap af den liden Tieneste, som er ikkuns ringe undtagen lidet Avling og en Fiskeri her for Byen Kongen tilhørende, som de sig har tilforpagtet, mens ei af nogen Vilkor, saavidt vides.

3. Classe.

Kræmmere.

14. *Hans Svane*³⁾ har forhen handlet meget lidet mens nu meget mindre, ja snart ganske intet. Ellers nærer han sig af at logere fremmede Rejsende. Han har og en Del Avling og findes i Vognmandslauget; har og lidet Husnæring af Øl- og Brændevinssalg. Han har og Stempelpapiret under Forvaltning. Hans Tilstand, saavidt vides, er ikkuns maadelig.

15. *Stephan Hansen.* For nogle Aar siden har denne Mand handlet med en af de allerbedste og var paa de Tider en formuende Mand for alles Øjesjun og Tanker, mens nu udi ca. 5 à 6 Aar mærkelig aftaget. Aarsagerne dertil vides ikke andet at være end dels

¹⁾ Anna Margrethe Svane, D. a. Borgmester i Vejle Claus Svane. Da hendes Mand døde 1722, indgav hun Ansøgning om det ledige Embede, som hun fik, skønt der havde meldt sig en Mængde Ansøgere. I Rentek.s Resolutionspr: henvises ved denne Lejlighed til den Naade, Kongen havde haft for hendes Fader og til, at Andragendet var recommanderet af hendes Moder. Det var Meningen, at hun skulde bestride Forretningerne ved en Fuldmægtig, og hun blev foreløbig kun antaget paa Prøve, men fik 1731 Konfirmation paa Embedet, der 1739 overgik til hendes nedennævnte Søn, Peder Hansen Staal. — ²⁾ Blev 1739 Tolder og senere tillige Postmester i Vejle. Var 1743 Ejer af den Gaard, i hvilken han boede, samt andre Wninger og forskellige Enghaver m. v. i Byens Nærhed, men havde paa den anden Side lidt store Tab ved Ildebranden 1739. Han døde 1773, 67 Aar gl. — ³⁾ Blev 1722 g. m. Rebecca Dorchæus; døde 1769.

Tidernes Vanskeligheder, som for alle ere besværlige, dels Alderdom og Svaghed, hannem er paakommet, og dels det han og skal have taget en temmelig Forlis ved onde Betalere, som enhver i disse Tider som noget handler, ej maa vente sig at blive fri for, saa man ikke rettere ved, end han jo sidder endnu udi temmelig Vidtløftighed, i hvor vel han noksom Tid efter anden har set noget af sin Giæld aflagt. Hans Handel, som han endnu haver, er ligesom alle andres her i Byen med Jærn, Tiære, Salt, Humle, Hør, Hamp og Blaar og andet Smaakram samt og Tømmer og Fisk men dog kuns liden og ringe for Bonden, Borger og Landmanden. Har $\frac{1}{3}$ i den her for Byen værende Teglovn samt en Del Avling.

16. *Johan Lindemann*¹⁾. Saavidt som ses og fornemmes kan, er han den som allermest Handel og Vandel her i Byen driver. Han bruger sit Tobaksspinderi, hvilket foregives for ham ej at være saa profitabel, som det forhen været haver. Ligeledes bruger han den største Krambohandel med adskilligt for Borger og Bonden og Landmanden lige og mere end anden her i Byen. Foruden har han og en temmelig Korn- og Tømmerhandel samt selv en Del Avling her for Byen, saavel og Øl- og Brændevinssalg, saa han, saavidt vides, sider udi en temmelig god Stand.

¹⁾ Var Stamfader til en endnu levende Slægt af Navnet Linnemann (se Slægtshaandbogen Till. til personalh. Saml.). Han var f. 1696 og S. a. Tobakspanter i Fredericia Thomas L. Hans 1. Hstr. døde 1737, og han blev Aaret efter g. m. Karen Sørensd. Føvejele, i hvilket Ægteskab han havde en Mængde Børn. Naar han kaldes Borgmester, maa dette fortaas i Overensstemmelse med Mandt. 1743, hvor han betegnes som »characteret Borgmester«, idet Stillingerne som Borgmester og Raadmand ophævedes for Vejles Vedk. ved Frd. $\frac{2}{3}$ 1682. Han var imidlertid ret velstaaende og ejede 1743 2 Gaarde og en Rytterbarak i Vejle af Værdi tilsammen 1066 Rd. 4 Mrk., 2 halve Skibsparter til 400 Rd., Markjorder til 520 Rd., Sølv og Guld for 100 Rd., Rentepenge 100 Rd. og Varelager for 500 Rd. Paa den anden Side var hans Gæld 1200 Rd. Han holdt »Chaise« og havde en Husstand, best. af 2 Tjenestekarle, 2 Tjenestdreng, 1 Amme og 2 Tjenestepiger. Hans 2. Hstr. døde 1764, 49 Aar gl., og han selv 1774.

17. *Jæss Hansen Torp*¹⁾. Foruden at han med Privilegie paa Farveriet er benaadet, bruger han og en liden Krambohandel, formedelst Farveriets Ringhed, for Bonden og Landmanden samt og lidet Husnæring af Øl- og Brændevinssalg. Ellers er han i maadelig Stand, saavidt vides.

18. *Sørren Jensen Fæveille*²⁾ bruger ligeledes liden Krambohandel, liden Korn- og Tømmerhandel, temmelig Husnæring af Øl- og Brændevinssalg samt og nogen Avling her for Byen, saa man ikke rettere er vidende end at han jo sidder og nærer sig i temmelig god Stand.

19. *Friderich Schwartz*, Farver³⁾, har og endelig nylig begyndt lidet Kræmmeri foruden det, ham Privilegie paa Farveriet er bevilget, som foregives at være ringe. Han findes i Vognmandslauget, hvortil han og har noget Avling. Hans Tilstand troes ikke at være uden maadelig, siden han nylig vel muligt har sat sig i Vidtløftighed med at købe sit Farverredskab; dog sidder han og nærer sig nogenledes.

20. *Afg. Sl. Hans Thiibis Enke* har og, den Stund hendes sl. Mand levede, haft lidet Handel som andre, mens nu intet eller ganske lidet, formedelst det for hende siden hendes sl. Mands Død mærkelig er gaaen tilbage, saa hun nu snart er ei noget ejende, thi alt hvis i Stærvboen ved Registering og Vurdering befandtes, det er Børnene saavel som Creditorerne giort Udlæg udi.

¹⁾ † i Okt. 1735. — ²⁾ Blev ¹⁹/₈ 1717 g. m. Anneke Pedersd. Saxe, der 1743 var Enke og fortsatte hans Forretning. Hun ejede da foruden sin Gaard paa Søndergade i Vejle Lejehuse smstds., Markjorder, ¹/₂ »Krejert« (en Slags Fartøj), Sølv til Værdi 40 Rd. og et Lager til 200 Rd., hvorhos hun havde 1040 Rd. paa Rente. Sin Gæld anslog hun dog til 700 Rd. — ³⁾ † 1751. Hans Hstr. Kirsten Mikkelsd. Kæding, med hvem han blev gift d. ²⁰/₆ 1732, døde 1749.

4. Classe.

Nogle andre Borgere og Byens Indvaanerc.

21. *Johan Ernst Suhr*¹⁾ har for nogle Aar siden haft og holdt lidet Kræmmeri; mens formedelst Tidernes Vanskelighed og Besværing har han, som er en gammel affældig Mand, set sig derfra entlediget for at leve mere roligt. Hans eneste Næring, han nu har, er allene Øl- og Brændevinssalg uden Huset samt en Avling af Jorder, Ejendomme og Enghauger her for Byen, saa han eragtes nu at være en af de bedste i Velstand af Borgerfolk her i Byen.

22. Adjutant *Johan Otte Preutzer* har Naadsens Penge af Kongen. Ellers sidder han og har som andre lidet Husnæring af Øl- og Brændevinssalg samt og logerer nogle Reisende, mens hans Tilstand er snart ei anderledes, end han saaledes kan sidde og rettere sig, saavidt vides.

23. *Frands Svane*²⁾ har og forhen paa et Par Aar handlet noget lidet her i Byen, mens formedelst han ei synderligt noget havde at ligge i Handelen, saa og formedelst han tog Skade hos mange, som han sine Varer havde betroet og ikke for nød Betaling, lod Handelen sig selv af for hannem, idet hans Creditorer faldt hannem hastig paa, nu sidder han og har allene lidet og ringe Husnæring af Øl- og Brændevinssalg, som han saaledes knap og nap kan nære sig af; er lidet eller intet ejende.

24. *Christen Galten, Barberer*³⁾. Foruden hvis han kan have af hans Barberen her af Byens Indvaanere saa og andre hans smaa Curer udi en og anden Til-

¹⁾ Var 1743 Konsumtionsforpagter. Han opgiver da sin Formue med Fradrag af Gæld til 2966 Rd. 4 Mrk. og bemærker, at han nu er 92 Aar. Han døde i Maj 1746, og hans Enke i Aug 1750. Boede 1731 paa Søndergade. — ²⁾ Frands Rasmussen Svane, † 1753. — ³⁾ Jfr. Vejle Amts Aarb. 1912, S. 115.

fælde paa Landet, har han en temmelig Husnæring af Øl- og Brændevinssalg saa og lidet Høkeri af Flæsk, Smør, Gryn og saadant mere, saa der vides ikke rettere, end at han jo staar sig nogenledes vel.

25. *Jørgen Pjrringe*, Barberer¹⁾) har ganske lidet at nære sig af undtagen det, han kan have nogle faa af Borgerskabet at barbære, saa han dessen Aarsag sidder ndi en temmelig slet Tilstand og er snart ganske intet ejende.

26. *Christen Widesen*, Møller, nærer sig vel af Møllen, han her i Byen bebor og har i Fæste foruden det, han lige ved andre har en temmelig god Husnæring paa Øl- og Brændevinssalg, saa og en Del Jorder og Ejendomme her for Byen. Vides altsaa ikke rettere end han jo sidder udi en temmelig god Stand og Formue.

27. *Mathias Mathiassen* har og lidet Jorder og Ejendomme her for Byen foruden lidt Husnæring af Øl- og Brændevinssalg, tillige og lidet Høkeri af Smør, Flæsk, Gryn og saadant mere, saa han saa vidt vides nærer sig i en maadelig Tilstand uden Giæld.

28. *Johan Jochum Mejer*²⁾), Organist og Instrumentist, er med Previlegie derpaa af hans kgl. Mai^{tt} bleven forundt, dog findes her en ved Navn Christian Madsen Krag, som herefter anførtes, som Previlegie tillige med denne Johan Jochum Meier haver; dessen Aarsag er de ved Forening og Repartition paa Landsbyerne at giøre Opvartning med deres Musik bleven separeret, saa enhver har sine visse Sogne og Byer, saa at denne

¹⁾ Jfr. Vejle A. Aarb. 1912, S. 115 — ²⁾ I sin Skatteangivelse 1743 beklager han sig over sine elendige Kaar. Hans Hus var nedbrændt ved den store Ildebrand 1739, hvorved han mistede, hvad han gennem 26 Aar havde sammensparet sig. Han havde tidligere haft en aarlig Indtægt paa 60—70 Rd., men nu frygtede han at blive ganske brødløs, »saasom der er nogen Præster paa Landet, som forbyder Music om Søgendag til Bryllup eller og de giøre Bryllup med Forsamling om Søndagen«. Han havde i sit Hus sin Svigersøn, Mads Mathiesen Bang, der »nød Svendeløn«, og en Dreng i Lære ved Navn Nicolaj Arentsen.

Johan Jochum Mejer vel siunes lidet at have at leve af, dog formedelst Organisttienesten, han allene for sig haver, kan han nogenledes subsistere, endskiønt Tiderne ikkuns siufnes at være knappe. Ellers er ikke meget synderlig for ham tilovers.

29. *Christian Madsen Krag*, Musikant¹⁾, nærer sig af de Steder, hannem af Johan Jochum Meier ved Forening er accorderede, saa man ikke rettere er vidende, end denne jo og saa nogenledes har Brødet mens ikke saa tilstrækkelig eller i saa god Stand.

5. Classe.

Smede-Lauget.

30. *Christen Simonsen* er mesten ei noget ejende. Endelig nærer han sig af sin Haandværk og ei andet.

31. *Christen Ollufsen*, Guldsmed. Havde han ei haft en Broder som er Præst, som Tid efter anden har hiulpen ham, saa vides ikke, han kunde have ejet aller ringeste, og ganske lidet endnu formedelst Guldsmedhandværk her mere end andre Steder er ganske slet; enhver sparer det mest muligt er. Ikke heller bruger han anden Næring, undtagen han undertiden kan have lidet Øl- og Brændevinssalg.

32. *Jens Harboe*²⁾, Grofsmed, nylig for et Par Aar her til Byen ankommen. Vides ei, at han er noget ejende. Han har endelig faaet sig et lidet Hus, men vides ikke rettere, end det jo er pantsat i Horsens. Nærer sig ved sin Handværk og, saaledes som han kan.

¹⁾ Havde i Aaret 1700 været Trompeter paa Flaaden. Efter sin Angivelse 1743 var han nu bleven gammel, hvorfor han havde maattet afstaa sit »Musicant-Embedet» til J. J. Mejer, som derfor skulde svare ham 2 Rd. om Aaret foruden 2 Mrk. af hvert Bryllup, hvor Musik forlangtes. Paa Landet havde han dog $4\frac{1}{2}$ Sogne at betjene, »dog ikkuns med egne Hænder allene, uden ringeste Assistance af nogen anden»; men han tilføjer, at »det er saare rart (∴ sjældent), at nogen Musique der bliver brugt». Han døde 1756, og hans Enke, Anne Jensd. Halling 1794, 92 Aar gl. — ²⁾ Jens Jensen Harboe, begr. ¹⁸⁾/₁ 1776, 79 Aar gl.

33. *Jacob Jensen*, Kleinsmed, nærer sig nogenledes vel efter hans Stand af sin Handværk og ei andet.

34. *Jens Andersen*, Kleinsmed, ligesaa af sin Handværk.

35. *Petter Carlsen*, Grovsmed, er nylig for et Aars Tid siden ankommen. Han sidder udi en Lejestue, han har lejet og er ei noget ejendes, neppelig at han ved sin Smedearbeide endnu kan tiene det, han kan fortære.

6te Classe.

Skomagerauget.

36. *Pouel Jensen* er med Kone to gamle Folk; dog sider han med en Svend og Dreng paa Handværket og nærer sig nogenledes deraf uden stor Giæld, saavidt vides.

37. *Andreas Poulsen* befindes mesten at være fattig og snart ei noget ejende.

38—39. *Jens Pedersen* og *Hans Christensen*, ligesaa og sidder i Borg og Giæld, saavidt vides.

40—41. *Thygge Greigersen* og *Peder Jensen* snart fattige og nærer sig af lidet Flikkeri.

42. *Hendrich Dæhn*¹⁾ har paa Haandværket en Svend og Dreng, saa han sidder med Nap og Nød og har Brødet efter sin Stand, dog vides ikke, at noget hos ham er til overs.

43. *Niels Ifversen*. Saavidt vides, sidder han og i Giæld og ei er noget synderligt ejende. Ellers sidder han saaledes hen paa Haandværket med sine Børn og nærer sig ikkuns ringe.

44. *Niels Laursens Enke* erhverver Brødet ved en Svend paa Værkstedet; i en ringe Tilstand og er snart intet ejende.

45. *Johan Mathiassen*, som paa et Par Aars Tid har været i Lauget, nærer sig af sit Haandværk nogen-

¹⁾ Vist den Henrik Henriksen Dehn, der 1718 i Vejle blev g. m. Maren Nielsd. Han døde 1750. En Jes Dehn nævnes i Vejle Kirkeb. som ægteviet 1718.

ledes endnu, saavidt vides, mens ei noget synderligt for ham tilovers.

46. *Laur's Skomager* er ei noget ejende, saavidt vides.

47. *Jørgen Andersen* lidet bedre formuende.

48. *Jens Biug*¹⁾ nærer sig temmelig af sit Haandværk, dog ikke heller tilovers fra ham.

7de Classe.

Skræder Lauget.

49. Hermand *Skræder* har endelig lidet Hus og Gaard men ej meget derudi eiende. Han har mange smaa Børn, som han endelig ved hans Haandværk sidder og erhyverer Brødet til, ikke heller mere, saavidt vides.

50. *Simon Sckørmmand*²⁾ ligeledes med mange smaa uopdragne Børn. Hans Tilstand lige ens ungefæhr med forrige *Skrædders*.

51. *Mogens Riisom*³⁾. Saavidt vides, skal han vel findes udi lidet bedre Stand paa sit Haandværk allene, saa han nogenledes sidder og nærer sig.

52. *Johan Adolf*. Formedelst hans Kone i lang Tid har været behæftet med Svaghed i Ansigtet af Kræft, som har sat dem en Del tilbage, er han ei synderlig noget ejende.

53. *Johan Pedersen* er ei noget synderligt ejende.

54. *Peder Christensen* en gammel döv affældig Mand, kan knap erhverve saa meget som han kan fortære.

55. *Christen Christensen* har ei videre end, hvis han kan i Dagtal fortiene fra en Hus til en anden, som tager ham til sig i deres Huse.

¹⁾ Jens Jensen Byg, † 1762, 97 Aar gl. — ²⁾ Han, der skriver sig Simon Schurmann, drev 1743 foruden sit *Skræderhaandværk* lidt *Tobaksplantning*. Han var g. m. Marie Cathrine Kolding (f. c. 1721 † 1784), D. a. Herredsskriver i *Kjær-Hvetbo Herreder* Gutzon Nielsen K. og Hstr. Sophie Feilcke. — ³⁾ Begr. ¹¹/₈ 1736.

*8de Classe.**Feldberedere.*

56. *Jacob Benjammensen* nærer sig af sit Haandværk allene og har endelig et lidet Hus, men saavidt vides, er han ej meget derudi ejende.

57. *Morten Jensens Enke*, mestendel fattig med mange smaa Børn.

*9de Classe.**Handskemagerlauget.*

58. *Christen Jacobsen* er en gammel Mand som knap sig kan af sit Handværk ernære, om ikke han havde lidet af Byen, som der er antaget til Bymand. Hans Tilstand er ikkun temmelig.

59. *Jens Greigersen* er en gammel svag Mand, som er snart intet ejende.

60. *Lambret Christensen* nærer sig nogenledes af sit Haandværk og ej mere.

61. *Levi Nicolajsen* bruger snart intet ved Handværket mens nærer sig af et Par Heste og Vogen, som han kører med for, hvem hannem maatte have nødig, for indenbys Folk. Er kuns udi en temmelig og meget ringe Tilstand.

62. *Jacob Christensen* nærer sig allene af sit Handværk og er ganske lidet ejende.

63. *Simon Jensen* findes vel i Handskemagerlauget antegnet men arbejder mesten i Dagløn og er mesten fattig.

64. *Ifver Christensen* nærer sig nogenledes af sit Handværk allene og ei andet, mens ei meget for ham til overs.

65. *Hans Sørensen*. Ligeledes. Foruden har han lidet Avling, ellers ikkuns i maadelig Tilstand.

66. *Simon Sørensen* er snart intet ejende. Han arbejder meget for andre.

67. *Andreas Benjammensen*, ikke snart bedre.

10de Classe.

Rokkedrejere, uden Laug.

68. *Anders Sørensen*. Foruden hans Handværk har han lidet Avling saa og lidet Husnæring af Øl- og Brændevinssalg, saa han sidder nogenledes og nærer sig.

69. *Clemend Sørensen*. Ligesaa og nok saa vel i Stand.

70—71. *Thomas Tørring* og *Sørren Tørring*. Foruden deres Handværk er de og i Fiskerlauget mens er ikkuns maadelig i Stand.

72. *Peder Nielsen* nærer sig og ligesaa af sin Drejerhandværk saa og Fiskeriet, dog er han kuns i temmelig slet Tilstand.

73. *Christen Nielsen* ligesaa af sin Drejerhandværk alene og nærer sig deraf nogenledes.

74. *Sørren Hansen* sider med sit Handværk og nærer sig deraf nogenledes.

75. *Christen Andersen*, ligeledes men ei saa godt.

76. *Henning Drejer*, ikkuns af slet eller ingen Tilstand og ejer snart intet.

11te Classe.

3de Hvedebrødbagerc og en anden Mand.

77. *Hans Christensen* nærer sig af sit Bageri. Desforuden har han nogen Avling samt og bruger anden Husnæring af Øl- og Brændevinssalg, saa at han, saavidt vides, agtes at sidde nogenledes i Stand og Næring.

78. *Jens Jensen*, nærer sig ligeledes af sit Bageri, Avling og anden Husnæring af Øl- og Brændevinssalg, samt er han og i Vognmandslauget, saa han nok saa vel i Stand kan eragtes.

79. *Friderich Saxe*¹⁾ eragtes endnu saa vel og noget

¹⁾ Hans Enke, Sophie Hansd., fortsatte hans Forretning (Hvedebrødsbægning m. m.) og ejede 1743 foruden sin Gaard en Rytterbarak, Markjorder, »rede Penge pr. Cassa og udlaante« 513 Rd. 2 Mrk. samt Sølv for 50 Rd. Hele hendes Formue med Fradrag af Gæld beløb sig til 1453 Rd. 2 Mrk.

bedre i Stand end de andre tre foran og har samme Drift undtagen, det han ikke er i Formandslauget.

80. *Hendrich Mathiasen* har tilforn negocieret og selv ejet et Skiberum, men i Krigstider og ved onde Betalere taget stor Skade, saa han nu allene nærer sig af lidet Øl- og Brændevinssalg og ganske lidet og snart intet ejende. Sidder i et Lejehus.

12te Classe.

Vognmandslauget.

81. *Sl. Mogens Rasmussens Enke* har ei andet at nære sig af end sine Heste og Vogen, hvortil hun holder lidet Avling, saa hun som Enke saaledes hensidder udi en liden og temmelig Tilstand.

82. *Jørgen Groeth* nærer sig af at herbergere Fremmede og Rejsende, en Del Avling, Husnæring af Øl- og Brændevinssalg, samt og findes han i Vognmandstallet. Hans Tilstand er nogenledes god, saavidt vides.

83. *Bertel Ulf*¹⁾ nærer sig allene af sine Føerreiser og lidet Avling, mens ganske slet i Stand.

84. *Mads Pedersen* og 85. *Uldrich Mortensen* er snart intet eiende, naar deres Giæld bliver betalt.

86. *Mads Krag* nærer sig af Føerreiser, lidet Avling, lidet Øl- og Brændevinssalg mens findes i temmelig Tilstand.

87. *Jørgen Ollufsen*, Foruden det han er i Vognmandslauget, har han lidt Husnæring af Øl- og Brændevinssalg, saa at man ikke rettere er vidende end, at han jo nærer sig nogenledes mens ei synderligt andet; Avling har han til sine Bæster og Fæhøvder ligesom andre Formænd.

88. *Christen Sørensen*. Ligeledes avler og er Formand i Lauget mens vides ei synderlig Næring. Er kuns af ringe Formue.

89—90. *Morten Knudsens Enke* og *Jens Knude* ligeledes.

¹⁾ Bertel Nielsen Ulf, g. m. Johanne Anderod.

13de Classe.

Fisker Lauget.

91. *Søren Sørensens Enke* er kuns udi temmelig slet Tilstand; har endelig Brødet af Fiskeriet og har ej andet at nære sig af.

92. *Anders Colding.* Foruden hans Fiskeri har han og lidet Husnæring af Øl- og Brændevinssalg, saa han er nogenledes uden Gæld, saavidt vides, mens ej meget tilovers.

93. *Hans Simonsen* i alle Maader ligesaa.

94. *Peder Hansen.* Nærer sig allene af Fiskeriet og fører ind og ud til Skibs ligesom andre hans Laugsbrødre, saa han og sidder nogenledes i Stand uden altfor stor Giæld, saavidt vides.

95. *Jørgen Humb,* ligeledes mens af mindre Formue.

96. *Johan Jochumsen* ligesaa og nok saa ringe af Formue.

De øvrige Fiskere findes, som formelt er, udi Drejerlauget.

14de Classe.

Af Slagtere, mens ingen Laug.

97. *Niels Nielsen* Slagter og 98. *Jens Hemmer* Slagter ere ei synderligt noget eiende og er mærkelig gaaen tilbage, formedelst altfor mange af den Slags her i denne liden By er af reducerede Ryttere, som her har nedsat sig og slagte mere end de (som herefter findes), ihvorvel de (nemlig Niels og Jens Slagter) af forrige Stiftsbefalingsmand von Calnein saavel og Deres Excellence derpaa fuldte Resolution allene til Slagteriet her i Byen skulde være bevilget, som og var nok for denne liden By.

99. *Jacob Ernst¹⁾* var forhen Rytter ved Hr. General Ebberhartses Lifcompagnie og ved Reduction af de 10 Mand pr. Compagnie afgaaen, derefter tog sit Borgerkab og nærer sig af Øl- og Brændevinssalg, Slagteri

¹⁾ 11/10 1722 g. m. Karen Gregersd., † 1751.

og Marqvetenderi for Rytterne og alle andre, saa han paa saadant har den største Næring og, saavidt vides, sidder i temmelig Velstand efter sin Stand.

100. *Andreas Lomeier*. Foruden det han af kgl. Ma^t allernaadigst er benaadet som en aftakket Rytter fra Grev Friises Regimentes Lifcompagnie med Naadsens Brød eller Penge maanetlig, sidder han og har en temmelig Næring af Slagterie og undertiden lidet Brændevinssalg, saa man ikke rettere er vidende, end han jo sidder i nogenledes god Velstand efter sin Maade, mens ei nogensinde Borgerskab taget.

15. Classe.

Endnu nogle Handværksfolk uden Laug.

101. *Sl. Rasmus Jespersen* Snedikers Enke har en Svend paa Handværket for at holde lidet Næring til Ophold. Saa har hun og lidet Avling for Byen. Hendes Tilstand er ikkuns maadelig ringe.

102. *Knud Christensen* Snediker har ei videre med sin Handværk, som han med Kone og smaa Børn af ernærer, mens ringe af Formue.

103. *Rasmus Lund* Tømmermand og Snediker har vel en Del Arbeid baade i Byen saavel som uden Byen, mens dog vides ikke, at han er af nogen Formue.

104. *Christen Hattemager* nærer sig allene af sin Handværk og er kuns i en ringe Tiltand.

105. *Mathias Sadelmager*. Forudens hans Handværk har han lidet Avling, saa at han med Kone, som er to gl. Folk, nogenledes erhverver, hvis de kan for tære, og ej videre.

106. *Bendix Sadelmager*, nærer sig af sit Handværk, som er kuns liden og ringe, saa han snart intet er eiende.

107. *Mads Muurmand*, som har taget sit Borger-

skab, har maattet formedelst manglende Arbeid denne Sommer taget til Horsens der Arbeid at søge, hvilket og har forvoldt det, her i Byen er ankommen en Rytter af Hr. Generalmajor Sabelischens fra Colding, som har taget den meste Del af Arbeidet fra ham. Hvorledes hans Tilstand, eller om han der sig noget kan fortjene, eller ogsaa om han kommer igien, det vides ikke.

108. *Niels Hiufler*, en gl. svagelig Mand, sidder i Lejestue og har ganske intet, uden Livets Ophold, ved hans Arbeid kan udrette.

109. *Michel Nielsen*, aftakket Rytter fra Hr. Grev Friises, har sig her nedsat paa sit Rebslagerhandværk, som sidder uden Borgerskab udi en Lejestue og ejer intet.

110. *Jochum Bødiker* nærer sig af sit Handværk saa og lidet Avling, nogenledes uden stor Giæld, ikke heller meget til overs.

111. *Bertel Bødiker* ligesaa mens ej saa vel i Stand eller Formue.

112. *Niels Andersen* Rebslaar er ei noget eiende.

113. *Peder Johansen* Glarmester er med Kone to gamle Folk og har opdragen mange Børn, kan ei fortjene mere, end de kan fortære, saa de snart intet haver.

114—115. *Niels Maller* og *Peder Pottemager* nærer sig ringe af deres Profession, saaledes som de kan, mens ej tilovers.

116. *Niels Marqvorsen* er Tobaksspindersvend, sidder i Lejehus og nærer sig af lidet og ringe Øl- og Brændevinssalg samt og lidet Tobak, han hos Tobakspinder Lindemann tager at udhøkre, mens ei nogen Borgerskab taget.

16. Classe.

En Del smaa Avlsmænd.

117. *Niels Andersen*, er ganske intet eiende, har intet andet at nære sig af uden et Par Heste og Vogen, som kan kiøre lidet Sand, Ler og saadant med for andre. Til saadant at holde vedlige har han lidet Avling i Leje.

118—124. *Jens Joensen, Anders Nielsen Fløche, Las Sørensen, Florentz Florentzen, Laurs Sørrensen, Hans Nielsen Wilstrup og Christen Langkier*. Ligesom næst forrige.

125. *Hans Bunde* er lidet Avling eiende, som han kan holde et Par Heste paa, har og en ganske liden ringe Husnæring af Øl og Brændevin, hvorved han nogenledes sidder og nærer sig, mens ej synderligt noget til overs.

126. *Christian Vallanthinsen*, ligesaa i alle Maader.

127. *Jens Pedersen* nærer sig af lidet Øl- og Brændevinssalg mens kuns af ringe Formue, saavidt vides, undtagen det just allene kan være den Hus, han behor, at kan være eiende.

128. *Niels Hansen*. Ligesaa i alle Maader, undtagen han har en Baad, som hans Søn farer ind og ud med til Skiberummene for, hvem ham dertil maatte behøve.

129, *Peder Rebslager* har lidet Avl for et Par Heste sit Underhold, som han holder, og nærer sig af smaa Kiørsler for Byens Indbyggere, hvem som hannem nogensteds maatte behøve; har og et lidet Hus, som han behor uden stor Giæld, saavidt vides.

130. *Casten Sørensen*. Ligesaa mens af en ringe Formue.

131. *Rasmus Jørgensen* har og lidet Avl i Leje til at føde en Ko med, er ellers ej synderligt Ejende, vides snart ikke, hvoraf han sig ernærer, undtagen det

hans Kone sidder og væver som mange flere fattige Folk her foruden i Byen findes og ei noget til Byen kan svare, hvilke vides ikke, om giøres nødigt at antegne.

132. *Claus Jensen* Fisker har lidet Husnæring af Øl og Brændevin samt og en Eiendom her for Byen, saa han sidder i nogenledes Stand uden Giæld, saa vidt vides.

133. *Mads Blegmand* sidder til Huse med mange smaa Børn og er ei noget eiende; har lidet Avling i Leje at holde et Par Heste med.

134. *Thorsten Muusmands Enke* har lidet Avling at holde en Ko med.

135. *Jens Koustrups Enke*, ligeledes, men lejer det.

136. *Adam Kruse*¹⁾, en reduceret Rytter fra Hr. Grøv Friis, har ingen Avling men eier et lidet Hus og nærer sig af, at hans Kone væver. Er ellers intet eiende.

17. Classe,

Daglønnere

137—150. *Jens Bødiker, Jørgen Greigersen, Morten Tambur, Mathias Sick, Jens Rebslager, Mads Feveile, Christen Jørgensen, Mathias Christian, Jens Broch, Jacob Staarup, Olle Suns, Morten Michelsen, Jens Christen, Olle Salmager*, alle intet eiende.

¹⁾ Adam Kruse giftede sig efter 1737 at være bl. Enkemand med Mette Sørensdatter, der ligeledes ernærede ham ved Vævning. Han døde 1753, Han angiver (1743) at have tjent Kongen i 26 Aar.

SMAASTYKKER

Stenene fra det gamle Fovslet.

U middelbart vest for det nuværende *Fovslet* i Ødis Sogn ligger Voldstedet af den gamle Gaard af samme Navn. Voldstedet er meget medtaget af betydelige Sløjfningsarbejder, men man kan af dets Størrelse og af Voldgravene se, at det har været en meget stor Gaard, der har ligget her. Men, hvor er Stenene fra den gamle Gaard blevet af?

En Indstilling til Kong Frederik III fra Provsten i Haderslev, Magister *Bonaventura Rehefeld* giver maa-ske Forklaringen. Provsten meddelte nemlig til Kongen 26. Sept. 1650, at flere Kirker i Haderslev Amt som *Vejstrup*, *Hejls*, *Dalby* og *Oxenvad* var temmelig brøstfældige, navnlig paa Taarnene. 17,000 Mursten af den store Slags (altsaa »Munkesten«) er fornødne. Da nu disse Kirker er de allerfattigste, saa beder Provsten om en kongelig Befaling gaaende ud paa, at der fra det forfaldne Slot Fovslet afgives saa mange Sten til disse Kirker, som er nødvendige til deres Reparation. (Skrivelsen findes i »Unvichtige Akten Hadersleben, vor 1730«, Pakke 3, forrige tyske Kancelliarkiv).

Det ses ikke af Akterne, om Provstens Ansøgning er bleven bevilget, men det fremgaar, at Fovslet dengang har henligget som Ruin, formentlig efter en af de foregaaende Krige, enten Kejserkrigen eller den første svenske Fejde.

P. Ellassen.

Da Apotekeren drev Restavration i Kolding.

I Vejle Amts Aarbøger for 1915, Side 167, nævnes Apoteker i Kolding Johan Adolf Møller, der som bekendt baade var Apoteker og drev en Restavration, Kolding Vinkælder. I denne Vinkælder gik det ofte meget lystigt til uden at Apotekeren dog blandede sig i de Slagsmaal, som ofte opstod. I 1685 var der rejst Anklage mod forskellige Mænd for »Duel og Slagsmaal«, opstaaet som Følge af Begivenheder, der havde fundet Sted i Vinkælderens paa Apoteket. Apotekeren og forskellige af hans Folk var derfor indstævnedes til Bytinget for at aflægge deres Vidne. I Kolding Bys Tingbog 1683—88 findes følgende, dateret 22. April 1685:

»Andreas Willegius, Johan Apotekers Tjener, for Retten fremstod og irettelagde sin Husbonds skriftlige Vidne, lydende (her oversat fra Tysk): Efter at jeg af Hans kongelige Majestæts Byfoged er bleven stævnet til Kolding Byting for at aflægge mit Vidnesbyrd om nogle Slagsmaal, som Johan Jacobsen for omtrent et eller halvandet Aar siden skal have begaaet i mit Hus, saa undrer jeg mig over, at Hr. Byfogden først nu spørger derom, og hvorfor det er ham saa meget magtpaaliggende. For det andet undrer jeg mig ogsaa over, at han ulejliger mig med saadant Stævnemaal, thi jeg er aldeles ikke sat til at give Agt paa Folks Tale eller Slagsmaal i Vinstuen, men jeg har aflagt Ed til Hans kongelige Majestæt paa, at jeg skal passe mit Apotek og deri forrette, hvad der hører til min Profession, og ikke, hvad Folk har for i Vinstuen, hvor een giver den anden et Ørefigen i sin store Iver. Dette kommer slet ikke mig ved. Jeg har heller ikke til Dato givet Agt derpaa. Men

naar der kommer een ind, der gerne ønsker at vide, hvad der nu og da passerer i Vinstuen mellem drukne Folk, saa vil jeg hjertelig gerne give ham Tilladelse til, at han sætter en Fuldmægtig derinde eller sender en derhen, der til enhver Tid kan berette ham, hvad der er passeret, thi jeg og endnu mindre mine Folk, som staar i min Tjeneste, har ikke lang Tid at staa paa et Sted, endnu mindre at iagttage, hvad der passerer hos drukne Folk. Enhver af os har sit at forrette og burde ikke have nødig hver Onsdag at løbe til Tings . . . «

Det hedder endelig, at Apotekeren ikke har set Slagsmaalet mellem Johan Jacobsen og andre, men ganske vist af sine Børn har hørt, at der en Gang har været Slagsmaal.

I samme Retsmøde vidner Øllegaard Apotekerske, at hun ikke gerne opholder sig i Vinstuen, hvor der ofte er drukne Folk, men hellere i Køkkenet, hvor det sømmer sig bedre.

P. Eliassen.

Brudeskaren i Haastrup 1844.

Ved Omtalen af det gamle Maleri i Haastrup, der fremstiller en Brudeskare, som drager forbi Jørgen Adolfsens Gaard, er sket en Navneforveksling, der staar nemlig, at »Gaarden i højre Side af Billedet er Mads Justesens Gaard, der laa øst for Svigersønnen Jørgen Adolfsens«. Saa vidt jeg ved, var de 2 Naboer ikke i Slægt med hinanden. Den gamle Mand i Smidstrup, forhenværende Gaardejer Søren Høst, der i sin Tid tjente hos Jørgen Adolfsen, og som jeg søgte Oplysninger hos om Maleriet, er derimod en Svigersøn af Mads Justesen i Haastrup. — Søren Høst fortalte forøvrigt, at Maler Hense var

paa Jørgen Adolfsens Gaard den Dag, det Bryllup stod, som Brudeskaren hidrører fra, og at han saa dem drage forbi Gaarden. Det havde han i alt Fald hørt fortælle, da han tjente paa Gaarden. Man havde ogsaa sagt, at Brylluppet stod paa Haastrup Nørremark. Jeg formoder, at det har staaet hos Brudens Broder, daværende Gaardejer Povl Buck paa »Engsletgaard«, hvis Hustru, Ane Dorthea, var født paa Jørgen Adolfsens Gaard. Jørgen Adolfsen har sandsynligvis været med til Bryllupsgildet, og derfor har han ønsket, at Hense skulde male ham et Billede af Brudeskaren.

J. J. Ravn.

I aaben Grav indtil Morderskens Henrettelse.

I Eltang-Sdr. Vilstrup Kirkebog i Landsarkivet i Viborg staar: »Karen Espens, en Rytterkone i Vilstrup, blev 25. April 1700 jordet paa Kirkegaarden. Hun blev kvalt af to Tiggerkællinger, som hun i 8te Dage havde laant Hus, otte Dage før Jul 1699. Hun stod i en aaben Grav, indtil den ene af dem, Bodil Nielsdatter, for saadan Gerning blev dømt ved Landstinget og henrettet.«

J. J. Ravn.